

Od Komitetu Redakcyjnego

Przekazujemy w Państwa ręce kolejny – 19 (4/2012) – Zeszyt Wydziału Zarządzania Politechniki Rzeszowskiej „Ekonomia i Nauki Humanistyczne”.

Artykuły zamieszczone w niniejszej publikacji są poświęcone szeroko pojętym problemom nauk ekonomicznych i humanistycznych. Stanowią one wynik zarówno studiów teoretycznych, jak i badań empirycznych. Poruszone zagadnienia są znacznie zróżnicowane, co świadczy o interdyscyplinarnym charakterze Zeszytów. Mamy wielką nadzieję, że publikowane opracowania spotkają się z Państwa życzliwym zainteresowaniem oraz staną się inspiracją do dalszych badań i owocnych dyskusji.

W imieniu Komitetu Redakcyjnego Zeszytu „Ekonomia i Nauki Humanistyczne” składamy serdeczne podziękowania Autorom za nadesłanie wyników swojej pracy badawczej. Szczególną wdzięczność wyrażamy Recenzentom za wartościowe opinie, które znacznie się przyczyniły do podniesienia walorów naukowych publikacji.

Komitet Redakcyjny

Marcin FIJOŁEK¹

REPUBLICAŃSKA SYMBOLIKA W LOGOTYPIE PARTII POLITYCZNEJ PRAWO I SPRAWIEDLIWOŚĆ

Analizując znak graficzny partii politycznej jaką jest Prawo i Sprawiedliwość, należy stwierdzić, że wizerunek oraz wyrażana przez logotyp treść nie są przypadkowe i posiadają znaczną wartość symboliczną o charakterze republikańskim. Już samo użycie słów „prawo” i „sprawiedliwość” wskazują na wyraźne odniesienie do tej jednej z najważniejszych polskich tradycji politycznych. W myśleniu republikańskim chodziło bowiem o praworządne i sprawiedliwe państwo, dobrze rządzone i dobrze urządzone, posiadające dobrych władców oraz dobre prawa i instytucje². PiS wykorzystało również w tworzeniu swojego logotypu symbolikę orła w koronie, który ma wyraźne konotacje patriotyczne oraz nawiązuje do idei państwa i władzy oraz związków z dawną Rzeczpospolitą. Równie istotną kwestią co aspekty graficzne i pojęciowe jest kolorystyka logotypu. Barwy zastosowane w znaku graficznym PiS stanowią bardzo wyraźne odniesienie do republikanizmu związanego z I Rzeczpospolitą oraz tradycją Konfederacji Barskiej.

Słowa kluczowe: republikanizm, Prawo i Sprawiedliwość, logotyp, logo.

Logotypy partii politycznych za pomocą zastosowanej w nich symboliki nawiązują do określonej, wybranej przez dane ugrupowanie tradycji oraz stanowią odniesienie do myśli politycznej. Znaki graficzne są kolejnym po nazwie ważnym elementem określającym tożsamość partii, a często również jej cele i przyjęty system aksjologiczny. Znak graficzny można zatem w takim ujęciu potraktować jako konglomerat wartości i idei, bowiem wyraża oraz jednocześnie wzmacnia przekaz polityczny danej partii w odniesieniu do przestrzeni publicznej. Należy również mieć świadomość ogromnej roli obrazu w polityce, który stał się jednym z podstawowych narzędzi poznawania życia społecznego i w znacznym stopniu umożliwia odbiorcy odczytywanie znaczeń oraz symboli. Dlatego partie polityczne wykorzystują w komunikacji społecznej siłę obrazu, konstruując własne znaki graficzne – logotypy, które umożliwiają potencjalnemu wyborcy identyfikację danej partii.

Pojęcie symbol używa się na określenie umownego znaku, który przybiera zwykle formę wizualną i jednocześnie stanowi formę zastępczą wobec danego przedmiotu, pojęcia czy stanu rzeczy. Rolą symbolu jest pobudzanie do refleksji i przemyśleń w odniesieniu do przedmiotu, który dany symbol oznacza³.

Logo Prawa i Sprawiedliwości (PiS), które jest przedmiotem analizy autora, należy z całą pewnością do jednych z najlepiej rozpoznawalnych marek politycznych w Polsce. Premiera logotypu odbyła się podczas konwencji konstytucyjnej PiS w 2005 roku⁴. W

¹ Mgr Marcin Fijołek, Wydział Politologii, Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie.

² Z. Stawrowski, *O republice i postawie republikańskiej*, cz. 1: *Dziedzictwo Platona*, „Rzeczy Wspólne” 2010/1, s. 140.

³ M. Borucki, *Polskie symbole narodowe*, Warszawa 2006, s. 3.

⁴ *PiS rozpoczyna przedwyborczą ofensywę*, www.pis.org.pl (dostęp: 30 X 2012) (dalej: SI PiS).

wielu wyborach sam znak PiS wystarczył do odniesienia sukcesu wyborczego poszczególnych kandydatów. Wysoki poziom rozpoznawalności logotypu partii świadczy o zaawansowanej instytucjonalizacji społecznej ugrupowania, które wytworzyło własną tożsamość i funkcjonuje w świadomości wyborców⁵.

Rys. 1. Różne wersje znaku graficznego partii politycznej Prawo i Sprawiedliwość, Logotyp, www.pis.org.pl (dostęp: 3 XI 2012)

Analizując znak graficzny partii politycznej, takiej jak Prawo i Sprawiedliwość, należy stwierdzić, że wizerunek oraz wyrażana przez logotyp treść nie są przypadkowe i mają znaczną wartość symboliczną. Treści zawarte w logotypie PiS mają bowiem bardzo wyraźny charakter republikański. Odnoszą się zatem do jednej z najstarszych tradycji politycznych Polski – republikanizmu, którego nie można utożsamiać wyłącznie z określoną formą ustrojową. Przeciwnie, jak słusznie zauważyła Elżbieta Cizewska: „substancjalna strona tego ustroju jest ważniejsza niż jego formalne prawa, które mają być tylko instytucjonalnym wyrazem wartości i zasad kultywowanych w państwie”⁶. *Res publica*, rozumiana w kategoriach dobra wspólnego jest celem, do którego dąży rząd wykonujący władzę. Z pojęcia republikanizm wynikały zasady, które stanowiły jego treść, takie jak prymat dobra wspólnego⁷, zasada poszanowania prawa jako fundamentu wolności i ochrony przed samowolą, zasada samorządności i pomocniczości, rozumienie narodu jako wspólnoty politycznej⁸.

Odwoływanie się Prawa i Sprawiedliwości do myśli republikańskiej można uzasadniać głębokim zakorzeniem owej tradycji politycznej w polskiej historii i kulturze. Republikanizm bowiem przez długi czas stanowił podstawową doktrynę rządzenia państwem i w znacznym stopniu ukształtował sposób myślenia o polityce i społeczeństwie. W tej polskiej tradycji republikańskiej PiS dostrzegало ogromny potencjał intelektualny i mobilizacyjny, który mógłby zostać wykorzystany na rzecz naprawy państwa i rozwoju kraju.

Prawo i Sprawiedliwość, konstruując własną wizję dobrego ładu przybierającego w wielu wymiarach charakter republikański, czerpało z różnych nurtów i szukało inspiracji w wielu tradycjach. Szczególnie mocną więź PiS wykazywało w stosunku do polskiej

⁵ Proces instytucjonalizacji partii politycznych nie odbywa się wyłącznie na płaszczyźnie prawnej, ale również społecznej, co wiąże się między innymi z utrwalaniem się wizerunku danego ugrupowania w świadomości społecznej. W. Kostka, *Instytucjonalizacja partii politycznych w społecznościach miejskich*, Toruń 2008, s. 18–20.

⁶ E. Cizewska, *Republikańska korekta liberalizmu*, „Res Publica” 192/2 (2008), s. 49.

⁷ P. Śpiewak, *W stronę wspólnego dobra*, Warszawa 1998, s. 177.

⁸ Z. Krasnodębski, *Republikanizm po komunizmie – utopia czy alternatywa*, [w:] *Władza w polskiej tradycji politycznej. Idee i praktyka*, red. J. Kloczkowski, Kraków 2010, s. 203–205; M. Król, *Polityczność i republikanizm*, „Res Publica” 192/2 (2008), s. 29.

tradycji republikańskiej związanej z okresem istnienia Rzeczypospolitej Obojga Narodów. Wówczas pojęcia Rzeczypospolitej używano do określenia państwa rozumianego jako obywatelska wspólnota, która wzmocniana jest więzami tradycji, prawami oraz obowiązkami.

Tworząc idee nowego republikanizmu, PiS przejęło istotne treści z tradycji I Rzeczypospolitej i wykorzystało je we własnej myśli politycznej. Do głównych elementów staropolskiego republikanizmu należy zaliczyć przede wszystkim postrzeganie państwa jako rzeczy wspólnej, zabieganie o dobro wspólne, dbanie o podmiotowość i równość obywateli wobec prawa, tradycjonalizm religijny, odpowiedzialność i zaangażowanie społeczne w sprawy państwa.

Ważnym elementem, który należy uwzględnić podczas badania znaku graficznego Prawa i Sprawiedliwości, jest występowanie w strukturze logotypu akronimu nazwy ugrupowania. Twórcy logo partii chcieli zapewne podkreślić znaczenie nazwy partii stanowiącej swoisty konglomerat wyznawanych przez PiS wartości i celów. W wyjaśnieniu terminów „prawo” i „sprawiedliwość” składających się na nazwę partii szczególnie pomocne okazało się ustalenie okoliczności, w których owo ugrupowanie powstało. Sytuacja polityczna, która panowała w 2001 roku, stanowiła podatny grunt dla haseł wzywających do poszanowania zasad państwa prawa, zwłaszcza w odniesieniu do przestrzeni publicznej i gospodarczej. Prekursorem i jednocześnie realizatorem takich haseł był ówczesny minister sprawiedliwości Lech Kaczyński, który zdobył ogromną popularność jako zwolennik surowego karania sprawców przestępstw. Doprowadził do dymisji opieszalnych prokuratorów, którzy nie występowali do sądów o tymczasowy areszt dla groźnych przestępców, dążył także do wyeliminowania z wymiaru sprawiedliwości sędziów podejrzanych o korupcję oraz inne zachowania naruszające godność zawodu⁹. Lech Kaczyński doprowadził również szeroko zakrojone działania na rzecz likwidacji układów i powiązań pomiędzy ludźmi ze świata polityki i biznesu oraz zorganizowanej przestępczości¹⁰.

Dzięki osobistemu nadzorowaniu najbardziej głośnych spraw opinia publiczna postrzegала Lecha Kaczyńskiego jako „jedynego sprawiedliwego” czy „samotnego szeryfa”, który walczy ze światem przestępczym i korupcją. Konsekwencją działań Kaczyńskiego był ciągły wzrost poparcia dla niego, co stało się ważnym impulsem do powstania partii¹¹. Wizerunek „szeryfa” został dodatkowo wzmocniony dzięki zastosowaniu charakterystycznej „szeryfowej czcionki” wyrażającej spokój, statyczność i równowagę¹².

Prawo i Sprawiedliwość swoją nazwą, a także zastosowaniem akronimu w logotypie wyraźnie określało wymiar aksjologiczny swojej myśli politycznej. Wskazanie na prawo i sprawiedliwość jako wartości wiodące można potraktować jako odniesienie się do tradycji republikańskiej, w której owe dwa elementy zajmują ważne miejsce. Dla polityków PiS republikanizm był tym kierunkiem politycznego myślenia, którego podstawą było prawo i podporządkowanie władzy prawu¹³. Marek Cichocki zwrócił uwagę, że staropolską

⁹ K. Kowalczyk, *Prawo i Sprawiedliwość – „rewolucyjni konserwatyści”*, [w:] *Partie i ugrupowania parlamentarne III RP*, red. K. Kowalczyk, J. Sielski, Toruń 2006, s. 192.

¹⁰ *Ibidem*, s. 193.

¹¹ W 2001 roku pozytywny stosunek do Lecha Kaczyńskiego deklarowało aż 77% badanych, co dawało mu drugie miejsce po Aleksandrze Kwaśniewskim. *Ibidem*.

¹² J. Pacuła, *Językowe i pozajęzykowe komponenty marki politycznej*, „Media i Społeczeństwo” 2011/1, s. 148.

¹³ *Tradycja państwa prawa*, www.prezydent.pl, 25 I 2007 (dostęp: 12 VI 2011).

tradycję republikańską cechowało specyficzne podejście do kwestii prawa, które korelowało bardziej z kulturą prawną Brytyjczyków niż z jego rozumieniem w stylu kontynentalnym. Podejście do prawa w I Rzeczypospolitej polegało zatem na przekonaniu, że normy prawne wypływają z konkretnych ludzkich działań, a zachowania społeczne traktowano jako pochodną nieustanowionych zasad prawnych¹⁴. W myśleniu republikańskim chodziło więc o praworządne i sprawiedliwe państwo, dobrze rządzone i dobrze urządzone, mające dobrych władców oraz dobre prawa i instytucje¹⁵.

Dominującym elementem logotypu PiS jest zarys głowy orła w koronie. Oprócz oczywistego odwołania do patriotyzmu zastosowany znak graficzny wyraża w swym znaczeniu solidny zestaw wartości moralnych, z którymi chciałyby utożsamiać się partia kierowana przez Jarosława Kaczyńskiego – orzeł symbolizuje wiarę, zwycięstwo, patriotyzm, cnotę, majestat oraz troskę o rodzinę. Korona oznacza natomiast godność, ambicje, honor i sukces¹⁶. Orzeł biały będący wizerunkiem wszechobecnym w życiu publicznym utrwalił się jako nieodzowny symbol Rzeczypospolitej i znak narodu polskiego¹⁷. Można zatem stwierdzić, że chęć nawiązania do polskiej symboliki państwowej była jednym z głównych czynników warunkujących zastosowanie wizerunku orła w logotypie PiS.

Zastosowanie w znaku graficznym symbolu orła w koronie oznaczało również wybór konkretnej tradycji politycznej związanej z II Rzeczypospolitą i myślą piłsudczykowską oraz jednoznacznym zerwaniem ze spuścizną PRL, kiedy to ówczesne władze usunęły znad głowy orła symbol korony.

Abstrahując jednak od oczywistych skojarzeń związanych z wizerunkiem orła, warto przyjrzeć się jego symbolice i znaczeniu, które również ma istotne znaczenie w analizie logotypu PiS.

Geneza orła jako symbolu sięga trzech tysięcy lat p.n.e. Bogata symbolika, która była z nim związana, ukształtowała się jeszcze w okresie przedheraldycznym i zadecydowała o jego atrakcyjności jako symbolu używanego w odniesieniu do władzy. Kontekst, w jakim orzeł był prezentowany w historii, pozwala wymienić te wartości, które ów symbol oznaczał. Bardzo często sylwetka orła funkcjonowała jako znamię siły, odwagi i sprawiedliwości¹⁸.

Wizerunek orła od tysięcy lat był symbolem szczególnym, mającym ponadprzeciętne przymioty. W starożytnym Rzymie orzeł był kojarzony ze zwycięstwem¹⁹. Ponadto był również symbolem heroizmu, męstwa, niezależności i wolności²⁰. W kulturze chrześcijańskiej symbolu orła można było użyć dopiero wówczas, gdy jego pogańska interpretacja utraciła swoją aktualność – idea triumfu i zwycięstwa nadal była jednym z jego głównych atrybutów, jednak odnoszonych teraz do postaci Chrystusa²¹.

¹⁴ Strona internetowa czasopisma „Res Publica”, www.publica.pl, M.A. Cichocki, *Powrót Republikanizmu*, 12 VIII 2006 (dostęp: 2 VI 2012).

¹⁵ Z. Stawrowski, *op. cit.*, s. 140.

¹⁶ I. Żylińska, *Barwy i symbole w polityce*, „Marketing Polityczny” 2006/2, s. 17.

¹⁷ S. K. Kuczyński, *Treści i funkcje orła białego*, [w:] *Orzeł biały – 700 lat herbu państwa polskiego*, red. S. K. Kuczyński, Warszawa 1995, s. 38.

¹⁸ A. Jaworska, *Orzeł Biały herb państwa polskiego*, Warszawa 2003, s. 24, 28.

¹⁹ Dużą rolę w nadaniu orłowi symbolu zwycięstwa odegrały legiony rzymskie, które używały jako *signum* znaku srebrnego orła z rozpostartymi skrzydłami osadzonego na drzewcu. S. Kobielus, *Bestiarium Chrześcijańskie*, Warszawa 2002, s. 233.

²⁰ *Ibidem*.

²¹ D. F. Osb, *Świat symboliki chrześcijańskiej*, Warszawa 1990, s. 242.

Wizerunek tego szczególnego ptaka często zdobił rzymskie budowle i był zestawiany razem z postacią władcy. Orzeł stawał się zatem symbolem państwa i władzy, co w odniesieniu do Prawa i Sprawiedliwości ma szczególne znaczenie. Myśl polityczna tej partii jest bowiem ukierunkowana na państwo, jako jedną z najważniejszych wartości. Prawo i Sprawiedliwość idee państwa postrzegało w kategoriach Rzeczypospolitej. Państwo w rozumieniu PiS jest zatem emanacją narodowej wspólnoty i rzeczą wspólną – republiką. Jarosław Kaczyński przypisał państwu głęboki wymiar moralny, co w konsekwencji oznaczało, że jest nie tylko organizacją, zespołem przepisów, procedur i ludzi, ale i stanowi emanację dobra wspólnego²². Taki sposób definiowania państwa jest tożsamy z tradycją rzymskiej republiki, której jednym z symboli był właśnie wizerunek orła.

Za równie symboliczny jak postać orła należy uznać wizerunek korony, który zwieńcza całość logotypu. W polskiej tradycji obowiązywały dwa rodzaje koron: korona otwarta (*corona aperta*) oraz korona zamknięta (*corona clausa*). Każdy z klejnotów ma oczywiście swoją symbolikę, którą należy uwzględnić, analizując znak graficzny PiS. Twórcy logotypu PiS zastosowali pierwszy z wymienionych rodzajów korony (*corona aperta*). Jest to korona typowa dla władców piastowskich, która swoim kształtem przypomina gotycką koronę Kazimierza Wielkiego, zbudowaną z fleuronów w kształcie heraldycznych kwiatów lilii, mających dodatkowo starotestamentowe uzasadnienie. Uważano je bowiem za symbol władzy królewskiej, sprawiedliwości i życia wiecznego²³. *Corona aperta* jako klejnot monarchii obowiązywała z wyjątkami przez cały okres panowania dynastii Piastów, Jagiellonów aż do XVIII w., a więc do czasów „stanisławowskich” utożsamianych z upadkiem Rzeczypospolitej²⁴. Być może chęć nawiązania do najlepszych czasów państwa polskiego była podstawową determinantą, która sprawiła, że partia właśnie taki rodzaj korony użyła w swoim logotypie.

Otwarty charakter korony jest przeciwstawiany tak zwanej koronie zamkniętej zwieńczonej krzyżem (*corona clausa*), której przypisuje się charakter ideowy i symboliczny o dużym znaczeniu politycznym. Zamknięty kształt korony ma bowiem symbolizować pełną suwerenność i brak zwierzchności²⁵. Ten typ korony miał oznaczać również świętość i panowanie nad światem, dlatego takiej właśnie korony używali cesarze rzymscy narodu niemieckiego, w pełni świadomi symboliki owego klejnotu²⁶.

Uzasadniając wybór przez Prawo i Sprawiedliwość korony otwartej w znaku graficznym, można wskazać na kilka elementów. Po pierwsze, zastosowanie w logotypie symbolu orła w koronie otwartej oznaczało wybór konkretnej tradycji politycznej, związanej z II Rzeczypospolitą i myślą piłsudczykowską. To właśnie polska władza związana z obozem Józefa Piłsudskiego rozporządzeniem Prezydenta Rzeczypospolitej 13 grudnia 1927 roku zmieniła herb Rzeczypospolitej z orła w koronie zamkniętej na nowy

²² Jarosław Kaczyński dla Salon24, cz. 1: *Czas porozumienia*, www.salon24.pl (dostęp: 15 II 2011). Jarosław Kaczyński stwierdzał również, że państwo wprawdzie jest aparatem i organizacją, ale jest jednocześnie „jakością moralną, zjawiskiem ze sfery można powiedzieć moralno-historycznej”. J. Kaczyński, *O naprawie Rzeczypospolitej*, www.batory.org.pl, s. 4 (dostęp: 20 I 2011).

²³ A. Jaworska, *op. cit.*, s. 192; Lilia jest również symbolem Maryjnej czystości, a także jej królewskości. Zatem lilia to kwiat boski i królewski. M. Rożek, *Polskie Insignia Koronacyjne. Symbole władzy królewskiej*, Kraków 2011, s. 105.

²⁴ S. Stroński, *Biały orzeł w koronie z krzyżem*, Londyn 1954, s. 4.

²⁵ M. Rożek, *op. cit.*, s. 105–106.

²⁶ *Ibidem*, s. 106.

wizerunek znacznie bardziej monumentalnego i dostojniejszego orła w koronie otwartej²⁷. Motywacją twórców logo mogło być zatem podkreślenie ciągłości państwa z II Rzeczpospolitą.

Po drugie, orzeł z otwartą odmianą korony jednoznacznie nawiązuje do godła polskiego, które jest obecnie stosowane. Utożsamianie się Prawa i Sprawiedliwości z wizerunkiem orła w koronie można również potraktować jako odrzucenie spuścizny PRL, gdy wizerunek orła występował bez korony.

Kolejnym czynnikiem, który mógł wpłynąć na decyzje o typie korony w znaku graficznym PiS, było podkreślenie otwartego charakteru partii i braku bezpośredniej zależności od kościoła. Potwierdzeniem tej konstatacji może być wypowiedź prezesa PiS Jarosława Kaczyńskiego, który stwierdził, że jego celem jest budowanie ugrupowania łączącego różne nurty prawicowe połączone wspólną ideą konserwatyzmu²⁸.

Motyw korony można również postrzegać w perspektywie długookresowej jako symbol państwa rozumianego całościowo i integralnie. Bardzo widoczne jest zatem nawiązanie do pojęcia Korony Królestwa Polskiego (*Corona Regni Poloniae*) oznaczającego odrębność państwa od osoby monarchy. Państwa bowiem nie postrzegano jako własności rodu panującego, lecz traktowano jako publicznoprawną całość, która jest suwerenna i niepodzielna. Prawu, które obowiązywało w państwie, podlegało tak samo społeczeństwo jak król²⁹. W myśli politycznej PiS bardzo mocno podkreśla się rolę i znaczenie państwa, postrzeganego jako dobro wspólne i niepodzielną całość, które nie należy wyłącznie do narodowej wspólnoty.

Kolor i barwa, które są najszybciej kojarzonymi elementami wśród wszystkich części wizualizacji, w wypadku logotypu PiS również odgrywają niebagatelną rolę. Barwy, które PiS wykorzystało do konstrukcji własnego logotypu, zawierają duży ładunek ideologiczny. Czerwony i granatowy należą bowiem do barw, które w polskiej kulturze politycznej utożsamia się z myślą republikańską. Analiza myśli politycznej PiS pozwala stwierdzić, że nawiązanie do tej jednej z najważniejszych polskich tradycji politycznych jest w PiS bardzo wyraźne. Warto zatem wyjaśnić, dlaczego wybrano właśnie czerwień i granat jako kolory utożsamiane z myślą republikańską. W literaturze trudno znaleźć jednoznaczną odpowiedź na to pytanie, jednak badając kulturę i tradycję polityczną Polski, można wskazać kilka elementów, które pomogą wyjaśnić tą kwestię.

Starając się uzasadnić zabarwienie logotypu PiS na kolor czerwony i granatowy, należy się odnieść do odległej historii dziejów państwa polskiego, w której od wieków szkarłat, czyli odcień czerwieni, był jedną z najważniejszych barw. Był to kolor, który najwcześniej pojawiał się na tarczach herbowych, dotyczy to zwłaszcza herbu państwowego³⁰. Karmazyn, a więc barwa, którą użyto w logotypie PiS, był uważany za szczególnie, szlachetniejszy odcień czerwieni i dlatego stał się uprzywilejowanym kolorem szlachty polskiej, która z upodobaniem nosiła żupany w kolorze karmazynowym. Dowodem na wyjątkowość tej barwy jest jej obywatelski kontekst wynikający z przynależności stanowej. Możliwość noszenia karmazynu była bowiem przywilejem wynikającym z zasług dla Rzeczpospolitej. Znaczenie tej barwy można więc przenieść na

²⁷ S. K. Kuczyński, *Treści i funkcje orla białego* [w:] *Orzeł biały...*, s. 51.

²⁸ J. Sanecka-Tyczyńska, *Państwo obywatelskie i wspólnota polityczna. Studium o myśli politycznej Prawa i Sprawiedliwości*, Lublin 2011, s. 24–25.

²⁹ S. Grodzki, *Z dziejów staropolskiej kultury prawnej*, Kraków 2004, s. 103.

³⁰ Z. Głogier, *Księga Rzeczy Polskich*, Lwów 1896, s. 27.

sposób rozumienia pojęcia narodu, do którego przynależność wynikała nie tylko z urodzenia, ale przede wszystkim z pracy i poświęcenia na rzecz dobra Rzeczypospolitej³¹.

Znacznie trudniej znaleźć w historii Polski uzasadnienie użycia koloru granatowego. Można jednak tego dokonać, szukając analogii w historii i tradycji politycznej Polski. Ciemny odcień niebieskiego, czyli szafirowy, był kolorem często spotykanym w strojach szlacheckich. Stanowił, oprócz czerwonego i karmazynowego, jeden z najpowszechniejszych kolorów żupanów oraz kontuszy³². Kolor granatowy był również, oprócz karmazynowego i białego, używany przez konfederatów barskich. To może być najtrafniejsza odpowiedź na pytanie, dlaczego PiS użyło w swoim logotypie właśnie takie, a nie inne barwy. Dla Prezesa PiS Jarosława Kaczyńskiego konfederacja barska była początkiem kształtowania się idei Polski niepodległej, której kontynuacją były tradycje Armii Krajowej i „Solidarności”³³. Granatowy i karmazynowy są zatem barwami szczególnymi, mającymi ogromną wartość symboliczną. Odwołują się bowiem do tradycji niepodległościowej, która stanowi fundament ideowy PiS. Według Andrzeja Nowaka początkiem owej tradycji jest właśnie rok 1768, kiedy doszło do zawiązania konfederacji barskiej. Nastąpiło wówczas wykształcenie się idei niepodległości polegającej na zależności pomiędzy wolnością wspólnoty narodowej a wolnością indywidualną każdego obywatela Rzeczypospolitej. Utrata niepodległości państwa nieuchronnie pociągała za sobą pozbawianie wolności osobistych poszczególnych członków społeczeństwa³⁴. Z ideą wolności i niepodległości Rzeczypospolitej wiązano konieczność zapewnienia różnorodnie pojmowanego bezpieczeństwa, obejmującego bezpośrednio bezpieczeństwo państwa, społeczeństwa oraz poszczególnych obywateli. Lech Kaczyński podkreślał, że kwestia zapewnienia wielowymiarowego bezpieczeństwa państwa jest podstawową funkcją nowoczesnego, a więc silnego i sprawnego państwa³⁵.

Do prawidłowego odczytania symboliki logotypu PiS ważne jest również spojrzenie na konfederację barską jako na wydarzenie stanowiące odnowienie XVI- i XVII-wiecznego republikanizmu³⁶. Jest to niezwykle ważne, badanie myśli politycznej PiS bowiem wskazało, że partia za główny cel swojej działalności uznała przywrócenie wielu wartości, które można uznać za przejaw recepcji republikańskich wzorców. Prawo i Sprawiedliwość dążyło do odbudowania znaczenia i spójności wspólnoty w wielu jej wymiarach, odnowienia pojęcia Rzeczypospolita postrzeganego jako dobro wspólne, o które powinni dbać i zabiegać wszyscy obywatele. Równie ważnym elementem myśli politycznej PiS było przywrócenie podmiotowości Rzeczypospolitej - zarówno na płaszczyźnie wewnętrznej, jak i zewnętrznej.

Prawo i Sprawiedliwość w wyniku zastosowania wybranych barw w swoim znaku graficznym dokonało ich zawłaszczenia w polskiej przestrzeni publicznej. W przekonaniu autora to właśnie PiS wykorzystując kolory, które w przeszłości kojarzyły się z myślą

³¹ *Ibidem*, s. 28.

³² W 1776 roku sejm zatwierdził tak zwane mundury obywatelskie. Były to żupany i kontusze w kolorach ustalonych dla poszczególnych województw. W większości województw jako podstawową barwę kontuszy wybrano różne odcienie czerwieni, łączone z granatem i bielą. *Ibidem*, s. 28–30.

³³ J. Dytkowski, *Urzeczywistniał prawdziwą suwerenność państwa polskiego*, www.pis.org.pl, (dostęp: 5 VI 2012).

³⁴ A. Nowak, *Wolność stale trzeba zdobywać*, www.blogpress.pl (dostęp: 11 VI 2012).

³⁵ *Konwencja konstytucyjna Prawa i Sprawiedliwości. Wystąpienie prezesa PiS Jarosława Kaczyńskiego*, www.pis.org.pl, s. 18 (dostęp: 3 II 2011).

³⁶ T. Merta, *Konfederacja Barska – odnowienie polskiego republikanizmu*, [w:] *idem, Nieodzowność konserwatyzmu. Pisma wybrane*, oprac. T. Stefanek, Warszawa 2011, s. 219.

republikańską I Rzeczypospolitej, nadało im odpowiednie znaczenie symboliczne i dokonało recepcji tradycji republikańskiej w Polsce. Można zatem stwierdzić, że PiS przy użyciu swojego logo i zawartej w nim symbolicznie wprowadziło nowy sposób kategoryzacji podmiotów politycznych w przestrzeni publicznej. Przykładem jest chociażby Fundacja Republikańska, która również przyjęła barwy tożsame z zastosowanymi w logo PiS.

Logotyp PiS stanowi zatem spójny konglomerat idei i wartości, których symbolika i treść nawiązują do polskiej tradycji republikańskiej. Partia, która w swojej warstwie programowej i ideologicznej wyraźnie odnosi się do tej jednej z najważniejszych tradycji politycznych, podkreśla swoje przywiązanie do niej również logotypem, który pozwala jej jednocześnie wskazać jej aspiracje, tradycję, do której nawiązuje, osobowość polityczną i system wartości, który ma zdecydowanie charakter konserwatywny i republikański.

LITERATURA

- [1] Borucki M., *Polskie symbole narodowe*, Warszawa 2006.
- [2] Cichocki M. A., *Powrót Republikanizmu*, www.publica.pl, 12 VIII 2006 (dostęp: 2 VI 2012).
- [3] Cizewska E., *Republikańska korekta liberalizmu*, „Res Publica” 2008/2.
- [4] Dytkowski J., *Urzeczywistniał prawdziwą suwerenność państwa polskiego*, www.pis.org.pl (dostęp: 5 VI 2012).
- [5] Głogier Z., *Księga Rzeczy Polskich*, Lwów 1896.
- [6] Grodzki S., *Z dziejów staropolskiej kultury prawnej*, Kraków 2004.
- [7] Jaworska A., *Orzeł Biały herb państwa polskiego*, Warszawa 2003, s. 24, 28.
- [8] *Jarosław Kaczyński dla Salon24*, cz. 1: *Czas porozumienia*, www.salon24.pl, (dostęp: 15 II 2011).
- [9] Kaczyński J., *O naprawie Rzeczypospolitej*, www.batory.org.pl, s. 4 (dostęp: 20 I 2011). S. Kobielus, *Bestiariusz Chrześcijański*, Warszawa 2002.
- [10] *Konwencja konstytucyjna Prawa i Sprawiedliwości. Wystąpienie prezesa PiS Jarosława Kaczyńskiego*, www.pis.org.pl, s. 18 (dostęp: 3 II 2011).
- [11] Kostka W., *Instytucjonalizacja partii politycznych w społecznościach miejskich*, Toruń 2008.
- [12] Kowalczyk K., *Prawo i Sprawiedliwość – „rewolucyjni konserwatyści”*, [w:] *Partie i ugrupowania parlamentarne III RP*, red. Kowalczyk K., Sielski J., Toruń 2006, s. 192.
- [13] Krasnodębski Z., *Republikanizm po komunizmie – utopia czy alternatywa*, [w:] *Władza w polskiej tradycji politycznej. Idee i praktyka*, red. Kłoczkowski J., Kraków 2010, s. 203–205.
- [14] Król M., *Polityczność i republikanizm*, „Res Publica” 192/2 (2008).
- [15] Kuczyński S. K., *Orzeł biały – 700 lat herbu państwa polskiego*, Warszawa 1995.
- [16] Merta T., *Konfederacja Barska – odnowienie polskiego republikanizmu* [w:] *Tomasz Merta. Nieodzowność konserwatyzmu. Pisma Wybrane*, oprac. T. Stefanek, Warszawa 2011.
- [17] Nowak A., *Wolność stale trzeba zdobywać*, www.blogpress.pl (dostęp: 11 VI 2012).
- [18] Osb D. F., *Świat symboliki chrześcijańskiej*, Warszawa 1990.
- [19] Pacuła J., *Językowe i pozajęzykowe komponenty marki politycznej*, „Media i Społeczeństwo” 2011/1.
- [20] *PiS rozpoczyna przedwyborczą ofensywę*, www.pis.org.pl, (dostęp: 30 X 2012).

- [21] Rożek M., *Polskie Insignia Koronacyjne. Symbole władzy królewskiej*, Kraków 2011.
- [22] Sanecka-Tyczyńska J., *Państwo obywatelskie i wspólnota polityczna. Studium o myśli politycznej Prawa i Sprawiedliwości*, Lublin 2011.
- [23] Stawrowski Z., *O republice i postawie republikańskiej*, cz. 1: *Dziedzictwo Platona*, „Rzeczy Wspólne” 2010/1.
- [24] Stroński S., *Biały orzeł w koronie z krzyżem*, Londyn 1954.
- [25] Śpiewak P., *W stronę wspólnego dobra*, Warszawa 1998.
- [26] *Tradycja państwa prawa*, www.prezydent.pl, 25 I 2007 (dostęp: 12 VI 2011).
- [27] Żylińska L., *Barwy i symbole w polityce*, „Marketing polityczny” 2006/2.

REPUBLICAN SYMBOLISM OF THE LOGOTYPE OF THE POLITICAL PARTY LAW AND JUSTICE

While analyzing the logo of a political party that is the Law and Justice, the Court finds that the image expressed by the logo and content are not random and have a high symbolic value of a Republican. The use of the words “law” and “justice” indicates a clear reference to the one of the most important Polish political traditions. The Republican thinking was because of the rule of law and fair, well-governed and well-decorated state, with good rulers and good laws and institutions. PiS also used in the creation of its logo the symbolism of the eagle in the crown, which has a distinct patriotic connotations and refers to the idea of the state and the power and the relationship with the former Republic. Equally important to what aspects of the graphic and conceptual logo are the colors. The colors used in a figurative mark of PiS in a very clear way refer to republicanism associated with the Commonwealth and the tradition and the Confederation of Bar.

Keywords: republicanism, Law and Justice, logotype, logo.

DOI:10.7862/rz.2012.einh.23

Piotr GNATENKO¹

ПРИРОДА ЧЕЛОВЕКА В КОНТЕКСТЕ ФЕНОМЕНА БЕССОЗНАТЕЛЬНОГО

В статье рассматривается взаимосвязь природы человека с бессознательным, роль бессознательного в структуре содержания понятия „природа человека”. Обосновывается вывод, что для анализа природы человека необходимо учитывать как биологические, так и социальные элементы его сущности.

Ключевые слова: бессознательное, сознание, стереотип, установки, природа человека.

Вопрос о том, что такое природа человека и правомерно ли употреблять данное понятие был дискуссионным в прошлом, дискуссионным он остаётся и в наше время, хотя попытки ответа на него предпринимались ещё в древнем Китае и Индии. Фундаментальную работу данной проблеме посвятил Д. Юм. Существует точка зрения о том, что никакой природы человека не существует. Данную ситуацию отразил американский учёный С. Пинкер. Он, в частности, отмечает: «В течение большей части XX века в интеллектуальной жизни Запада было широко распространённым отрицание природы человека, о чём свидетельствуют такие представительные цитаты: «у человека нет природы» - философ Ортега-и-Гассет; «у человека нет инстинктов»- антрополог и популярный интеллектуал Эшли Монтегю; «мозг человека способен обеспечивать любые формы поведения, и не предрасположен ни к одной из них» - биолог - эволюционист Джей Гоулд».

Следует отметить, что проблема природы человека является комплексной, требующей исследований со стороны философов, психологов, биологов, антропологов и представителей других наук.

Однако, как отмечает российский академик К.Л. Киселёв, существует разрыв между гуманитарными и естественными науками в познании человека, что не даёт возможности глубоко и всесторонне исследовать природу человека.

Когда Пинкера спросили, что он понимает под природой человека, Пинкер ответил: «Да, это вполне законный вопрос. Я охарактеризовал бы природу человека как совокупность эмоций, мотивов и когнитивных способностей, которые являются общими для всех индивидов с нормальной нервной системой; при этом вариации между индивидами в отношении этих свойств носят количественный, а не качественный характер».

С точки зрения Фукуямы, природа человека – это сумма поведения и типичных видов характеристик, обусловленных генетическими, а не средовыми факторами и что современная биология, в конечном счёте, даёт некоторое значимое эмпирическое содержание понятию человеческой природы. Можно приводить

---

¹Prof. dr hab. Gnatenko Piotr Ivanovich, Katedra Filozofii Uniwersytetu Narodowego w Dniepropietrowsku, Ukraina.

определение природы человека других авторов, однако большинство их определяют природу человека лишь через биологические её свойства.

Для объективного анализа природы человека необходимо учитывать как биологические, так и социальные факторы, которые формируют его природу.

Мир человеческих сообществ качественно отличается от мира животных, в то же время внутри человеческих сообществ, состоящих из множества индивидов, природа каждого из них отличается между собой и это отличие обуславливает, детерминирует поведение человека. Значительную роль в поведении личности и больших групп людей играет феномен бессознательного. Именно данный феномен убедительно показывает взаимосвязь биологического и социального в структуре личности.

Почему роль бессознательного в сфере межличностных отношений возрастает?

Или, возможно, она всегда была значительной? Игнорируя бессознательное в жизнедеятельности отдельного человека, наше обществоведение недоценило роли бессознательного и в сфере социальных процессов.

В концептуальном плане нет единой точки зрения на природу бессознательного. В научной литературе по данному вопросу высказываются такие три точки зрения:

1. *Бессознательное – это антитезис сознания.*

2. *Бессознательное – это совокупность процессов, протекающих вне сознания, вне пределов его контроля.*

3. *Бессознательное – это один из специфических функциональных компонентов психики, по своей семантической модальности гомологичный сознанию.*

Очевидно, наиболее приемлемой является третья точка зрения. В данном контексте бессознательное не рассматривается как противоположность, антитеза сознанию, а, наоборот, как категория, которая функционирует в единстве с ним.

Такое понимание бессознательного срывает с него покров мистицизма и таинственности и обеспечивает возможность его научного исследования, прежде всего, анализа поведения личности.

Этой точки зрения придерживается Л.С. Выготский, который пишет: «Бессознательное не отделено от сознания какой-то непроходимой стеной. Процессы, начинающиеся в нём, часто имеют своё продолжение в сознании, и наоборот, многое сознательное вытесняется нами в подсознательную сферу.

Существует постоянная, ни на минуту не прекращающаяся живая динамическая связь между обеими сферами нашего сознания. Бессознательное влияет на наши поступки, обнаруживается в нашем поведении, и по этим следам и проявлениям мы научаемся распознавать бессознательное и законы, управляющие им»².

Таким образом, сознательное и бессознательное воспринимаются как два этажа единого здания. Причём бессознательное составляет нижний его этаж, а сознание верхний. Если бессознательное обуславливает решающие мотивационные функции в поведении больших масс людей, толпы, то это значит, что его роль в жизнедеятельности отдельного человека невелика. Значительная часть информации воспринимается индивидом на бессознательном уровне, и лишь ничтожная её часть становится фактом сознания.

---

² *Бессознательное. Природа, функции, методы исследования.* Материалы международного симпозиума, Т.1, Тбилиси 1985, с.171.

Однако в структуре личности роль бессознательного не ограничивается пассивным восприятием информации. Поведение личности, специфика её реакций на внешние воздействия не всегда объясняется внешними факторами. Существуют биологически обусловленные бессознательные мотивации. Их исследование помогает установить причины поведения индивида в самых различных ситуациях, когда ссылки на социальную детерминированность не дают исчерпывающего объяснения этого поведения.

Человек, как известно, существо биосоциальное. Это обстоятельство нужно учитывать при анализе не только структуры личности, но и особенностей национальной психологии, национального характера, т.е. тогда, когда изучаются те или иные общности людей, в том числе и национальные. В противном случае многое останется непонятным, многие явления приобретут мистическую иррациональную окраску.

Слишком долго в отечественной науке сфера бессознательного была запретной темой. В тех случаях, когда действительность не укладывалась в прокрустово ложе принятых догм, ссылались на известный тезис о том, что человек представляет собой не что иное, как продукт общественных отношений. Но жизнь в её многообразии не могут пояснить исчерпывающе никакие догмы и формулы.

Именно жизнь заставила обратиться к исследованию феномена бессознательного, который в прошлом оценивался как фрейдистский и идеалистический.

Французский психолог Л. Лебон много писал о жестокости, агрессивности толпы. Можно ли, однако, полностью объяснить этот феномен лишь ссылкой на факторы внушения, подражания, которые, как показал Лебон, существуют и активно воздействуют на поведение индивида в толпе? Не существуют ли другие, наряду с отмеченными Лебоном, причины поведения индивида в толпе и не являются ли они факторами биологического порядка, которыми манипулируют для достижения определённых целей?

В научной литературе приводятся данные о наблюдениях над животными.

Отмечается, что у животных спонтанно в определённое время проявляется агрессивность, в частности, по отношению к таким объектам, к которым в другое время они испытывали полное равнодушие. Исследования К. Лоренца, Н. Тинбергена доказали, что эти вспышки объясняются наличием у млекопитающих «центров агрессии». «У млекопитающих, в том числе у человека, в области структур лимбической системы мозга обнаружен ряд пунктов, стимуляция которых электрическим током вызывает агрессивно-оборонительное поведение, а у людей, по их самоотчётам, эмоции неприязни, враждебности, злобы. Предполагается, что эти пункты являются элементами специализированной анатомо-функциональной системы, генерирующей агрессивно-оборонительное поведение»³.

Учёные пришли к выводу, что в процессе эволюции формировалась как сама физиологическая система животных, так и на её основе агрессивный тип реакции. Он был необходим животному, ибо выполнял важнейшую оборонительную функцию в процессе внутривидовой борьбы и обеспечивал выживание более сильному. Но, сформировавшись в процессе эволюции, пункты, определяющие

---

³ *Ibidem*, с. 325.

агрессивно-оборонительное поведение, во многих случаях не выполняют этой роли, т.е. они действуют и вне ситуаций опасности или конкуренции.

Видимо, существуют нейрофизиологические основания реакций агрессивности. Являясь нейрональными образованиями, эти системы должны функционировать согласно самым общим и основным законам деятельности нервных элементов вообще. Так, одним из основных свойств нейронов является их возбудимость. Механизм этой реакции заключается в том, что под влиянием поступающих к нейронам по нервным клеткам возбуждений от внешних раздражителей, нейроны разряжаются нервными импульсами, в которых отражается функция данных нервных элементов. Но и при отсутствии внешних раздражителей нейроны в результате деятельности внутриклеточных и межклеточных механизмов время от времени разряжаются спонтанно. Таким образом, *импульсивная активность нейронов является неотъемлемым их свойством и, по всей вероятности, обязательным условием их существования*⁴.

В случае, когда раздражители отсутствуют, нейроны физиологических систем, определяющие агрессивно-оборонительное поведение последних, испытывают сенсорное голодание, в результате чего спонтанно повышается их возбудимость⁵.

«У человека также существуют физиологические системы, генерирующие злобные («агрессивные») эмоции, и эти системы в соответствии с описанным нейрофизиологическим механизмом, очевидно, также способны к спонтанному возбуждению. Проявления неадекватных эмоций раздражения, злобы, гнева, ярости достаточно часто наблюдаются и хорошо известны, чтобы требовать доказательства их существования. Однако у человека отсутствуют или, по крайней мере, недостаточно эффективны присущие животным механизмы блокады агрессии (поэтому, как полагает К. Лоренц, человек от природы не является сильно выраженным хищником). Тем не менее, спонтанно возникающая у человека агрессивность проявляется отнюдь не беспорядочно, а, как мы полагаем, регулируется механизмами рационализации»⁶.

Известны попытки придать смысл агрессивным, злобным аффектам человека, оправдать их, обосновать их необходимостью защиты «своих» от посягательства «чужих», особенно в ситуациях межнациональных и религиозных конфликтов.

В недрах бессознательного зарождаются и формируются установки, определяющие характер поведения не только на уровне бессознательного, но и на уровне сознания. Эти установки возникают как компоненты личностной структуры. В массовом сознании они приобретают социальную окраску, за что и получили название социальных.

Исследователь данного психологического феномена Д.Н. Узнадзе пишет: «Нужно иметь в виду, что перед нами стоит вопрос об изучении не какого-нибудь психического факта, а того специфического состояния, которое я называю установкой. Для возникновения последней достаточно двух элементарных условий какой-нибудь актуальной потребности у субъекта и ситуации её удовлетворения. При наличии обоих этих условий в субъекте возникает установка к определённой

---

⁴ *Ibidem*, с. 325.

⁵ *Ibidem*, с. 326.

⁶ *Ibidem*, с. 326.

активности. То или иное состояние сознания, то или иное из его содержаний вырастает лишь на основе этой установки»⁷.

Узнадзе отмечает *необходимость различать установку и возникающее на ее базе конкретное содержание*, поскольку установка сама по себе не имеет ничего общего с этим содержанием, и, значит, характеризовать ее в терминах явлений сознания не допустимо. Важной особенностью концепции Узнадзе является то, что в феномене установки он видит ключ к объяснению мотиваций поведения человека.

Исходя из тезиса, что бессознательное генетически и логически предшествуют сознанию, исследователи отмечают, что установочное отражение представляет собой свойство любого живого существа. При этом установка, свойственная человеку, принципиально отличается от установки, присущей животным, поскольку в животном мире она проявляется лишь в диффузном виде. «Единственной формой существования бессознательного психического, лучше сказать – досознательного психического, является установка. Бессознательное существование установки не означает того, что она имеет следовую природу, ибо существование и суммация следа недостаточны для понимания особенности установки. В установке необходимо внутреннее участие индивида, переживание им раздражителей»⁸.

С точки зрения Узнадзе, *установка представляет собой действительно внесознательный психический процесс*. Имеются и другие точки зрения. Так, В.Ф. Басин утверждает, что существуют сознательная и бессознательная установки. Некоторые нейрофизиологи употребляют термин «физиологические установки», подразумевая под ним процессы, которые происходят в ретикулярной формации продолговатого мозга. «Воздействие среды должно привести к формированию нервных механизмов, в существовании и качестве которых заинтересованы не сами нейроны, а организм. Какие силы индивида будут приведены в готовность в каждый данный момент, какое содержание примут эти силы, это зависит от среды, т.е. объективной ситуации, необходимой организму для удовлетворения актуальной потребности»⁹. Опыты показали, что в формировании установок принимают участие также рецепторы. При этом *определяющую роль играет тот рецептор, на который воздействует раздражитель*. «Формирование установки в каждом конкретном случае начинается приведением в действие преимущественно того отдела мозга, который непосредственно получает информацию от соответствующего рецептора»¹⁰. Здесь подчеркнута физиологическая сторона механизма образования установки, без выяснения которой невозможно раскрыть содержание и природу последней.

Кроме установок, действующих на уровне отдельного индивида, существуют *социальные установки*, обусловленные той социальной средой, в которой живёт и осуществляет свою деятельность человек. Именно в этом контексте мы можем говорить о национальных установках, обусловленных жизнедеятельностью индивида в условиях его национального бытия.

Было бы неправильно ставить непреодолимую преграду между установками, формирующимися на основе физиологических процессов в организме человека, и

⁷ Узнадзе Д., *Психологические исследования*, Москва 1966, с.15.

⁸ Бжалава И.Т., *Установка и механизмы мозга*, Тбилиси 1971, с. 17.

⁹ *Ibidem*, с. 20.

¹⁰ *Ibidem*, с. 20.

социальными установками, обусловленными определённой социальной средой. Так же как, впрочем, неправомерно ставить между ними знак равенства. Человек, как существо биосоциальное концентрирует в себе элементы как социальной, так и биологической сущности. Таким образом, без выяснения физиологических механизмов формирования установок невозможно постичь сущности установок социальных.

В формировании понятия социальной установки большая роль принадлежит Зналиецкому и Томасу. Исследуя социально-психологические черты польского крестьянства, они показали, что анализ специфики быта, традиций, обычаев населения, оказавшегося в инородной национальной среде, не может быть проведен без анализа понятия установки. Эти учёные определяют социальную установку «как духовное состояние – отношение, выработавшееся у человека к ценностным объектам»¹¹. При этом они указывают на двойственную природу установки, поскольку она одновременно направлена и на социальную ценность, и на личность. Специфика социальной среды создаёт предпосылки для формирования либо положительных, либо отрицательных установок.

В контексте рассматриваемого нами вопроса особенно важно постичь сущность национальных установок. Впрочем, «национальные установки» не совсем адекватно отражает особенности социальной среды и тех социальных связей, в которых пребывает личность. Правильнее говорить об установках, направленных на ценности, связанные с национальным бытием определённой общности.

Учёные выделяют такие **основные типы установки**: *установка практического поведения; установка познания; установка социального поведения; установка реализации психофизических сил; установка творчества*¹² Между некоторыми этими типами существует взаимосвязь, причём настолько тесная, что объединяет их как бы в комплекс установок. Предрасположенность личности к определённому типу установок детерминирована многими факторами, прежде всего социального характера.

Исследования Крича, Крачфильда и Балачи показали, что социальная установка не является изолированным явлением, это компонент системы установок¹³.

Значительный вклад в разработку проблемы бессознательного внёс Фрейд. Фрейд, создавая свою концепцию бессознательного, опирался на теоретико-методологические принципы, разработанные предшествующими философскими учениями в процессе анализа ими феномена бессознательного.

Фрейд подчёркивает, что *деление психики на сознательное и бессознательное является основной предпосылкой психоанализа* «и только оно даёт ему возможность понять и подвергнуть научному исследованию часто наблюдающиеся и очень важные патологические процессы в душевной жизни. Иначе говоря, психоанализ не может считать сознательное сущностью психического, но должен рассматривать сознание как качество психического, которое может присоединяться или не присоединяться к другим его качествам»¹⁴.

¹¹ Надирашвили Ш.А., *Установка и деятельность*, Тбилиси 1987, с.19

¹² *Ibidem*, с. 98.

¹³ *Ibidem*, с. 25.

¹⁴ Фрейд З., *Я и Оно*, [w:] Психология бессознательного, Москва 1990, с. 425.

Фрейд отмечает, что к понятию бессознательного он пришел путём переработки опыта, в котором большую роль играла душевная динамика. По Фрейду, в психоаналитической технике нашлись средства, с помощью которых можно устранить противодействующую силу и довести соответствующие представления до сознания. «Состояние, в котором они находились до осознания, мы называем вытеснением, а сила, приведшая к вытеснению и поддерживающая его, ощущается нами во время нашей психоаналитической работы как сопротивление.

Понятие бессознательного мы, таким образом, получаем из учения о вытеснении. Вытесненное мы рассматриваем как типичный пример бессознательного»¹⁵.

Отметим, что взгляды Фрейда на проблему бессознательного изменялись на протяжении его творческой деятельности. В начале творческого пути Фрейд рассматривает бессознательное в аспекте проявления его как вытесненного или отвергнутого. Исследования феномена бессознательного в этом аспекте, как уже сказано, привело к возникновению психоанализа.

В работах, написанных в период с 1914 по 1923 год, Фрейд по-новому подходит к трактовке бессознательного. Сущность этого нового подхода состояла в том, что предметом его исследования теперь становится Я. В связи с этим Фрейд по-другому трактует понятия сознательного, предсознательного и бессознательного. Если раньше Я рассматривалось лишь как сфера проявления сознательного, то теперь Фрейд приходит к выводу о наличии в содержании Я части бессознательного. Более того, он отмечает, что бессознательное не совпадает с вытесненным, утверждая, что всё вытесненное бессознательно, но не всё бессознательное есть вытесненное.

Сложность фрейдовского понимания бессознательного состоит в многоаспектности у него данного понятия. В литературе выделены такие трактовки Фрейдом данного феномена:

- бессознательное как психическое проявление влечений (Оно);
- бессознательное как энергетический источник душевной жизни;
- бессознательное как вытесненное в течении жизни (инфантильное);
- бессознательное как особый принцип работы души (первичный процесс);
- бессознательное в смысле частей Я и Сверх-Я (Я-идеал);
- бессознательное как архаическое наследие;
- бессознательное как антоним сознания.

Сложность в трактовке бессознательного состоит также в уяснении сферы применимости бессознательного, а точнее – его реальности. Фрейд справедливо подчёркивает, что бессознательное нельзя понимать анатомически, привязывать его к каким-либо частям человеческого организма. Однако именно это утверждение послужило основанием для критики концепции бессознательного некоторыми учёными, утверждавшими, что бессознательное не существует, поскольку не может быть установлено вещественно.

Эти упрёки несправедливы, они есть проявление вульгаризаторского подхода к трактовке сложных процессов, связанных с душевной сферой человеческой жизнедеятельности.

---

¹⁵ *Ibidem*, с. 426-427.

В статье «Понятие бессознательного и его значение у Фрейда» Г. Кнапп пишет, что Фрейд «считает современную науку единственно возможным путём изучения мира, однако в своё понятие бессознательного сам включает феномены, не подлежащие изучению методами точной науки»¹⁶.

С подобными упрёками (имеется ввиду вторая часть данной цитаты) согласиться нельзя. В любом случае, не все явления, особенно связанные со сферой человеческого духа, могут быть измерены методами точной науки.

Фрейд в работе «Я и Оно» даёт характеристику понятиям, которыми он оперирует: бессознательное, предсознательное и сознательное. «Мы видим, - пишет он, - что есть два вида бессознательного: латентное, но способное стать сознательным, и вытесненное, которое само по себе и без дальнейшего не может стать сознательным. Наше знакомство с психической динамикой не может оказать влияния на номенклатуру и описание. Латентное бессознательное, являющееся бессознательным только в описательном, но не в динамическом смысле, называется нами **предсознательным**; термин «**бессознательное**» мы применяем только к вытесненному динамическому бессознательному: таким образом, мы имеем теперь три термина: «сознательное», «предсознательное» и «бессознательное», смысл которых уже не только чисто описательный. Предсознательное предполагается нами стоящим гораздо ближе к сознательному, чем бессознательное, а так как бессознательное мы называли психическим, мы тем более назовём так и латентное предсознательное»¹⁷.

Фрейд отмечает, что установление факта включения в содержание Я бессознательного ещё не достаточно для раскрытия сущностного содержания Я. Ситуация усложняется ещё и многокачественностью и многозначностью бессознательного. Рассматривая в концептуальном плане бессознательное, Фрейд отмечает, что бессознательное мы можем постичь только превращением его в сознательное. Как это происходит? Фрейд считает, что сознание представляет собой поверхностный слой душевного аппарата, то есть функцию некоей системы, пространственно наиболее близкой к внешнему миру. При этом Фрейд понимает пространственно не только как функцию, но и как анатомическое расчленение. Он считает, что сознательными являются все восприятия, приходящие извне (чувственные восприятия), а также изнутри (ощущения и чувства). Но в связи с этим возникает вопрос, как толковать внутренние процессы, которые Фрейд называет мыслительными. Эти процессы происходят где-то внутри аппарата как движения внутренней энергии на пути к действию, в силу которого возникает сознание. «Или, наоборот, сознание доходит до них? Мы замечаем, что здесь кроется одна из трудностей, встающих перед нами, если мы хотим всерьёз оперировать с пространственным, топическим представлением душевной жизни»¹⁸.

В концепции психоанализа Фрейда значительное место занимает его учение о психическом, или душевном, аппарате.

¹⁶ Кнапп Г., *Понятие бессознательного и его значение у Фрейда*, [w:] Энциклопедия глубинной психологии, Т.1, Москва 1998, с. 285.

¹⁷ Фрейд З., *Я и Оно*, [w:] Психология бессознательного, Москва 1990, с. 427.

¹⁸ *Ibidem*, с. 429.

Фрейд считает, что при рождении человека психический аппарат только лишь начинает формироваться, его становление и структурирование происходят в процессе развития личности. На первом периоде своего творчества он не придавал внутренним силам (внутренним потребностям и внутреннему психическому давлению) большого значения в аспекте их влияния на психический аппарат. Но в конце этого периода он пересмотрел свою точку зрения по данному вопросу и стал придавать внутренним силам большее значение.

ЛИТЕРАТУРА

- [1] *Бессознательное. Природа, функции, методы исследования*. Материалы международного симпозиума, Т.1, Тбилиси 1985.
- [2] Бжалава И.Т., *Установка и механизмы мозга*, Тбилиси 1971.
- [3] *История философии*, [w:] Энциклопедия, Минск 2002.
- [4] Кнапп Г., *Понятие бессознательного и его значение у Фрейда*, [w:] Энциклопедия глубинной психологии, Т.1, Москва 1998.
- [5] Надирашвили Ш.А., *Установка и деятельность*, Тбилиси 1987.
- [6] Узнадзе Д., *Психологические исследования*, Москва 1966.
- [7] Фрейд З., *Я и Оно*, [w:] Психология бессознательного, Москва 1990.

NATURA LUDZKA W KONTEKŚCIE FENOMENU NIEŚWIADOMOŚCI

W artykule przeanalizowano związek natury ludzkiej z nieświadomością, rolę nieświadomości w strukturze treści pojęcia „natura ludzka”. Uzasadnia się wniosek, że w analizie natury ludzkiej powinno uwzględniać zarówno biologiczne jak i społeczne elementy istoty człowieka.

Słowa kluczowe: nieświadomość, świadomość, stereotyp, nastawienia, natura człowieka.

THE NATURE OF HUMAN BEING IN THE CONTEXT OF THE PHENOMENON OF THE UNCONSCIOUSNESS

The article examines the relationship of human nature with the unconscious, the role of the unconscious in the structure of the content of the concept of “human nature”. It justifies the conclusion that for the analysis of human nature one needs to take into account both biological and social elements of their nature.

Keywords: unconscious mind, stereotype, directions, the nature of man.

DOI:10.7862/rz.2012.einh.24

Jacek GURCZYŃSKI¹

ON APPLYING LEŚNIEWSKI'S ONTOLOGY TO THE ANALYSIS OF FICTIONAL OBJECTS

This paper discusses the validity of Leśniewski's Ontology (in short **LO**) in the analysis of fictional objects. Such efforts have been taken by K. Ajdukiewicz, W. Marciszewski and J. Pelc. Firstly, the author points out the distinctive features of fictional objects: ontological incompleteness, double structure of predication and the possibility of inconsistency. Subsequently, the main features of the **LO** are described. What follows is the examination of **LO**'s adequacy in discussing incomplete and inconsistent objects. The conclusion follows that we can use **LO** to analyze incomplete objects; nevertheless it is not sufficient for the analysis of inconsistent objects.

Keywords: K. Ajdukiewicz, S. Leśniewski, W. Marciszewski, J. Paśniczek, J. Pelc, logic of fiction, classical logic, incompleteness, inconsistency

1.

Fictional objects are (in the everyday meaning of the word) nonexistent and accompanied by a specific language context – the work of fiction. The same does not mean that we apply a different ontological status to those nonexistent objects which occur in a more general language context, and those not accompanied by one (vide *a golden mountain, a married bachelor*, etc.). Whereas, the emphasis on the position of the former does have a certain methodological justification. Namely, as they appear in broader language contexts, some of the characteristic traits of nonexistent objects are better visible than when considering such objects in isolation.

At the same time, it is important to draw a distinction between stating that they are nonexistent objects and claiming that they have no ontological status at all. By evoking a well known thesis by Brentana, we can observe that every act has an object, is aimed at an object – the same applies not only to acts aimed at real objects, but also to untethic acts, inadequate acts, or acts of literary creation. We can therefore conclude that nothing about the statement quoted above is fundamentally inconsistent or nonsensical, which in other words simply means that a work of fiction does indeed refer to something at all.

The problem of fictional objects is closely related to the logical problem of empty names. Names such as “Sherlock Holmes”, “Hamlet” or “golden mountain” do not have referents in the real world, consequently they cannot function within the classical predicate calculus in the same way as names that do have such referents. It is ruled out by the following proposition:

$$\exists x(x = a).^2$$

---

¹ Dr Jacek Gurczyński, Instytut Filozofii, Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie.

² Notably, the opinion that classical logic cannot be applied to the construction of ontology of fictional object is not indisputable. There is a possibility, as observed by A. Biłat (personal communication), of enriching the language of classical ontology through the addition of second order predicates (e.g. the predicate – “the object *a* has an intentionally attributed quality *P*” – $I[P, a]$ – which could possibly allow the use of that logic in the

The modern discussion on this issue originates from the famous dispute between Russell and Meinong about the designation "golden mountain". Russell gained the upper hand in the dispute when he presented his theory of descriptions, which included a rejection of objective interpretation of fictional names, thus significantly substantiating his reductionist paradigm. Without going too deep into the dispute between the supporters of the reductionist and non-reductionist approach to ontology, although one must express one's inclination towards the latter, let us confine ourselves to quoting a rather characteristic comment by B. Smith:

"Philosophical logicians have assumed, under the pressure of exaggerated Ockhamism, that they must compete with each other to produce theories which have the very least ontological complexity which is required for the solution of given problems or for the explanation of given phenomena. My suggestion is that this process ought more properly to be put into reverse, that philosophical logicians should be aiming rather always to surpass each other in the production of systems ontologically ever more complex, that the philosophical laurels should go not to he who can explain important categories of entities away, but to the philosopher who can provide convincing reasons for an extension of our ontology, or who can provide arguments cogent enough to rescue entities which have come to appear problematic, even though this will often lead to a diminution in the ontological status which those entities are to be conceived as possessing. We should adopt, that is to say, Bochenski's maxim: why make it simple, if it can be complicated? Taken seriously this maxim would, of course, lead to an exaggeration as reprehensible as that of the old perverted Ockhamism. But then the Bochensian and not the Ockhamist can appeal to the tailor's defence: it is much easier to fashion an acceptable suit of clothes from cloth which has been cut too large than from insufficient cloth, or from cloth which has been cut too quickly, and with greater attention to symmetry and rectilinearity than to the shape of the body it is intended to fit."³

Fictional objects, objects created in the course of conscious acts of creation, are identified by the qualities attributed to them by the author in the given work of fiction. "The set of such attributes (qualities) is the constitutive moment of the given object of fiction, i.e. it determines the identity of the object."⁴ By adopting a very broad

---

discussed analyses. The question remains open until such time when the above suggestion is more carefully considered and analysed. However, the fact itself that this sort of reservations exist, necessitates a more thorough justification of the assumption that classical logic is inapplicable in the analysis of fiction.

³ B. Smith, Smith B., *Ingarden vs. Meinong on the Logic of Fiction*, "Philosophy and Phenomenological Research", 16, 1980, p. 47. For a more detailed argument in favour of the opinion that we are obliged to adopt a specific realm of objects of fiction, see e.g. B. Smith, *Ingarden vs. Meinong on the Logic of Fiction*, "Philosophy and Phenomenological Research", 16, 1980, p. 93-105, J. Pańniczek, *Logika fikcji [Logic of Fiction]*, Wydawnictwo UMCS, Lublin 1984, *idem*, *Meinongowska wersja logiki klasycznej [Meinongian Version of Classical Logic]*, Wydawnictwo UMCS, Lublin 1988, *idem*, *Problemy logiki fikcji [Problems of the Logic of Fiction]*, [w:] *Język, znaczenie, rozumienie, relatywizm [Language, Meaning, Comprehension, Relativism]*, red. Z. Muszyński, Wydawnictwo UMCS Warszawa 1991, p. 171-184, *idem*, *The Logic of Intentional Objects. A Meinongian Version of Classical Logic*, Kluwer Academic Publishers, Dordrecht 1998. Contrary views have been expressed by e.g.: P. v. Inwagen, *Creatures of Fiction*, "American Philosophical Quarterly", vol.14, nr 4, X 1977, p. 299-308, A. Plantinga, *The Nature of Necessity*, Clarendon Press, Oxford 1974, p. 159-160.

⁴ J. Pańniczek, *Struktura ontologiczna przedmiotów nieistniejących: Meinong a Ingarden [Ontological Structure of Nonexistent Objects: Meinong vs. Ingarden]*, „Studia Filozoficzne”, nr 4(221), 1984, p. 29.

understanding of a quality, we can assume that they are exemplified by any predicative expression, including existential attributes. Studies reveal characteristic traits of fictional (which differentiate them from real objects), of which the most significant are as follows:

1. Fictional objects are not ontological complete, i.e. for some qualities, neither the quality itself nor its negation can be attributed to them (e.g. Sherlock Holmes was neither an orphan or a non-orphan). It is due to the fact that the number of qualities attributed to a given object in a work of fiction is by principle finite (as in our consciousness only a finite number of representations can occur, which indicates that incompleteness is characteristic of all non-real, intentional objects).

2. Fictional objects are characterised by double structures of predication. On the one hand, we say that e.g. Pinocchio is a puppet, that his nose grows longer when he lies, that he is wooden, etc. – all of which are qualities attributed to Pinocchio in the fictional world created by C. Collodi. In doing so, we represent the qualities of Pinocchio in accordance with the way he was intentionally created by the author. On the other hand, however, a number of qualities can be attributed to Pinocchio through the treatment of the object of fiction *qua* an object of fiction. These include qualities such as the fact that he is a fictional character, that he is incomplete, that he is a nonexistent object, that he has been created by C. Collodi, etc. These are the object's qualities in the real world, where it constitutes a certain real entity – it is an object of consciousness. It is noteworthy at this point that if we neglect the double structure of predication, we would have to treat every fictional object as inconsistent, as it would simultaneously be fictional (in the real world) and real (in the fictional world).⁵

3. Fictional objects may be inconsistent, e.g. a round square, a married bachelor, a communist capitalist. It should be emphasized that inconsistent qualities are understood here as qualities excluding each other necessarily (intentionally), rather than extensionally (a golden mountain, although nonexistent, is not an inconsistent object).⁶ Objects such as these are rather rare, but they remain a testimony to the power of creative (intentional) acts.

The goal of research into the logic of fiction is, in the most general sense, to define the truth conditions for propositions referring to fictional objects. Given the fact that objects of this sort vary from real objects in terms of their ontological status, neither classical nor non-classical logic whose primary point of reference is the real world can aspire to the role of the logic of fiction.⁷

2.

It would seem that the above conclusions exclude by default the use of systems such as S. Leśniewski's ontology (**LO**), as **LO** is in essence a logic of names which assumes the precedence of primary laws and principles of the classical calculus of propositions and quantifiers.⁸ The language of **LO** also includes all semantic categories which can be

⁵ J. Paśniczek, *Meinongowska wersja logiki klasycznej*, p. 180-187.

⁶ J. Paśniczek, *Struktura ontologiczna przedmiotów nieistniejących: Meinong a Ingarden*, p. 30.

⁷ J. Paśniczek, *Meinongowska wersja ...*, p. 160 and cont.

⁸ To be more precise, ontology is built on the so called prototetics – a system of propositional logic also constructed by S. Leśniewski. In many respects prototetics surpasses the classical propositional calculus – for instance, it includes functor variables which can be quantifiable similarly to propositional variables. The system also includes an extensionality principle and definitional rules. Given that identity is the only primary term used,

classified under two primary categories – propositions and names. **LO** includes one primary constant (in many respects reminiscent of the Latin word *est*), whose meaning is determined by the system's sole axiom:

$$(Ax) A \in B \equiv \exists_C C \in A \wedge \forall_{C,D} (C \in D \wedge D \in A \rightarrow C \in D) \wedge \forall_C (C \in A \rightarrow C \in B)$$

At the same time, however, **LO** allows meaningful usage of empty names and the fairly common nominalist interpretation of **LO** is not enforced by the system itself. Besides, attempts have been made (satisfactory attempts in the opinion of their authors) to employ this system in the analysis of fictional objects. The most notable of the same were those undertaken by K. Ajdukiewicz, M. Marciszewski, and J. Pelc.⁹ In terms of the subject matter relevant to this discussion, Pelc contents himself with reiterating Ajdukiewicz's argumentation, therefore we will focus our attention on the positions presented by the other two authors.

Both Ajdukiewicz and Marciszewski justify their choice by indicating two characteristic features of **LO**:

1. In the L-system, all names (general, individual, empty) belong to the same category of names. (Whether a given name is general, individual or empty does not influence the sense of an expression, only, at best, its logical value.)¹⁰

2. Expressions of L-system reflect certain qualities of the natural language (particularly languages deprived of articles, such as Polish). "The fact is that the structures of all sentences formed by the functor "is" are the same regardless of whether during the transcription into the language of sets we choose to add "is" by using the symbol of inclusion, identity or belonging to a set. Therefore, as we move from the proposition of the type *a is b* to the type *a exists*, we will not have to, should we use ontological formalism, decide each time which of the translations was correct in the given case."¹¹

Ajdukiewicz and Marciszewski disagree with respect to the criterion on the basis of which a given object is recognised as intentional. For Ajdukiewicz, the basis for treating an object as intentional ("existing intentionally") is the emergence of the object's name in the considered context (work of fiction). Meanwhile, Marciszewski extends this criterion

there is no definitional connection, thus all definitions are simultaneously theses of the system. Ontology itself is also a system richer than the classical calculus of names – it includes, among other elements, the calculus of predicates, calculus of classes, theory of relations including identity (ontology is one of very few systems in logic where the functor of identity is a definable rather than primary term), and even a part of Boole's algebra. Definitions in ontology simultaneously constitute postulates of the system. For more information on Leśniewski's systems, see: E. C. Luschei, *The Logical Systems of Leśniewski*, North-Holland Pub. Co., Amsterdam 1962, J. Szrednicki, V. F. Riskey (eds.), *Leśniewski's Systems. Ontology and Mereology*, Kluwer Academic Publishers, Dordrecht 1984 We should observe, however, that in certain respects ontology is inferior to the classical calculus of predicates – it cannot express multi-argument predication (or to be precise, it degenerates into a single-argument predication). Cf. J. Pańniczek, *Ontologia Leśniewskiego a rachunek predykatów [Leśniewski's Ontology and the Calculus of Predicates]*, [w:] *Między logiką a etyką [Between logic and ethics]*, red. Pańniczek J. et al., Wydawnictwo UMCS, Lublin 1995, p. 45-51.

⁹ See K. Ajdukiewicz, *W sprawie pojęcia istnienia [In respect to the notion of existence]*, [w:] idem, *Język i poznanie*, tom 2, PWN, Warszawa 1985, p. 143-154, W. Marciszewski, *Problem istnienia przedmiotów intencjonalnych [The problem of existence of intentional objects]*, "Studia Semiotyczne", IV, 1973, p. 189-206, J. Pelc, *Some Semiotic Considerations Concerning Intensional Expressions and Intentional Objects*, "Logique et Analyse", 79, 1977, p. 244-267.

¹⁰ It is related to the fact that unlike in the classical calculus of predicates, the expression "*x = x*" is not a proposition of **LO**. The equivalent for this proposition in **LO** is the so called *ontological law of identity*: $A \in V \rightarrow A = A$, which means that "every object is identical to itself".

¹¹ W. Marciszewski, *Problem istnienia przedmiotów intencjonalnych*, p. 193.

beyond texts currently existing to include existing texts, also potentially, in one's consciousness. In order to particularize the concept of **acceptance**, he introduces an axiomatic system of acceptance – *U*. As a consequence, Marciszewski is forced to exclude inconsistent objects from the domain of intentional objects. His para-formal justification of this step is presented as follows. He begins by considering a sentence from a hypothetical text:

(*) *Ameteros is a son of a childless mother.*

As stipulated by the *U* system, he rejects this sentence and concludes that assuming that "Ameteros" does not appear in any other sentences of the language *L*, there are no grounds for acceptance Ameteros as an intentional object. (The language *L* is, according to Marciszewski, in the case of the given text, the language of **LO** plus names used in the text that can be substituted by **LO** variables, or in the case of a potential text, "the part of the author's language which was used in the creation of the given potential text"). What happens, however, if "Ameteros" does appear in another sentence of the given language, for instance:

(**) *Ameteros proved Riemann hypothesis.*

In that case, we are obliged to accept Ameteros as an intentional object. But then, consequently, there are also no grounds for rejecting Ameteros as used in sentence (*). Furthermore, an additional complication may occur when, for instance, we discover that the statement "proved Riemann hypothesis" is just as inconsistent as "son of a childless mother". In that case all that we can do is assume that inconsistent objects are *a priori* excluded from the domain of intentional objects.

Probably aware of how weak the proposed evidence is, Marciszewski attempts to strengthen it by presenting the following line of reasoning: we sometimes talk of necessary propositions that they are propositions whose negation "is unthinkable", which simply means that negating them would produce an inconsistency, so "there is an intuitional awareness that inconsistent objects are inconceivable".¹²

Apart from the question of the actual exactness of the above description of a necessary proposition, it seems that the quoted phrase "is unthinkable" is in fact an abbreviation for "is unthinkable that the negation of the necessary proposition could be the true proposition", or "is assertively unthinkable". Moreover, should we take the meaning of the phrase "is unthinkable" literally, how would we be able to conclude that a negation of a necessary proposition leads to a inconsistency, if by principle we exclude the possibility of the inconsistency occurring within our consciousness. The discussed argumentation is then flawed by the classic fallacy of equivocation, as the expression "is unthinkable" is used in two separate meanings: literally and figuratively. Marciszewski himself admits that the exclusion of inconsistent objects from the domain of intentional objects must not necessarily be conclusive (although he fails to provide compelling arguments for even a temporary exclusion). The main reason behind rejecting these objects is most likely adoption of the *U* system. The second and third axiom of the *U* system read as follows:

¹² W. Marciszewski, *Problem istnienia przedmiotów intencjonalnych*, p. 198.

- (Ax2) $Ux(p \rightarrow q) \rightarrow (Uxp \rightarrow Uxq)$
 (Ax3) p is a tautology in Uxp

where Uxp reads – “ x accepts p ”. By doing the appropriate substitution in (Ax3), we receive:

$$(1) (p \wedge \sim p \rightarrow q) \rightarrow Ux(p \wedge \sim p \rightarrow q),$$

where p, q represent any sentences. Thus, after substitution in (Ax2), we receive:

$$(2) Ux(p \wedge \sim p \rightarrow q) \rightarrow (Ux(p \wedge \sim p) \rightarrow Uxq).$$

Therefore, recognising inconsistencies results in explosion of the system, i.e. the necessity to accept any proposition whatsoever, which naturally renders the system completely superfluous. In an attempt to maintain the U system, Marciszewski was forced to partition the homogenous depiction of intentional objects and introduce his rather unintuitive distinctions.

The proposition (*) can also be analysed in a way which allows the U system to be maintained, while at the same time does not force us to exclude inconsistent objects. We can assume that the inconsistency lies solely with the qualities attributed to the object a in both propositions. In this case, from the proposition (*) follow the propositions:

- (***) a is Ameteros’s mother, and
 (****) a is not Ameteros’s mother,

which are not logically inconsistent. Now, that propositional inconsistency has been avoided, what remains is to formulate an applicable theory of descriptions on the basis of classical two-valued logic. Such a solution to the described problem is offered for instance by J. Pańniczek.¹³

Examples of inconsistent objects analysed by Marciszewicz are so trivial (*vide* Ameteros) that excluding them from the domain of intentional objects would not be particularly detrimental. However, objects such as e.g. a set comprising (exclusively) all sets which are not their own elements, or the universal set (the set of all sets)¹⁴, are no longer trivial matters. A characteristic quality of these objects is the fact that their inconsistency is not evident or obvious, it can only be discovered in the course of

¹³ J. Pańniczek, *O przedmiotach sprzecznych [On inconsistent objects]*, „Studia Filozoficzne”, nr 7 (224), 1984, p. 52-57.

¹⁴ We should observe that the notion of the universal set is not inconsistent in itself, it only proves to be so in the light of the standard set theory. As a consequence, we arrive at the obvious conclusion that such a set does not exist. However, the same does not imply that the set theory itself, by employing the notion, also becomes inconsistent. It is sufficient to consider the universal set as a so called proper class. Proper classes can be arguments of all classical functors of the set theory, e.g. the sum, inclusion, or product. They are only unable to be the left argument of the functor “ ϵ ” (“is an element of”) When we accept the above conditions, we evade inconsistency in considerations which employ the notion of a proper class (notably, Russell’s paradox is based on this very fact). To sum up, we may employ the notion of a proper class when we discuss its elements; should we try to treat it as an element of a set, we end up with inconsistency.

particular inspection. Notwithstanding the above, as inconsistency is theoretically admissible, it must be considered in the development of the theory of objects of fiction, rather than resort to an unsubstantiated division of the sphere of nonexistent objects based solely on pragmatic reasons.

3.

Based on the earlier definition of an incomplete object, we can surmise that for a certain B , the following formulas will hold true for said object:

$$(I) \quad \neg A \text{ is } B, \neg A \text{ is } \sim B$$

By referring to the abovementioned quality of **LO**, (I) can be expressed in the L-system with the use of one of the functors of inclusion:

$$(II) \quad \neg A \subset B \wedge \neg A \subset \sim B$$

The functor “ $\subset$ ” can be defined as follows:

$$(III) \quad A \subset B \leftrightarrow \forall_C (C \sqsupseteq A \rightarrow C \sqsupseteq B)$$

“ $A \subset B$ ” reads as: “any A is B ”. It is the so called functor of weak (i.e. general) inclusion. It is evident that the above formula reflects the definition of inclusion in set theory, as far as the symbol “ $\sqsupseteq$ ” is substituted by the linking phrase “is an element of”.¹⁵ Z. Stachniak (1981) suggested semantics for **LO** which implies that for certain A, B the proposition (II) is true for this system. Z. Stachniak also proved the completeness of **LO**, which means that all true propositions in any model can be derived from **LO** axioms. Thus, **LO** allows us to nontrivially consider incomplete objects.

Let us now consider how **LO** applies to the analysis of inconsistent objects. Inconsistent objects are nonexistent, i.e.:

$$(IV) \quad A, B \text{ are inconsistent} \rightarrow \text{non-ex}A, \text{non-ex}B$$

In the L-system, the expression $\text{non-ex}A$ is defined as follows:

$$(V) \quad \text{non-ex}A \leftrightarrow \neg \exists C \sqsupseteq A$$

Thus, from the assumption that A is inconsistent, we receive:

$$(VI) \quad \forall_C (C \sqsupseteq A \rightarrow C \sqsupseteq B), \text{ and analogically for } B,$$

$$(VII) \quad \forall_C (C \sqsupseteq B \rightarrow C \sqsupseteq A),$$

¹⁵ The choice of the linking phrase is justified by the fact that its meaning remains semantically close to the meaning of the word “is” in the natural language. The original functor **LO** – “ $\sqsupseteq$ ” can be used nontrivially only if its arguments are individual names. Besides that, individual inclusion (“ $\sqsupseteq$ ”) implies general inclusion (“ $\subset$ ”): $A \sqsupseteq B \rightarrow A \subset B$. See J. Pańniczek, *Meinong's Ontology vs. Leśniewski's Ontology (Toward a Meinongian calculus of names)*, “Axiomathes”, vol. 7 no. 1-2, 1996, p. 279-286.

From (VI) and (VII) follows:

$$(VIII) \forall_C (C \boxplus A \leftrightarrow C \boxplus B) \leftrightarrow A \circ B,$$

which corresponds to the definition of the equality functor (in other words – weak identity) in **LO**.

It can be easily demonstrated that the following expression is a thesis of **LO**:

$$(IX) A \circ B \rightarrow (\alpha \rightarrow \alpha(A/B)),$$

here the expression (A/B) follows from α through substitution of the variable A with the variable B .¹⁶ I.e.:

$$(X) A, B \text{ are inconsistent} \rightarrow (\alpha \rightarrow \alpha(A/B))$$

Therefore, all inconsistent objects have exactly the same qualities, however we choose to interpret the fact of having qualities in **LO**.

As already mentioned above, the characteristic quality of inconsistent objects is that for certain qualities both the given quality and its negation belong to the object's ontological predication. Thus, in the case of a inconsistent object, for a certain B , the following formulas will hold true:

$$(XI) A \text{ is } B, A \text{ is } \sim B$$

It seems that the only **LO** functor allowing a nontrivial consideration of inconsistent objects is the functor of inclusion “ $\subset$ ” as defined above. In that case, while considering a inconsistent object in **LO**, for a certain B , the following formulas will hold true:

$$(XII) A \subset B \wedge A \subset \sim B$$

Although the following expression is a thesis of **LO**:

$$(XIII) \text{non-ex}A \rightarrow \forall_B A \subset B,$$

which means that a nonexistent object (particularly if it is inconsistent) can be assigned any quality whatsoever. To sum up the implications of (X) and (XIII): in **LO**, any inconsistent object possesses any quality and all inconsistent objects possess the same qualities, i.e. all nonexistent objects are identical (in the sense attributed to the functor “ $\circ$ ”), therefore we are in fact able to only discuss a single nonexistent object.¹⁷ Whereas

¹⁶ Cf. J. Szrednicki, V. F. Rickey (eds.), *Leśniewski's Systems. Ontology and Mereology*, p. 105.

¹⁷ Given the fact that the L-system's definitions are its theses, there is the theoretical possibility to introduce an infinite number of new functors – including functors of inclusion. Qualities of the L-system and the already defined functors of inclusion allow us to conclude that the functor “ $\subset$ ” is and shall remain the only functor that can be employed in nontrivial consideration of nonexistent objects. The primary term of the L-system “ $\square$ ” is useless in the context of such deliberations. The initial element in the conjunction in sole axiom of the L-system

should we accept the thesis that there are nonexistent objects, then we shall also intuitively assume certain nontrivial knowledge about them. Let us for instance consider inconsistent objects – a *round square* and a *married bachelor*. We would intuitively recognise that:

1. a *round square* is round
2. a *round square* is square
3. a *married bachelor* is married
4. a *married bachelor* is a bachelor

While less intuitive claims would include e.g.:

5. a *round square* is married
6. a *round square* is made of chocolate
7. a *round square* is in love with a triangle
8. a *married bachelor* is round
9. a *married bachelor* is made of chocolate
10. a *married bachelor* is in love with a triangle, etc.

In the L-system, all statements 5-10 are correct and true expressions. Thus, employing **LO** in an analysis of inconsistent objects is simply pointless. And since, as I tried to demonstrate above, exclusion of inconsistent objects from objects of fiction is counterintuitive and unsubstantiated, we can conclude that **LO** is not suited for an analysis of fictional objects, or nonexistent objects in general.

4.

To sum up all of the above considerations let us reiterate that any attempts to employ Leśniewski's ontology (in its original form¹⁸) in the analysis of objects of fiction is doomed to failure. Contrary to our common, everyday intuition which allows us to instantly distinguish a square circle from a triangular square, **LO** allows us to discuss only a single inconsistent object. At the same time, the only tangible argument supporting the exclusion of inconsistent objects from the realm of fictional objects (or more broadly – intentional objects) is the attachment to the two-valued classical logic, which seems to be inapplicable in the analysis of inconsistent objects. However, a closer analysis of objects of fiction reveals the duality of their predication, and consequently two ways in which they are to be treated: as objects of fiction and as objects of representation. This in turn allows us to construct systems of logic of fiction, in which we are not required (at least not

---

is as follows: $\exists c C \Box A$. On the other hand, the thesis of the L-system: $\forall c \sim C \Box A$ is true for all impossible objects. Naturally, an expression with the functor " $\Box$ " describing an impossible object could not be true.

¹⁸ A significant extension of Leśniewski's ontology which actually allows for nontrivial observations on inconsistent objects has been proposed by J. Pańniczek, *Meinong's Ontology vs. Leśniewski's Ontology (Toward a Meinongian calculus of names)*.

completely) to give up the two-valued nature of or classical logic or get rid of the basic laws of said logic (e.g. law of excluded middle or law of non-contradiction).¹⁹ Therefore, when undertaking an analysis of objects of fiction (nonexistent, intentional, abstract) it is far more advisable to employ systems constructed with this type of analyses in mind, rather than **LO** which forces us to partition the uniform depiction of fictional objects. Besides, it is in fact those systems, rather than **LO**, that seem to aspire to constitute a comprehensive structure and not just a local ontology understood as a descriptive science portraying all possible and available disciplines.

REFERENCES

- [1] Ajdukiewicz K., *W sprawie pojęcia istnienia [In respect to the notion of existence]*, [w:] idem, *Język i poznanie*, tom 2, PWN, Warszawa 1985, p. 143-154.
- [2] Inwagen P. van, *Creatures of Fiction*, "American Philosophy Quarterly", Vol. 14 no. 4, 1977, p. 299-308.
- [3] Luschei E. C., *The Logical Systems of Leśniewski*, North-Holland Pub. Co., Amsterdam 1962.
- [4] Marciszewski W., *Problem istnienia przedmiotów intencjonalnych [The problem of existence of intentional objects]*, "Studia Semiotyczne", IV, 1973, p. 189-206.
- [5] Pańniczek J., *Logika fikcji [Logic of Fiction]*, Wydawnictwo UMCS, Lublin 1984.
- [6] Pańniczek J., *Struktura ontologiczna przedmiotów nieistniejących: Meinong a Ingarden [Ontological Structure of Nonexistent Objects: Meinong vs. Ingarden]*, „Studia Filozoficzne”, nr 4(221), 1984, p. 27-41.
- [7] Pańniczek J., *O przedmiotach sprzecznych [On inconsistent objects]*, „Studia Filozoficzne”, nr 7 (224), 1984, p. 52-57.
- [8] Pańniczek J., *Meinongowska wersja logiki klasycznej [Meinongian Version of Classical Logic]*, Wydawnictwo UMCS, Lublin 1988.
- [9] Pańniczek J., *Problemy logiki fikcji [Problems of the Logic of Fiction]*, [w:] *Język, znaczenie, rozumienie, relatywizm [Language, Meaning, Comprehension, Relativism]*, red. Muszyński Z., Wydawnictwo UMCS, Warszawa 1991, p. 171-184.
- [10] Pańniczek J., *Ontologia Leśniewskiego a rachunek predykatów [Leśniewski's Ontology and the Calculus of Predicates]*, [w:] *Między logiką a etyką [Between logic and ethics]*, red. Pańniczek J. et al., Wydawnictwo UMCS, Lublin 1995, p. 45-51.
- [11] Pańniczek J., *Meinong's Ontology vs. Leśniewski's Ontology (Toward a Meinongian calculus of names)*, "Axiomathes", vol. 7 no. 1-2, 1996, p. 279-286.
- [12] Pańniczek J., *The Logic of Intentional Objects. A Meinongian Version of Classical Logic*, Kluwer Academic Publishers, Dordrecht 1998.
- [13] Pelc J., *Some Semiotic Considerations Concerning Intensional Expressions and Intentional Objects*, "Logique et Analyse", 79, 1977, p. 244-267.
- [14] Plantinga A., *The Nature of Necessity*, Clarendon Press, Oxford 1974.
- [15] Smith B., *An Essay in Formal Ontology*, "Grazer Philosophische Studien", 6, 1978, p. 39-62.
- [16] Smith B., *Ingarden vs. Meinong on the Logic of Fiction*, "Philosophy and Phenomenological Research", 16, 1980, p. 93-105.

¹⁹ B. Smith, *Ingarden vs. Meinong on the Logic of Fiction*, J. Pańniczek, *Logika fikcji*, idem, *Meinongowska wersja logiki klasycznej*.

- [17] Stachniak Z., *Introduction to Model Theory for Leśniewski's Ontology*, Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław 1981.
- [18] Szrednicki J., Rickey V. F. (eds.), *Leśniewski's Systems. Ontology and Mereology*, Kluwer Academic Publishers, Dordrecht 1984.

O ZASTOSOWANIU ONTOLOGII LEŚNIEWSKIEGO DO ANALIZY PRZEDMIOTÓW FIKCYJNYCH

Artykuł omawia zasadność stosowania Ontologii Leśniewskiego (**LO**) do analizy przedmiotów fikcyjnych. Próby takie podejmowane były przez K. Ajdukiewicza, W. Marciszewskiego i J. Pelca. Krótko zostają przedstawione cechy charakterystyczne przedmiotów fikcyjnych: niepełność ontologiczna, podwójna struktura uposażenia (predykcji) oraz możliwość występowania sprzeczności. Następnie zostają omówione główne cechy **LO**. W dalszej kolejności analizuje się zasadność stosowania **LO** do analizy przedmiotów niepełnych i sprzecznych. Okazuje się, że o ile **LO** sprawdza się przy analizie przedmiotów niepełnych, to jednak zawodzi przy analizie przedmiotów sprzecznych.

Słowa kluczowe: K. Ajdukiewicz, S. Leśniewski, W. Marciszewski, J. Paśniczek, J. Pelc, logika fikcji, logika klasyczna, niepełność, sprzeczność.

DOI:10.7862/rz.2012.einh.25

Ryszard KLAMUT¹

BEZPIECZEŃSTWO JAKO POJĘCIE PSYCHOLOGICZNE

Artykuł wychodzi naprzeciw potrzebie pełniejszego rozumienia kategorii bezpieczeństwa jako pojęcia stosowanego w różnych obszarach wiedzy – pojęcia interdyscyplinarnego. Ma na celu charakterystykę bezpieczeństwa w perspektywie psychologicznej. Analizuje je w trzech aspektach: potrzeb, wartości i poczucia. Wskazuje także na relacje istniejące pomiędzy wskazanymi aspektami. Zawiera także zaproponowaną nową definicję bezpieczeństwa uwzględniającą dotąd nie opisywany aspekt refleksji i troski o bezpieczeństwo indywidualne, społeczne i globalne.

Słowa kluczowe: definicja bezpieczeństwa, bezpieczeństwo jako potrzeba i wartość, poczucie bezpieczeństwa, doświadczanie bezpieczeństwa.

1. WPROWADZENIE

Pojęcie bezpieczeństwo jest wykorzystywane w różnych dziedzinach wiedzy opisujących zarówno rzeczywistość, w której człowiek żyje, jak i funkcjonowanie człowieka. Jak wiele innych pojęć stosowanych w języku polskim jest pojęciem wieloznacznym i w zależności od obszaru analiz czy dziedziny wiedzy jest różnie rozumiane. Dodatkowo występuje także w połączeniu z innymi pojęciami i w ten sposób uzyskuje kolejne konteksty znaczeniowe. W efekcie istnieje wielka różnorodność i często brak jednoznaczności w rozumieniu bezpieczeństwa². W sytuacji gdy te same pojęcia są stosowane w wielu obszarach wiedzy lub są pojęciami interdyscyplinarnymi, istnieje niebezpieczeństwo niewłaściwego rozumienia znaczenia specyficznego dla odrębnej specjalności naukowej czy dziedziny wiedzy. Prezentowany artykuł ma na celu charakterystykę bezpieczeństwa w perspektywie psychologicznej, wskazując kontekst dotyczący sposobu odnoszenia się człowieka do własnego bezpieczeństwa i doświadczania go.

Poszukując ogólnej definicji bezpieczeństwa, można przyjąć, że oznacza ono pewien „stan obiektywny polegający na braku zagrożenia, odczuwany subiektywnie przez jednostki lub grupy”³. Jego przeciwieństwem jest zagrożenie. Już w przedstawionej definicji wskazane są dwie podstawowe perspektywy rozumienia bezpieczeństwa. W perspektywie obiektywnej jest opisywane jako zewnętrzne w stosunku do człowieka warunki życia, często mierzone za pomocą wymiernych wskaźników, w perspektywie subiektywnej zaś odnosi się do indywidualnego doświadczenia jednostki. Obie perspektywy łączą się z sobą, bowiem bezpieczeństwo dotyczące państwa, finansowe, energetyczne, zdrowotne, czy też innego rodzaju, dotyczy człowieka i znaczące jest to, w

¹ Dr Ryszard Klamut, Zakład Nauk Humanistycznych, Wydział Zarządzania, Politechnika Rzeszowska

²M. Pomykała, *Bezpieczeństwo – w poszukiwaniu definicji*, „Zeszyty Naukowe Politechniki Rzeszowskiej: Zarządzanie i Marketing” 2010/17, s. 107.

³L. Korzeniowski, *Zarządzanie bezpieczeństwem. Rynek, ryzyko, zagrożenie, ochrona*, [w:] *Zarządzanie bezpieczeństwem*, red. P. Tyrała, PSB, Kraków 2000, s. 437.

jaki sposób człowiek spostrzega i przeżywa aktualną sytuację w kontekście braku zagrożeń i komfortu psychicznego.

Perspektywa subiektywna stanowi kontekst badań psychologicznych. Jednak również w perspektywie psychologicznej bezpieczeństwo nie jest pojęciem jednoznacznym. Ujmowane jest w kilku aspektach: jako potrzeba, wartość oraz poczucie⁴. Te określenia funkcjonują także w innych obszarach wiedzy, na przykład w zarządzaniu. Warto więc przyjrzeć się, jakie jest ich miejsce w perspektywie psychologicznej, z której się wywodzą, i w jaki sposób wyjaśniają analizowaną kategorię bezpieczeństwa.

2. BEZPIECZEŃSTWO JAKO POTRZEBA

Potrzeby w psychologii rozumiane są jako podstawowe dyspozycje do działania, w dużej części są one wrodzone⁵. Opisuje się je w różny sposób, lecz można wskazać na jedną istotną charakterystyczną cechę – stanowią wewnętrzny czynnik motywacyjny. Mądrzycki definiuje je jako wymogi, których spełnienie jest niezbędne do kontynuacji życia, rozwoju i prawidłowego funkcjonowania człowieka⁶. Odnoszą się one do określonych relacji pomiędzy jednostką a środowiskiem⁷ – człowiek potrzebuje pewnych zasobów, by żyć i właściwie funkcjonować, a potrzeby pozwalają te zasoby zdobywać. Źródłem aktywności jest napięcie, które pobudza organizm do działania. Teorie homeostatyczne wskazują, że działanie wynikające z potrzeby nastawione jest na redukcję napięcia i przywrócenie stanu równowagi⁸. Inaczej wyjaśniają efekt pojawienia się napięcia motywacyjnego teorie heterostatyczne. Podkreślają one, że osiąganie jakiegoś przedmiotu dążeń, na który nastawione jest działanie, wzmacnia jeszcze napięcie motywacyjne do podejmowania kolejnych działań przez osobę odczuwającą daną potrzebę⁹. Dlatego zjedzenie czegokolwiek powoduje zlikwidowanie (zmniejszenie) napięcia motywacyjnego będącego efektem odczuwania głodu, przeczytanie dobrej książki zaś może być czynnikiem zaspokajania potrzeby estetycznej i w efekcie może wzmacniać napięcie motywacyjne powodujące chęć poszukiwania kolejnej dobrej książki do przeczytania. Proces zaspokajania potrzeb może przebiegać automatycznie, bez udziału świadomości, gdy organizm, odczuwając napięcie motywacyjne, znajduje odpowiedni przedmiot (standard) redukujący powstałe napięcie. W innej sytuacji niezbędne jest świadome poszukiwanie odpowiedniego przedmiotu zaspokajającego ujawnioną potrzebę¹⁰.

Przyjmuje się, że istnieje bardzo wiele potrzeb, lecz brakuje zgody wśród psychologów w kwestii ich jednoznacznego różnicowania i kategoryzowania¹¹. Jednak istnieją klasyfikacje, które odegrały i nadal odgrywają istotną rolę w opisie i rozumieniu motywacji człowieka. W tych klasyfikacjach można odnaleźć także potrzebę

⁴ Podobnie złożoność psychologiczną terminu bezpieczeństwo przedstawia Korzeniowski w: L. Korzeniowski, *Potrzeby i wartości a poczucie bezpieczeństwa menedżerów*, „Acta Universitas Wratislaviensis. Socjologia” 2006.

⁵ T. Mądrzycki, *Osobowość jako system tworzący i realizujący plany*, Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne, Gdańsk 1996, s. 27

⁶ T. Mądrzycki, *op. cit.*, s. 27

⁷ J. Nuttin, *Motivation, planning and action*, Leuven Universitaires Press, Leuven 1984.

⁸ K. Obuchowski, *Psychologia dążeń ludzkich*, PWN, Warszawa 1967, s. 88.

⁹ A. Maslow, *Motywacja i osobowość*, Instytut Wydawniczy PAX, Warszawa 1990.

¹⁰ J. Nuttin, *op. cit.*

¹¹ T. Mądrzycki, *op. cit.*, s. 30

bezpieczeństwa, chociaż jedynie Maslow pisze o niej wprost. Nie traktuje jej jednak jako jednej potrzeby, lecz opisuje kategorię potrzeb, których zaspokojenie jest niezbędne (znaczące) do odczuwania stanu stabilności i spokoju¹². W innej znanej klasyfikacji Murray wśród wielu potrzeb wyróżnia trzy dotyczące życia bez zagrożeń. Są to: potrzeba unikania urazu fizycznego (unikania szkód), potrzeba unikania urazu psychicznego ze strony innych oraz potrzeba unikania urazu psychicznego we własnych oczach (unikania poniżeń)¹³.

W teorii Maslowa, określanej także jako piramida potrzeb ze względu na ich hierarchiczne uporządkowanie, potrzeby bezpieczeństwa stanowią drugi poziom, po potrzebach fizjologicznych – niezbędnych do podtrzymywania egzystencji. Następnie są potrzeby przynależności, uznania oraz samorealizacji. Realizacja potrzeb bezpieczeństwa jest niezbędna do zdrowego funkcjonowania. Odnoszą się one do zabezpieczenia warunków życiowych – zapewnienia odpowiednich finansów, pracy, spokoju społecznego, a dokładniej stanowią je, jak wylicza Maslow, potrzeby: „stabilizacji, zależności, opieki, uwolnienia od strachu, lęku i chaosu; potrzeba struktury, porządku, prawa, ograniczeń, oparcie w opiece itd.”¹⁴. Istotna jest także potrzeba posiadania filozoficznego czy religijnego światopoglądu, który pozwala zrozumieć otaczającą rzeczywistość¹⁵. Te potrzeby, podobnie jak potrzeby fizjologiczne (najniższe w hierarchii), mają wielką siłę oddziaływania i ich niezaspokojenie ma istotny wpływ na ocenę samego siebie, pogląd na świat i odnoszenie się do niego¹⁶.

W teorii potrzeb bezpieczeństwo jest więc rozumiane jako kategoria formalna składająca się z konkretnych potrzeb bądź jako potrzeba, której treść wiąże się z zapewnieniem podstawowych warunków psychicznych. Siek wskazuje, że potrzeba bezpieczeństwa odpowiada instynktowi samozachowawczemu, a jej niezaspokojenie wiąże się z odczuwaniem lęku i niepokoju¹⁷. Augustyn Bańka zaś wskazuje nawet, że bezpieczeństwo jest podstawową potrzebą człowieka i odgrywa ogromną rolę w wartościowaniu otoczenia oraz podejmowaniu działań¹⁸.

3. BEZPIECZEŃSTWO JAKO WARTOŚĆ

Wartości są konstruktami poznawczymi, mają charakter przekonań lub pojęć¹⁹. Jako przekonania odnoszą się do konkretnych przedmiotów, osób czy zachowań, stanowiąc ich cechy, które mogą być określane słownie (pojęcia). Same stanowią jednak kategorie ponadsytuacyjne, bardziej ogólne i o względnie stałym charakterze. Rokeach, a po nim Schwartz przyjmują więc, że liczba wartości jest ograniczona²⁰. Na przykład obserwując określone zachowanie konkretnego człowieka, takie jak pomoc niepełnosprawnemu,

¹² A. Maslow, *op. cit.*, s. 76.

¹³ C.S. Hall, G. Lindzey, *Teorie osobowości*, PWN, Warszawa 1990, s. 208–209; S. Siek, *Struktura osobowości*, ATK, Warszawa 1986, s. 141–143.

¹⁴ A. Maslow, *op. cit.*, s. 76.

¹⁵ *Ibidem*, s. 76; P.K. Oleś, *Wprowadzenie do psychologii*, Wydawnictwo Naukowe Scholar, Warszawa 2003, s. 294.

¹⁶ T. Mądrzycki, *op. cit.*, s. 32

¹⁷ S. Siek, *op. cit.*, s. 126.

¹⁸ A. Bańka, *Spoleczna psychologia środowiskowa*, Wydawnictwo Naukowe Scholar, Warszawa 2002, s. 227–230.

¹⁹ P. Brzozowski, *Uniwersalność struktury wartości: Koncepcja Shaloma H. Schwartza*, „Roczniki psychologiczne” 2002/5, s. 28.

²⁰ *Ibidem*.

można w nim „dostrzec” dobroć, sama dobroć jest jednak czymś bardziej ogólnym od tego zachowania, nie wyczerpuje się w nim i może wyrażać się również w innych zachowaniach. Jednocześnie różne podobnego rodzaju zachowania (na przykład prospołeczne) można scharakteryzować, odnosząc je do jednego rodzaju wartości – w tym wypadku dobroci.

Wartości rozumiane jako przekonania są jednocześnie powiązane z emocjami, dlatego kierują procesami oceniania i selekcjonowania działań, zdarzeń, ludzi oraz samego siebie, w efekcie stanowią podstawę do świadomej preferencji jednego przedmiotu nad inny. Ten przedmiot (osoba, zdarzenie, sposób postępowania), który ma większą wagę („cenniejszy”) dla osoby, jest traktowany jako mający większą wartość²¹. Wartości mają więc istotne znaczenie nie tylko w procesie porządkowania rzeczywistości przez człowieka, ale także w procesie motywacyjnym. Jako czynnik zewnątrzpodmiotowy ukierunkowują zachowanie jednostki na określone przedmioty świata zewnętrznego – te, które mają większą wartość²². Wartość musi być jednak rozpoznana („odczuwana”) i wówczas orientuje działanie człowieka ku sobie. Wartości są traktowane jako czynniki motywacyjne, lecz często jest wskazywany jedynie ich aspekt znaczenia, „bycia czymś wartościowym”, bez przyjętego w psychologii sposobu rozumienia oraz ich miejsca w procesie motywacyjnym. W taki sposób wskazuje się także na bezpieczeństwo jako „czynnik, który ma znaczenie” w ukierunkowywaniu aktywności człowieka.

Pojawiają się jednakże również teorie wyróżniające i porządkujące różne rodzaje wartości. Istniejące w psychologii teorie wartości pozwalają także na badania empiryczne w zakresie preferencji wartości oraz ich związków z innymi zjawiskami. Tym różnią się od teorii potrzeb, że pozwalają na empiryczną weryfikację założeń teoretycznych. Rokeach wyróżnia dwie kategorie wartości: (1) instrumentalne jako ogólnie preferowane sposoby postępowania i (2) ostateczne, dotyczące ostatecznych celów ludzkiej egzystencji. W każdej kategorii wskazuje na osiemnaście wartości. Wśród wartości ostatecznych wyróżnia dwa rodzaje bezpieczeństwa: (1) bezpieczeństwo narodowe rozumiane jako zabezpieczenie przed napaścią oraz (2) bezpieczeństwo rodziny rozumiane jako troska o najbliższych²³.

Obecnie najbardziej znacząca teoria, opracowana przez Shaloma Schwartz, porządkuje wartości w określone kategorie treściowe. Kolejne wersje teorii zawierały różną ich liczbę²⁴ – aktualnie jest ich dziesięć²⁵. Schwartz badania empiryczne weryfikujące własną teorię przeprowadzał w różnych kontekstach kulturowych i z zakładanej listy 56 wartości pozostawił te, które mają charakter niezależny od uwarunkowań kulturowych. Wśród dziesięciu wyróżnionych kategorii wartości lub inaczej: dziedzin motywacji opartych na wartościach, jest także bezpieczeństwo. Podobnie jak w wypadku rozumienia bezpieczeństwa jako potrzeby, tak i w kontekście wartości bezpieczeństwo jest traktowane nie jako pojedyncza wartość, ale jako kategoria,

²¹ P.K. Oleś, *Z badań nad wartościami i wartościowaniem: niektóre kwestie metodologiczne*, „Roczniki Psychologiczne” 2002/5, s. 54.

²² R. Klamut, *Cel–czas–sens życia*, Redakcja Wydawnictw KUL, Lublin 2002, s. 30.

²³ P. Brzozowski, *Skala Wartości – polska adaptacja testu Milтона Rokeacha*, [w:] *Techniki kwestionariuszowe w diagnostyce psychologicznej*, red. R.L. Drwał, Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin 1989, s. 88.

²⁴ J. Ciecuch, *Nadzieja jako moderator związku poczucia koherencji z preferencjami wartości*, „Fides et ratio” 2010/2, s. 26.

²⁵ S.H. Schwartz, *Basic Human Values: An Overview*, s. 1 (dostęp on-line: <http://segrdid2.fmag.unict.it/Allegati/convegno%207-8-10-05/Schwartzpaper.pdf>).

w której składzie znalazły się pewność, że jest się bezpiecznym (*safety*), harmonia oraz stabilność w trzech obszarach: społeczna, relacji z innymi i wewnętrzna²⁶. W innej pracy Schwartz wskazuje na konkretne wartości tworzące tę kategorię: bezpieczeństwo rodziny, bezpieczeństwo narodowe, ład (porządek) społeczny, czystość, odwzajemnianie przysług²⁷.

Wyróżnione przez Schwartz'a kategorie wartości to: (1) kierowanie sobą, (2) stymulacja, (3) hedonizm, (4) osiągnięcia, (5) władza, (6) bezpieczeństwo, (7) przystosowanie, (8) tradycja, (9) życzliwość i (10) uniwersalizm. Schwartz, opierając się na danych empirycznych, uporządkował wyróżnione kategorie, wskazując na relacje pomiędzy nimi. Najbardziej związane z bezpieczeństwem są przystosowanie i tradycja, które razem stanowią metakategorię określoną jako **zachowawczość**. One zaś są najbardziej przeciwstawne, a tym samym trudne do pogodzenia z wartościami stanowiącymi metakategorię **otwartości na zmiany** (w jej skład wchodzi kierowanie sobą i stymulacja).

4. BEZPIECZEŃSTWO W KONTEKŚCIE MOTYWACYJNYM – RELACJA POTRZEB I WARTOŚCI

Potrzeby i wartości, jakkolwiek i jedno, i drugie odnoszą się do tego samego zjawiska motywacji i stanowią podstawowe czynniki motywacyjne²⁸, istotnie różnią się sposobem wywoływania aktywności. Potrzeby stanowią czynnik wewnętrzny związany z funkcjonowaniem organizmu ludzkiego, a ich rola polega na pobudzaniu organizmu do działania w celu zaspokojenia powstałego napięcia motywacyjnego. Potrzeba nie motywuje stale, uaktywnia się bowiem w warunkach jej niezaspokojenia. W tym kontekście bezpieczeństwo jest traktowane jako czynnik wywołujący działanie wówczas, gdy odczuwany jest jego brak. Zagrożenie bezpieczeństwa powoduje więc wzrost motywacji do podejmowania działania na rzecz jego przywrócenia. Zagrożenie to nie musi pojawić się faktycznie (fizycznie) – wystarczy, że człowiek przewiduje możliwy brak.

Inne miejsce w procesie motywacyjnym zajmują wartości. Otwierają one człowieka na otaczający go świat i są czynnikami pozwalającymi dostrzec w świecie zewnętrznym ład i porządek. Są bodźcami ukierunkowującymi aktywność ku temu, co jest istotne dla jednostki. Jako że wielu ludzi może mieć te same wartości istotne w subiektywnej hierarchii, to określone wartości mogą być i są cenione wspólnie przez określone grupy. Bezpieczeństwo jako wartość jest więc czynnikiem warunkującym aktywność człowieka, a nawet grup społecznych, dla których stan pewności, zrozumiałości otoczenia i braku zagrożenia jest istotny. Wynikiem doświadczenia bezpieczeństwa jako wartości jest działanie, zaangażowanie na rzecz jej realizacji, a nawet walka podejmowana przez człowieka w obronie bezpieczeństwa własnego oraz grupy, z którą się utożsamia. W tym działaniu widoczny jest kontekst osobisty i społeczny. Bezpieczeństwo jako wartość jest kategorią ponadsytuacyjną – abstrakcyjną – nie jest więc stanem osiągalnym, ale jest

²⁶ P. Brzozowski, *Uniwersalność struktury...*, s. 34; S.H. Schwartz, *op. cit.*, s. 1.

²⁷ S.H. Schwartz, *A Proposal for Measuring Value Orientations across Nations. Chapter 7 in the Questionnaire Development Package of the European Social Survey*, 2003; s. 268 (dostęp on-line: www.Europeansocialsurvey.org).

²⁸ W. Prężyna, *Spoleczno-religijne odniesienia poczucia sensu życia i psychoterapii*, [w]: *Człowiek – wartości – sens. Studia z psychologii egzystencji*, red. K. Popielski, Redakcja Wydawnictw KUL, Lublin 1996, s. 371.

punktem docelowym (stanem idealnym), ku któremu można zmierzać. Jednakże może stanowić kontekst dla realizacji konkretnych działań podejmowanych przez jednostkę.

Odwołując się do podstawowych zasad motywacji, można wskazać, że bezpieczeństwo częściej jest przeżywane jako potrzeba. To ten kontekst jest bardziej podstawowy, stąd częstszy i mający większą siłę oddziaływania. Najpierw człowiek dąży do zaspokojenia własnych potrzeb, później dostrzega znaczenie wartości i działa wskutek odczytania ich znaczenia²⁹. Jeśli potrzeby bezpieczeństwa są zaspokojone i jednostka realizuje wartości bezpieczeństwa, to przeżywa stan satysfakcji, zadowolenia, rozumiany jako poczucie bezpieczeństwa.

5. POCZUCIE BEZPIECZEŃSTWA – JEGO MIEJSCE I ZNACZENIE

Pojęciem, które może stanowić kryterium do oceny poziomu odczuwania psychologicznie rozumianego bezpieczeństwa, może być poczucie bezpieczeństwa. Poczucie jest efektem zaspokajania potrzeby i realizacji wartości³⁰. Potrzeba i wartości to pojęcia związane z dynamiką, działaniem, poczucie zaś odnosi się do stanu odczuwania, doświadczania. Słownik podaje, że „poczucie” jest rozumiane jako zdawanie sobie sprawy z pewnych faktów, zjawisk zachodzących w otaczającym świecie, stanów wewnętrznych; świadomość, odczucie, wrażenie³¹. Poczucie bezpieczeństwa jest więc stanem doświadczania spokoju, pewności, odczuwania braku zagrożeń, a także przekonania o dysponowaniu wystarczającymi zasobami do działań podmiotowych. Jest to stan przeżywania satysfakcji, zadowolenia wynikającego z posiadania określonego (wystarczającego z punktu widzenia jednostki) poziomu bezpieczeństwa.

Ten stan jest efektem określonych działań, które pozwalają zaspokoić potrzeby bezpieczeństwa i realizować wartości. Jednocześnie jest także efektem procesu oceny sytuacji, w której człowiek się znajduje – sytuacji społecznej, gospodarczej, politycznej itp. Stan zewnętrzny, obiektywny jest tłem. Bez wątpienia ważne jest, by warunki zewnętrzne, na które mają wpływ także osoby przełożone czy władza, pozwalały jak największej liczbie osób (obywateli) doświadczać poczucia bezpieczeństwa – to ważne z punktu widzenia zarówno jednostek, jak i władzy. Perspektywa psychologiczna jest jednak perspektywą subiektywną – bywa, że mniejsze znaczenie ma to, jakie są okoliczności zewnętrzne czy rzeczywiście podejmowane działania, większe zaś ma sposób, w jaki człowiek przeżywa (doświadcza) i ocenia (wartościuje) daną sytuację³². Może się zdarzyć, że w takiej sytuacji pojawia się problem braku adekwatności oceniania i odczuwania poczucia bezpieczeństwa.

W zależności od czynników psychicznych oraz dostępnych informacji ta sama sytuacja zewnętrzna może być różnie oceniana. Osoba może doświadczać poczucia bezpieczeństwa w sytuacji dużego zagrożenia albo odczuwać brak poczucia bezpieczeństwa w warunkach wysokiej stabilności i spokoju społecznego. Możliwa jest także adekwatna ocena, gdy człowiek dostrzega właściwe przesłanki, nadaje im odpowiednie znaczenia i tworzy adekwatny obraz sytuacji, w której się znajduje – jako zagrożenie, gdy warunki są niesprzyjające (brak poczucia bezpieczeństwa), oraz jako stan bezpieczeństwa, gdy okoliczności dają podstawę do takiej oceny. W ocenie sytuacji

²⁹ W. Prężyna, *op. cit.*, s. 371.

³⁰ R. Klamut, *op. cit.*, s.37.

³¹ *Mały słownik języka polskiego*, red. E. Sobol, PWN, Warszawa 1995, s. 641.

³² E. Nęcka, J. Orzechowski, B. Szymura, *Psychologia poznawcza*, PWN, Warszawa 2006, s. 27, 60.

znaczenie mogą mieć po pierwsze różne czynniki psychiczne: wyposażenie osobowościowe (na przykład poziom energii, stabilność emocjonalna, poziom niepokoju, poziom optymizmu), posiadane zasoby psychiczne, sposób oceny otoczenia społecznego, postawy i przekonania względem otoczenia, poziom nadziei podstawowej, poziom podmiotowości, także czynniki zmienne, takie jak nastrój, sytuacje życiowe. Znaczenie wielu z tych uwarunkowań było badane empirycznie w kontekście ich roli w procesie motywacyjnym³³.

Drugi istotny czynnik mający znaczenie w tworzeniu adekwatnej oceny stanowią informacje odbierane przez człowieka. Aby zbudować odpowiednią ocenę sytuacji, a w efekcie aby poziom poczucia bezpieczeństwa był adekwatny do okoliczności, niezbędny jest z jednej strony odpowiedni i wystarczający (a więc efektywny ilościowo i jakościowo) przekaz informacji dotyczący danej sprawy, z drugiej strony zaś podjęcie wysiłku poznawczego przez odbiorcę, aby przyjąć i przetworzyć uzyskane dane³⁴. Oba te warunki są trudne do spełnienia. Dostęp do rzetelnych i wystarczających informacji nie jest łatwy, a natłok odbieranych danych, których jest zbyt duża liczba do przetworzenia przez umysł człowieka, uaktywnia mechanizmy obrony poznawczej – upraszczające strategie poznawcze³⁵. Człowiek zatrzymuje się na najogólniejszych informacjach i nie analizuje niuansów znaczeniowych – pozostaje najczęściej jedynie na przekazie emocjonalnym (peryferyjnym), nie koncentrując się na istotnej treści³⁶.

Poczucie bezpieczeństwa, jako czynnik koncentrujący w sobie subiektywne doświadczenie bycia bezpiecznym, staje się przedmiotem oddziaływań w rzeczywistości społecznej. Władza może manipulować przekazem skierowanym do społeczeństwa, by wywierać wpływ na poziom poczucia bezpieczeństwa obywateli. Manipulacja może przebiegać w dwóch kierunkach. Po pierwsze, by minimalizować zachowania wynikające z braku kontroli emocjonalnej (sytuacje paniki) – wtedy istotny jest interes społeczny (zagrożonej grupy). W warunkach zagrożenia przekaz społeczny może być uspokajający, pokazujący skuteczne działania lub chociażby informujący o kontrolowaniu sytuacji, na zasadzie sprzężenia zwrotnego utrzymuje poziom poczucia bezpieczeństwa podwładnych i chroni społeczność przed niebezpieczeństwem zachowań impulsywnych. Po drugie, aby władza mogła osiągnąć większą kontrolę nad grupą – wtedy istotny jest interes władzy (przełożonych). Obywatele (podwładni), którzy mają poczucie bezpieczeństwa i są zadowoleni z poziomu życia pozytywnie oceniają władzę. Wówczas łatwiej jest dostosowywać do nich przekaz perswazyjny³⁷ potwierdzający ich oczekiwania, a w efekcie osiągnąć zgodny z intencjami władzy odbiór społeczny. Jako przykład można wskazać choćby władców starożytnego Rzymu, którzy potrafili zdobyć dla siebie przychylność tłumu, rozdając chleb i organizując igrzyska.

Wydaje się, że istotnym czynnikiem zwiększającym adekwatność odczuwania poczucia bezpieczeństwa jest wymiar podmiotowości. Wiąże się on z wyższym poziomem refleksji nad rzeczywistością, krytycznej oceny odbieranych informacji, zwiększonym poziomem kontroli zagrożeń i niejasności oraz łączy się z mniejszą

³³ R.E. Franken, *Psychologia motywacji*, Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne, Gdańsk 2005.

³⁴ R. Klamut, H. Sommer, K. Michalski, *Aktywność obywatelska we współczesnym społeczeństwie demokratycznym. Wybrane zagadnienia*, SEITON, Kraków 2010, s. 144–146.

³⁵ E. Nęcka, J. Orzechowski, B. Szymura, *op. cit.*, s. 550.

³⁶ Ph.G. Zimbardo, M.R. Leippe, *Psychologia zmiany postaw i wpływu społecznego*, Wydawnictwo Zysk i S-ka, Poznań 2004.

³⁷ K. Obuchowski, *Człowiek intencjonalny*, PWN, Warszawa 1993.

możliwością sterowania z zewnątrz. Teoretyczne rozważania na temat relacji bezpieczeństwa i podmiotowości można odnaleźć u Obuchowskiego³⁸.

Interesujący kontekst rozumienia poczucia bezpieczeństwa, inny od już przedstawionych, wskazuje Bańka. Problem bezpieczeństwa wiąże z ryzykiem, a poczucie bezpieczeństwa traktowane jest jako subiektywna ocena akceptowalności ryzyka. To ryzyko może być różnego rodzaju, bo człowiek żyje w warunkach ciągłej niepewności i wciąż jest zmuszony szacować poziom zagrożeń, niewiedzy i niejasności, by mieć poczucie kontroli. Właśnie poczucie bezpieczeństwa pozwala mieć kontrolę nad sobą i sytuacją. Zależy od wielu czynników (temporalnych, sytuacyjnych, chwilowych stanów emocjonalnych, warunków kulturowych)³⁹.

Można więc wskazać, że z trzech przedstawionych aspektów bezpieczeństwa, to **poczucie bezpieczeństwa** stanowi najistotniejszy kontekst rozumienia bezpieczeństwa w perspektywie psychologicznej. Jest ono rozumiane jako **subiektywny stan doświadczenia** spokoju, pewności, odczuwania braku zagrożeń. To w nim ogniskuje się subiektywny stan przeżywania bezpieczeństwa. Ono jest podstawą efektywnego funkcjonowania jednostki i stanowi punkt odniesienia do działań podejmowanych przez człowieka. Jest efektem końcowym procesu motywacyjnego nastawionego na osiąganie bezpieczeństwa przez człowieka. Bezpieczeństwo w perspektywie psychologicznej nie zamyka się jednak na poczuciu bezpieczeństwa. Wydaje się, że uwzględniając rozumienie bezpieczeństwa w kategoriach wartości, należy wskazać na dodatkowy aspekt. To **refleksja nad stanem bezpieczeństwa i świadomość ważności** bezpieczeństwa dla człowieka. Może być rozumiana jako **aktywność poznawcza**, której przedmiotem jest zainteresowanie bezpieczeństwem własnym, najbliższych, narodu, świata. Istotną cechą wskazanej troski stanowi koncentracja myślenia na perspektywie bezpieczeństwa i jej ważność. Z tej refleksji mogą wynikać takie postawy i aktywności, jak na przykład patriotyzm, aktywność obywatelska, dbanie o zdrowy styl życia, działania proekologiczne. Prawdopodobnie związana jest ona z podmiotowym odniesieniem do świata. Ten aspekt nie był dotąd uwzględniany w analizach teoretycznych, ani tym bardziej empirycznych.

6. PODSUMOWANIE – BEZPIECZEŃSTWO JAKO POJĘCIE PSYCHOLOGICZNE

Jak już stwierdzono, jeśli człowiek nie zaspokaja potrzeb i nie realizuje wartości bezpieczeństwa, przeżywa sytuację jako zagrażającą. Poczucie bezpieczeństwa jest zaś ważnym stanem dla prawidłowego funkcjonowania człowieka. Znaczenie ma również świadome rozumienie ważności życia w poczuciu bezpieczeństwa.

Jednak w badaniach psychologicznych prowadzonych w ostatnim czasie pojęcie bezpieczeństwa nie występuje często. Pojawia się w badaniach wartości opartych na teorii Schwartza oraz jako poczucie bezpieczeństwa w badaniach różnych zjawisk, w których jest traktowane najczęściej jako zmienna pośrednicząca (mediator). Obecnie raczej nie stanowi głównego przedmiotu badań. Częściej przedmiotem badań i analiz są zjawiska łatwiej poddające się operacjonalizacji, bliższe nurtowi psychologii poznawczej. Należy

---

³⁸ *Ibidem*.

³⁹ A. Bańka, *op. cit.*, s. 227–230.

do nich choćby lęk, niepokój, nadzieja, zaufanie, optymizm, zasoby społeczne i instytucjonalne⁴⁰.

Poczucie bezpieczeństwa można zaś znaleźć w badaniach dotyczących specyficznych, niecodziennych, trudnych sytuacji czy doświadczeń życiowych. Ma swoje miejsce w teorii przywiązania – teorii rozwojowej opisującej budowanie właściwych odniesień społecznych na podstawie relacji młodego człowieka z bliskimi osobami⁴¹. Poczucie bezpieczeństwa stanowi także aspekt odniesień w obszarze stresu i radzenia sobie człowieka w sytuacjach zagrożenia. Stosowane jest jako element wyjaśniający odrębność i jakość funkcjonowania różnych specyficznych grup ludzi, takich jak osoby starsze, korzystające z usług pomocy społecznej czy żyjące w warunkach biedy⁴². Dotyczy problematyki zasobów wewnętrznych⁴³. Występuje także w badaniach dotyczących funkcjonowania pracowników w organizacjach w kontekście pewności zatrudnienia i identyfikacji społecznej⁴⁴. To w tych obszarach ludzkiej aktywności poczucie bezpieczeństwa okazuje się być ważnym predyktorem podejmowanych odniesień i działań.

W wieloaspektowych analizach szeroko rozumianego bezpieczeństwa społecznego perspektywa psychologiczna powinna być brana pod uwagę jako papierek lakmusowy ujawniający istotny problem dotyczący braku wystarczającego zabezpieczenia warunków życia człowieka, tak w kontekście obiektywnych czynników (dostęp do zasobów zewnętrznych – praca, zarobki, dystrybucja dóbr, wolność słowa, rzetelne informacje itp.), jak subiektywnej oceny istniejącego stanu rzeczy. Zadbanie przez osoby posiadające władzę o wystarczające ilościowo i jakościowo zasoby, jest ważnym czynnikiem ładu i spokoju społecznego. Istotą dbania o zdrowe funkcjonowanie społeczne jest stwarzanie warunków do zaspokajania potrzeby bezpieczeństwa i realizacji bezpieczeństwa jako wartości. A poziom poczucia bezpieczeństwa właśnie jest wymiernym wskaźnikiem poziomu życia, w efekcie podejmowania aktywności właściwej z punktu widzenia jednostki i społeczeństwa. Zaś świadomość ważności doświadczania bezpieczeństwa podnosi jakość ludzkiego życia.

⁴⁰ Por. J. Ciecuch, *op. cit.*; R.E. Franken, *op. cit.*; R.M. Montoya, T.L. Pittinsky, *When Increased Group Identification Leads to Outgroup Liking and Cooperation: The Role of Trust*, „Journal of Social Psychology” 151/6 (2011), s. 784–806; Z. Ratajczak, *Temperament a koszty psychologiczne zachowania się w sytuacji zagrożenia*, [w:] *Psychologia różnic indywidualnych. Wybrane zagadnienia*, red. M. Marszał-Wiśniewska, T. Klonowicz, M. Fajkowska-Stanik, Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne, Gdańsk 2003, s. 130–140; W. Schönplflug, *Różnice indywidualne i lęk. Czy lęk jest cechą biologiczną czy stanem społecznym?*, [w:] *Psychologia różnic indywidualnych. Wybrane zagadnienia*, red. M. Marszał-Wiśniewska, T. Klonowicz, M. Fajkowska-Stanik, Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne, Gdańsk 2003, s. 227–235.

⁴¹ Por. M. Mikulincer i in., *Attachment Theory and Concern for Others' Welfare: Evidence That Activation of the Sense of Secure Base Promotes Endorsement of Self-Transcendence Values*, „Basic And Applied Social Psychology” 25/4 (2003), s. 299–312; L. A. Pervin, *Psychologia osobowości*, Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne, Gdańsk 2002, s.195.

⁴² Por. L. Fagerström i in., *Sense of security among people aged 65 and 75: External and inner sources of security*, „Journal of Advanced Nursing” 67/6 (2011), s. 1305–1316; K. Underlid, *Poverty and experiences of insecurity. A qualitative interview study of 25 long-standing recipients of social security*. „International Journal of Social Welfare” 2007/16, s. 65–74.

⁴³ Por. K.B. Carnelley, A.C. Rowe, *Priming a sense of security: What goes through people's minds?*, „Journal of Social & Personal Relationships” 27/2 (2010), s. 253–261.

⁴⁴ Por. K. Veenstra, S.A. Haslam, K.J. Reynolds, *The psychology of casualization: Evidence for the mediating roles of security, status and social identification*, „British Journal of Social Psychology” 2004/43, s. 499–514.

LITERATURA

- [1] Bańka A., *Spoleczna psychologia środowiskowa*, Wydawnictwo Naukowe Scholar, Warszawa 2002.
- [2] Brzozowski P., *Skala Wartości – polska adaptacja testu Milтона Rokeacha*, [w:] *Techniki kwestionariuszowe w diagnostyce psychologicznej*, red. Drwal R.L., Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin 1989.
- [3] Brzozowski P., *Uniwersalność struktury wartości: Koncepcja Shaloma H. Schwartza*, „Roczniki psychologiczne” 2002/5.
- [4] Carnelley K.B., Rowe A.C., *Priming a sense of security: What goes through people’s minds?*, „Journal of Social & Personal Relationships” 27/2 (2010).
- [5] Ciecuch J., *Nadzieja jako moderator związku poczucia koherencji z preferencjami wartości*, „Fides et ratio” 2010/2.
- [6] Fagerström L. i in., *Sense of security among people aged 65 and 75: External and inner sources of security*, „Journal of Advanced Nursing” 67/6 (2011).
- [7] Franken R.E., *Psychologia motywacji*, Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne, Gdańsk 2005.
- [8] Hall C.S., Lindzey G., *Teorie osobowości*, PWN, Warszawa 1990.
- [9] Klamut R., *Cel-czas-sens życia*, Redakcja Wydawnictw KUL, Lublin 2002.
- [10] Klamut R., Sommer H., Michalski K., *Aktywność obywatelska we współczesnym społeczeństwie demokratycznym. Wybrane zagadnienia*, SEITON, Kraków 2010.
- [11] Korzeniowski L., *Zarządzanie bezpieczeństwem. Rynek, ryzyko, zagrożenie, ochrona*, [w:] *Zarządzanie bezpieczeństwem*, red. P. Tyrała, PSB, Kraków 2000.
- [12] Korzeniowski L., *Potrzeby i wartości a poczucie bezpieczeństwa menedżerów*, „Acta Universitas Wratislaviensis. Socjologia” 2006.
- [13] *Mały słownik języka polskiego*, red. E. Sobol, PWN, Warszawa 1995.
- [14] Maslow A., *Motywacja i osobowość*, IW PAX, Warszawa 1990.
- [15] Mądrzycki T., *Osobowość jako system tworzący i realizujący plany*, Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne, Gdańsk 1996.
- [16] Mikulincer M. i in., *Attachment Theory and Concern for Others’ Welfare: Evidence That Activation of the Sense of Secure Base Promotes Endorsement of Self-Transcendence Values*, „Basic And Applied Social Psychology” 25/4 (2003), s. 299–312.
- [17] Montoya R.M., Pittinsky T.L., *When Increased Group Identification Leads to Outgroup Liking and Cooperation: The Role of Trust*, „Journal of Social Psychology” 151/6 (2011).
- [18] Nuttin J., *Motivation, planning and action*, Leuven Universitaires Press, Leuven 1984.
- [19] Obuchowski K., *Psychologia dążeń ludzkich*, PWN, Warszawa 1967.
- [20] Obuchowski K., *Człowiek intencjonalny*, PWN, Warszawa 1993.
- [21] Oleś P.K., *Z badań nad wartościami i wartościowaniem: niektóre kwestie metodologiczne*, „Roczniki Psychologiczne” 2002/5.
- [22] Oleś P.K., *Wprowadzenie do psychologii*, Wydawnictwo Naukowe Scholar, Warszawa 2003.
- [23] Pervin L.A., *Psychologia osobowości*, Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne, Gdańsk 2002.
- [24] Pomykała M., *Bezpieczeństwo – w poszukiwaniu definicji*, „Zeszyty Naukowe Politechniki Rzeszowskiej: Zarządzanie i Marketing” 2010/17.
- [25] Preżyna W., *Spoleczno-religijne odniesienia poczucia sensu życia i psychoterapii*, [w:] *Człowiek – wartości – sens. Studia z psychologii egzystencji*, red. Popielski K., Redakcja Wydawnictw KUL, Lublin, 1996.
- [26] Nęcka E., Orzechowski J., Szymura B., *Psychologia poznawcza*, PWN, Warszawa 2006.
- [27] Ratajczak Z., *Temperament a koszty psychologiczne zachowania się w sytuacji zagrożenia*, [w:] *Psychologia różnic indywidualnych. Wybrane zagadnienia*, red. Marszał-Wiśniewska M., Klonowicz T., Fajkowska-Stanik M., Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne, Gdańsk 2003.

- [28] Schönplflug W., *Różnice indywidualne i lęk. Czy lęk jest cechą biologiczną czy stanem społecznym?*, [w:] *Psychologia różnic indywidualnych. Wybrane zagadnienia*, red. Marszał-Wiśniewska M., Klonowicz T., Fajkowska-Stanik M., Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne, Gdańsk 2003.
- [29] Schwartz S.H., *Basic Human Values: An Overview*, s. 1 (dostęp on-line: <http://segrdid2.fmag.unict.it/Allegati/convegno%207-8-10-05/Schwartzpaper.pdf>).
- [30] Schwartz S.H., *A Proposal for Measuring Value Orientations across Nations. Chapter 7 in the Questionnaire Development Package of the European Social Survey*, 2003; s. 268 (dostęp on-line: www.Europeansocialsurvey.org).
- [31] Siek S., *Struktura osobowości*, ATK, Warszawa 1986.
- [32] Underlid K., *Poverty and experiences of insecurity. A qualitative interview study of 25 long-standing recipients of social security*, „International Journal of Social Welfare” 2007/16, s. 65–74.
- [33] Veenstra K., Haslam S.A., Reynolds K.J., *The psychology of casualization: Evidence for the mediating roles of security, status and social identification*, „British Journal of Social Psychology” 2004/43, s. 499–514.
- [34] Zimbardo Ph.G., Leippe M.R., *Psychologia zmiany postaw i wpływu społecznego*, Wydawnictwo Zysk i S-ka, Poznań 2004.

SECURITY AS A PSYCHOLOGICAL CONCEPT

The presented article replies the need for a more complete understanding the category of safety as a concept applied in various fields of knowledge – the interdisciplinary notion. It aims at the characteristics of safety in the psychological perspective. It shows them as needs, values and sense. It also indicates the relationships that exist between these aspects.

Keywords: definition of security, security as need and value, sense of security, safety experience.

DOI:10.7862/rz.2012.einh.26

Beata PETRECKA¹
Urszula PIETRZYK²

EUROPEJSKI MODEL EKONOMII SPOŁECZNEJ – SPOJRZENIE Z PERSPEKTYWY KORZYŚCI SPOŁECZNYCH

W artykule przedstawiono europejski model ekonomii społecznej na tle amerykańskiego jej ujęcia. W amerykańskim ujęciu – przedsiębiorstwo społeczne jest osadzone w rynku, musi realizować zarówno cel ekonomiczny jak i społeczny, a inicjatorem przedsiębiorczości społecznej są zazwyczaj charyzmatyczni prywatni przedsiębiorcy. W europejskim modelu natomiast, misja społeczna ma pierwszorzędne znaczenie, a nie maksymalizacja zysków. Przedsiębiorstwa takie zarządzane są przez grupę osób tworzących organizację opartą na zasadzie autonomii i partycypacji decyzyjnej. Bardzo często działalność społecznego przedsiębiorstwa jest subsydiowana przez państwo (nawet w 70%). Ekonomia społeczna (w modelu europejskim) ma między innymi przeciwdziałać wykluczeniu społecznemu, kształtować aktywną postawę bezrobotnych, budować postawę obywatelską, reintegrować z rynkiem i społeczeństwem.

Słowa kluczowe: ekonomia społeczna, subsydiowanie, aktywna postawa, Unia Europejska.

Ekonomia społeczna ma w Europie historię sięgającą XIX wieku, a jej tradycje są ściśle związane z ruchem spółdzielczym, który rozwijał się w większości państw europejskich³, czy – szerzej rzecz biorąc – z ruchem społecznym (spółdzielczym, stowarzyszeniowym)⁴. Już w tym początkowym okresie jej rozumienie nie było jednolite i jednocześnie podlegało istotnym zmianom zarówno w aspekcie form praktykowania, jak i zakresu pojęciowego. Traktowana była między innymi jako uzupełnienie gospodarki rynkowej przez publiczną, przypisywano jej funkcję krytyki i zastępowania ekonomii politycznej, poszerzania jej pojęcia o wytwarzanie dóbr publicznych (środków egzystencji, takich jak zdrowie czy edukacja). Lata dwudzieste poprzedniego wieku przyniosły dodatkowo koncepcję ekonomii solidarnościowej. Odrodzenie problematyki ekonomii społecznej nastąpiło w drugiej połowie XX wieku. W latach siedemdziesiątych zajmowano się nią podczas dyskusji o tak zwanym trzecim sektorze, sektorze *non profit*, ekonomii alternatywnej i solidarnościowej⁵. W latach dziewięćdziesiątych, zarówno na

¹ Dr Beata Petrecka, Instytut Stosunków Międzynarodowych, Państwowa Wyższa Szkoła Techniczno - Ekonomiczna w Jarosławiu.

² Mgr Urszula Pietrzyk, Instytut Stosunków Międzynarodowych, Państwowa Wyższa Szkoła Techniczno - Ekonomiczna w Jarosławiu.

³ M. Grewiński, *Ekonomia społeczna – pojęcia, uwarunkowania, dorobek międzynarodowy*, <http://spolecznieodpowiedzialni.pl/files/file/chzjqwgsna66qbudf68z8e71wivgmf.pdf> (dostęp: 8 X 2012).

⁴ E. Leś, *Gospodarka społeczna i przedsiębiorstwo społeczne. Przegląd koncepcji i dobrych praktyk*, [w:] *Gospodarka społeczna i przedsiębiorstwo społeczne. Wprowadzenie do problematyki*, red. E. Leś, <http://www.gospodarkaspoleczna.pl/pliki/badania/nowe/gospodarka-spoeczna-wprowadzenie.pdf> (dostęp: 8 X 2012).

⁵ P. Sałusowicz, *Pojęcie, koncepcje i funkcje ekonomii społecznej*, [w:] *Ekonomia społeczna. Perspektywa rynku pracy i pomocy społecznej*, red. J. Stręga-Piasek, Warszawa 2007, <http://irss.pl/wp-content/uploads/2011/06/ekonomia-spoeczna.pdf> (dostęp: 8 X 2012).

gruncie europejskim, jak i amerykańskim, nasilił się dyskurs publiczny, w którego centrum pojawiły się kwestie przedsiębiorczości społecznej, społecznego przedsiębiorstwa i przedsiębiorcy⁶. W rezultacie w Europie ukształtowała się odmienna od dotychczasowej koncepcja ekonomii społecznej, nazywana – w odróżnieniu od jej „starej”, tradycyjnej postaci – nową ekonomią społeczną⁷. Na niej opiera się dzisiejszy europejski model ekonomii społecznej, wspólny krajom Unii Europejskiej oraz pozostałym krajom Europy o wysokich standardach demokracji⁸. Model rzeczywiście wspólny w pewnym fundamentalnym porządku, ale w różnych krajach realizowany w bardziej lub mniej zróżnicowany sposób. Samo zresztą nazewnictwo może już sugerować odmienne akcentowanie poszczególnych aspektów. W krajach angielskojęzycznych funkcjonuje określenie „ekonomia wspólnoty”, w obszarze języka hiszpańskiego „ekonomia pracy”, „ekonomia popularna” czy „ekonomia solidarnościowa”, a w obszarze języka francuskiego i holenderskiego „ekonomia współpracy” i „ekonomia społeczna”⁹.

Ogólnie rzecz ujmując, nowa ekonomia w rozumieniu europejskim tym się różni od tradycyjnej, że jest silniej nastawiona na zewnętrznych beneficjentów zaliczanych do grup defaworyzowanych¹⁰. Tradycyjne podmioty ekonomii społecznej, takie jak chociażby stowarzyszenia czy towarzystwa wzajemnościowe, koncentrowały się na potrzebach swoich członków i na ich zaspokojenie przeznaczały wypracowane zyski. Tylko częściowo i poniekąd drugorzędnie przekazywały je na rzecz społeczności zewnętrznej¹¹. Podmioty nowej ekonomii kierują się zasadą dostarczania korzyści szerokiemu gronu interesariuszy – zarówno własnym członkom i pracownikom, jak i wolontariuszom, beneficjentom ostatecznym (osobom marginalizowanym, wykluczonym), społecznościom lokalnym itp. Inaczej mówiąc, charakterystycznym rysem nowej ekonomii społecznej, wspólnym krajom Unii Europejskiej, jest „rozwiniecie idei przedsiębiorczości o zobowiązania socjalne”¹². Nie można pominąć również tego, że jest ona wspierana odgórnie przez Unię Europejską oraz kraje członkowskie, podczas gdy ekonomia społeczna w tradycyjnej postaci stanowiła ruch oddolny¹³.

Dokładniejsza analiza europejskiego modelu ekonomii społecznej w jego współczesnym wydaniu to zadanie przekraczające ramy krótkiego artykułu. Nie sposób też uwzględnić dostatecznie różnorodne punkty widzenia, jakie często występują w podchodzeniu do problematyki ekonomii społecznej jako takiej. Stąd konieczność ograniczenia i wybór jednej zasadniczej perspektywy – ukazanie europejskiego modelu w kontekście propozycji wypracowanej na gruncie amerykańskim. Można by wprawdzie sięgać do koncepcji obecnych w innych obszarach geograficznych i politycznych.

⁶ A. Karwińska, D. Wiktor, *Przedsiębiorczość i korzyści społeczne: identyfikacja dobrych praktyk w ekonomii społecznej*, „Ekonomia Społeczna Teksty” 2008/6, s. 10.

⁷ Terminologia stosowana w odniesieniu do europejskiego podejścia („nowa ekonomia”) nawiązuje do wyrażenia „nowa gospodarka”, którym w latach dziewięćdziesiątych określano gospodarkę Stanów Zjednoczonych. Zob. B. Szopa, *Ekonomia społeczna z perspektywy ekonomii tradycyjnej*, „Ekonomia Społeczna. Kwartalnik” 1/1 (2007), s. 16.

⁸ W części Europy Wschodniej (Białoruś, Ukraina, Rosja) ekonomia społeczna ma inną postać, o ile w ogóle można mówić o jej autentycznym występowaniu i rozwoju.

⁹ B. Szopa, *op. cit.*, s. 16

¹⁰ *Ibidem*, s. 16–17.

¹¹ *Polski model ekonomii społecznej. Rekomendacje dla rozwoju*, red. P. Frączak, J.J. Wygnański, Warszawa 2008, s. 14.

¹² B. Szopa, *op. cit.*, s. 16

¹³ *Ibidem*, s. 17

Ekonomia społeczna to ważne zjawisko między innymi w krajach Trzeciego Świata. Wybór modelu amerykańskiego jako punktu odniesienia wynika jednak z zasadniczej przesłanki: ekonomia społeczna to zjawisko osadzone w silnym społeczeństwie obywatelskim¹⁴, a Stany Zjednoczone i Europa (znaczna jej część związana z Unią Europejską) to – jak się zdaje – dwa najważniejsze w skali świata obszary wysokich standardów demokracji uczestniczącej.

Mimo niewątpliwie wspólnych aspektów na gruncie amerykańskim i europejskim zrodziły się odmienne sposoby rozumienia społecznej ekonomii. Już same źródła problematyki, przynajmniej w kontekście dyskusji na temat przedsiębiorczości społecznej z lat dziewięćdziesiątych XX wieku, są różne¹⁵. W Stanach Zjednoczonych dyskusję tę rozbudziły uczelnie ekonomiczne, przede wszystkim Harvardzka Szkoła Biznesu, do której niedługo dołączyły inne prestiżowe ośrodki akademickie¹⁶. W Europie natomiast dyskurs przebiegał w kontekście ruchów społecznych i polityki publicznej, nowych kierunków rozwoju gospodarki trzeciego sektora, rozwoju przedsiębiorstw społecznych integrujących z rynkiem pracy, zdynamizowania funkcji produkcyjnych (produkcja dóbr i usług publicznych) stowarzyszeń¹⁷.

W amerykańskim podejściu ekonomia społeczna jest osadzona w rynku, na tym samym rynku, na którym funkcjonują przedsiębiorstwa każdego rodzaju. Dla przedsiębiorstw społecznych nie rezerwuje się tutaj odrębnego segmentu rynku czy szczególnego rodzaju działalności gospodarczej. Ekonomia społeczna, podobnie jak każda inna działalność gospodarcza, to po prostu zjawisko rynkowe, a przedsiębiorstwo społeczne to nic innego jak właśnie przedsiębiorstwo. Jego status, forma prawna to kwestie drugorzędne. Liczy się przede wszystkim to, że jest ono fundamentalnie przedsięwzięciem rynkowym, tak jak inne przedsiębiorstwa, których nie nazywa się społecznymi. Różnica między przedsiębiorstwem niespołecznym a społecznym polega natomiast na ułożeniu celów. Przedsiębiorstwo niespołeczne kieruje się wyłącznie celami ekonomicznymi, społeczne z kolei nie poprzestaje na samym bogaceniu się, lecz wypracowane pieniądze, w większym czy mniejszym zakresie, przeznaczają na szczytne cele. Wynik finansowy jednak liczy się w przedsiębiorstwie społecznym nie mniej niż szlachetne zamiary. Jego misja ekonomiczna ma takie samo znaczenie jak zadania społeczne. Misja społeczna nie ma priorytetu w stosunku do ekonomicznej, w pewnym sensie jest ona wprost w misję ekonomiczną włączona¹⁸.

U podstaw takiego rozumienia ekonomii społecznej tkwi – jak się zdaje – prosta, przejrzysta logika. Jak piszą Anna Karwińska i Dobrosława Wiktor: „chcesz pomagać innym, to świetnie, ale wpierw udowodnij, że potrafisz tak zarządzać swoją firmą, że przynosi zyski; gdy zarobisz pieniądze, możesz je wydać na dowolnie wybrany cel”¹⁹. W rezultacie rozumienie ekonomii społecznej jest tutaj – można powiedzieć – najpierw i przede wszystkim ekonomiczne. W tej sytuacji sam rynek jawi się jako przestrzeń

¹⁴ P. Sałusowicz, *op. cit.*, (dostęp: 12 X 2012),

¹⁵ W szerszej perspektywie czasowej rodowodu amerykańskiej ekonomii społecznej należałoby się dopatrywać w tradycji obywatelskiego zaangażowania i filantropii w kontekście liberalnej gospodarki i stosunkowo niewielkiego zaangażowania państwa w opiekę społeczną i redystrybucję dochodu. A. Karwińska, D. Wiktor, *op. cit.*, s. 10.

¹⁶ A. Karwińska, D. Wiktor, *op. cit.*, s. 10.

¹⁷ E. Leś, *op. cit.* (dostęp: 8 X 2012).

¹⁸ *Ibidem* (dostęp: 8 X 2012).

¹⁹ A. Karwińska, D. Wiktor, *op. cit.*, s. 10.

innowacyjnego rozwiązywania problemów społecznych, mobilizacji idei, zasobów niezbędnych do uzyskania zmian społecznych. Cechą amerykańskiej ekonomii społecznej jest przy tym poszukiwanie rozwiązań trwałych, efektywnych i możliwych do zastosowania w wielu regionach świata²⁰.

Inaczej niż w Europie w modelu amerykańskim przedstawia się kwestia inicjowania przedsiębiorczości społecznej. Źródeł inicjatyw gospodarki społecznej należy poszukiwać w jednostkach i ich szczególnych cechach, takich jak charyzmatyczne przywództwo, przedsiębiorczość, społeczne skłonności. W rzeczywistości inicjatorzy przedsiębiorstwa społecznego, społeczni przedsiębiorcy, odznaczają się takimi samymi cechami jak pozostali przedsiębiorcy i posługują się podobnymi metodami i technikami działania, właściwymi dla biznesu jako takiego. Ponadto przedsiębiorczość społeczna postrzegana jest jako instytucjonalna odpowiedź organizacji *non-profit* na problemy ich finansowania. W rynkowych źródłach szuka się bowiem przychodów na realizację ich zadań społecznych²¹.

Funkcja przedsiębiorcy – człowieka biznesu i jednostki wyposażonej w szczególne cechy – nie ogranicza się tylko do inicjowania przedsiębiorczości społecznej. Ma on fundamentalne znaczenie w procesie zarządzania przedsiębiorstwem społecznym. W amerykańskim ujęciu to właśnie przedsiębiorca podejmuje decyzje, a moc decyzyjna oparta jest na dysponowanym przez niego kapitale. Nie ma tu mowy o kolektywnej czy grupowej dynamice decyzyjnej²².

W pewnym uproszczeniu można by powiedzieć, że amerykański model ekonomii społecznej to zasadniczo model biznesowy: pierwotnie i fundamentalnie osadza przedsiębiorczość społeczną w rynku (wspólnym dla każdej działalności gospodarczej) i opiera ją na działaniach oraz metodach zarządzania typowych dla przedsiębiorstw prywatnych. Dlatego też przedsiębiorstwo społeczne pojmuje się bardzo szeroko. W gruncie rzeczy nie jest istotna jego forma prawna. Może nim być zarówno przedsiębiorstwo prywatne, które realizuje cele społeczne, organizacja *non-profit* prowadząca działalność gospodarczą i poszukująca w niej źródeł finansowania swojej misji społecznej czy wreszcie przedsiębiorstwo hybrydowe, w którym równoważone są cele komercyjne ze społecznymi²³.

Europejski model z kolei to – również upraszczając – zasadniczo model społeczny. Gospodarka społeczna jest w nim traktowana jako specyficzny rodzaj działalności i umiejscowiona w wyodrębnionym, specyficznym segmencie rynku. Nie jest ona ani gospodarką prywatną, ani publiczną, różni się od jednej i drugiej, chociaż ich nie zastępuje, tylko uzupełnia²⁴. Uzupełnia w tym sensie, że jej istotną konstyтуantą jest rozwiązywanie problemów społecznych, które wynikają z zawodności rynku i państwa i których rozwiązanie ani do państwa, ani do rynku nie należy. Nie jest to więc w pierwszym rzędzie rynek, który angażuje się społecznie. Myślenie dąży tutaj w przeciwnym kierunku: to, co w społecznej ekonomii społeczne angażuje, w kierunku tego, co w niej ekonomiczne.

²⁰ E. Leś, *op. cit.* (dostęp: 8 X 2012).

²¹ *Ibidem* (dostęp: 8 X 2012).

²² *Ibidem* (dostęp: 8 X 2012).

²³ *Ibidem* (dostęp: 15 IV 2011).

²⁴ J. Hausner, *Ekonomia społeczna jako sektor gospodarki*, „Ekonomia społeczna. Kwartalnik” 1/1 (2007), s. 12.

Inna niż w amerykańskiej propozycji jest w konsekwencji konceptualizacja przedsiębiorstwa społecznego. To organizacja hybrydowa, a nie zwykle przedsiębiorstwo czy przedsiębiorstwo przede wszystkim, które kieruje się zasadą bogacenia się. Cele ekonomiczne ściśle wiążą się w nim z celami społecznymi, ale w taki sposób, że misja społeczna ma pierwszorzędne znaczenie. Nie maksymalizacja zysków, lecz maksymalizacja korzyści społecznych stanowi motywację przedsiębiorcy. Aby funkcjonować jako przedsiębiorstwo społeczne, nie wystarczy więc przeznaczanie zysków prywatnego przedsiębiorstwa na szczytne cele. W rozumieniu europejskim prywatne przedsiębiorstwo poniekąd z założenia nie zawiera się w pojęciu przedsiębiorstwa społecznego. I nie ma tu – jak się zdaje – zwykłego, linearnego przejścia od pierwszego do drugiego.

Odmienność obu propozycji – amerykańskiej i europejskiej – zaznacza się w kontekście roboczej definicji przedsiębiorstwa społecznego, jaką zaproponowała Europejska Sieć Badawcza EMES. Wyróżnia się w niej społeczne i ekonomiczne kryteria rozpoznawania przedsiębiorstw społecznych. Wśród pierwszych wymienia się:

- ukierunkowanie *explicite* działalności przedsiębiorstwa na wspieranie społeczności lokalnej i jej rozwój, a w tym kontekście na produkcję dóbr i usług, których nie dostarcza rynek i państwo;
- działalność przedsiębiorstw społecznych jest rezultatem kolektywnych wysiłków angażujących członków danej grupy czy wspólnoty; inicjatywa pochodzi od obywateli;
- proces podejmowania decyzji ma charakter demokratyczny (demokratyczne zarządzanie) i nie jest oparty na własności kapitału;
- dynamika oparta na uczestnictwie, partycypacyjnym charakterze przedsiębiorstwa – w strukturach przedsiębiorstwa są reprezentowani i uczestniczą użytkownicy jego usług;
- ograniczenie dystrybucji zysków – są one reinwestowane we wspólnotę lokalną lub w organizację; przedsiębiorstwa społeczne cechuje albo całkowity zakaz dystrybucji zysków, albo jej znaczne ograniczenie, co eliminuje niebezpieczeństwo nastawienia na ich maksymalizację.

W aspekcie ekonomicznym wskazuje się na cztery cechy wyróżniające:

- działalność o stałym charakterze w zakresie produkcji dóbr lub sprzedaży usług;
- autonomia działania – przedsiębiorstwa społeczne zakładają grupy obywateli na zasadzie dobrowolności i samodzielnie nimi zarządzają; przedsiębiorstwa społeczne nie są zarządzane przez firmy prywatne ani przez władze publiczne (choć mogą korzystać z dotacji publicznych);
- znaczące ryzyko ekonomiczne w prowadzeniu działalności – przedsiębiorstwo społeczne nie utrzymuje się wyłącznie z dotacji publicznych, od pracowników i członków zależy budowanie finansowych podstaw działalności przedsiębiorstwa;
- zatrudnienie płatnego personelu przynajmniej na minimalnym poziomie, co jednak nie wyklucza bazowania również na pracy społecznej²⁵.

Oprócz zasygnalizowanego już wcześniej problemu misji społecznej i jej relacji do celów ekonomicznych przedsiębiorstwa społecznego w definicji zaproponowanej przez EMES uwidaczniają się inne kwestie wskazujące na odmienność europejskiego modelu

---

²⁵ E. Leś, *op. cit.* (dostęp: 8 X 2012); A. Siennicka, *Nowi przedsiębiorcy?*, „Ekonomia Społeczna Teksty” 2006/17, s. 7.

ekonomii społecznej w stosunku do propozycji amerykańskiej. Inaczej przedstawia się sprawa inicjowania przedsiębiorczości społecznej. Jej czynnikiem sprawczym nie jest – jak w modelu amerykańskim – charyzmatyczny przedsiębiorca (jednostka), lecz „oparcie na kolektywnej inicjatywności obywateli i dynamice samopomocy oraz partnerstwie publiczno-społecznym”²⁶. Również inaczej wygląda zarządzanie przedsiębiorstwem. Nie kontroluje go prywatny właściciel, podobnie jak nie kontroluje go państwo, a proces decyzyjny nie jest podporządkowany udziałom kapitałowym. Biorą w nim udział członkowie i pracownicy przedsiębiorstwa, konsumenci, beneficjenci (adresaci realizowanych celów społecznych)²⁷. Dominującą funkcję prywatnego właściciela zastępuje grupa osób tworzących organizację opartą na zasadzie autonomii, demokracji uczestniczącej i partycypacji decyzyjnej.

Europejski model odchodzi też od prostej logiki amerykańskiego – biznesowego! – myślenia: więcej zysków – więcej możliwości, aby realizować szczytne cele. W definicji EMES nie wskazuje się osiągnięcia zysku finansowego jako kryterium przedsiębiorczości społecznej. Wystarczające jest prowadzenie stałej działalności produkcyjnej lub usługowej oraz podejmowanie ryzyka ekonomicznego. Nie ma przy tym istotnego znaczenia, czy działalność ta przynosi pozytywne finansowe rezultaty. Z przedsiębiorstwem społecznym mamy do czynienia nawet wtedy, gdy jego działalność produkcyjna lub usługowa jest w dominującym stopniu subsydiowana²⁸. Wystarczającym kryterium jest natomiast znaczące ryzyko ekonomiczne. W praktyce oznacza to, że przedsiębiorstwo społeczne, w odróżnieniu od instytucji publicznych, nie ma zagwarantowanych pieniędzy na prowadzenie swojej działalności, a ich zdobycie zależy od starań jego członków i pracowników²⁹.

Zasygnalizowany europejski model ekonomii społecznej można nazwać klasycznym. Nieco odmienne podejście, pośrednie między nim a modelem amerykańskim, reprezentuje model brytyjski i irlandzki. Z amerykańskiej koncepcji bierze on nastawienie na naśladowanie przez przedsiębiorczość społeczną sektora prywatnego. Różnica natomiast polega na ściślejszym, mocnym związku z państwem, które na przedsiębiorstwa społeczne przeznaczają fundusze publiczne, przy czym stawia wysokie wymagania i ustala priorytety³⁰. Ten pośredni charakter pozakontynentalnego modelu ekonomii społecznej odzwierciedla definicja przedsiębiorstwa społecznego sformułowana przez brytyjski rząd, w której z jednej strony bezpośrednio nawiązuje się do pojęcia biznesu, a z drugiej do prymatu misji społecznej. Przedsiębiorstwo społeczne postrzega się tutaj w kategoriach „biznesu o celach w pierwszym rzędzie społecznych, którego nadwyżki są zasadniczo reinwestowane dla tych celów we wspólnotę raczej, niż działając w celu maksymalizacji zysku dla interesariuszy i właścicieli”³¹.

Zarówno amerykański, jak i europejski model ekonomii społecznej wzbudza wiele zastrzeżeń. Przynajmniej kilka istotnych trzeba zasygnalizować. Badania ekonomii społecznej prowadzone w Stanach Zjednoczonych prowadzą do wniosku, że porażką okazały się próby prowadzenia przez organizacje pozarządowe niezależnego biznesu,

²⁶ E. Leś, *op. cit.* (dostęp: 8 X 2012).

²⁷ J. Hausner, *op. cit.*, s. 14.

²⁸ A. Karwińska, D. Wiktor, *op. cit.*, s. 10–11.

²⁹ *Ibidem*; E. Leś, *op. cit.* (dostęp: 8 X 2012).

³⁰ A. Karwińska, D. Wiktor, *op. cit.*, s. 10.

³¹ *Social Enterprise. A Strategy for Success*, London 2002, Department of Trade and Industry, www.dti.gov.uk/socialenterprise/strategy.htm, cyt. za: A. Karwińska, D. Wiktor, *op. cit.*, s. 10.

który miał im zagwarantować stabilne funkcjonowanie. Wątpliwości wysuwane są również pod adresem przedsiębiorstw społecznych, które deklarowały osiągnięcie zysku. Zdarzało się bowiem, że niedoszacowane były w ich kalkulacjach koszty pośrednie. Community Wealth Venrutes w badaniach przeprowadzonych wśród 72 organizacji wykazał ponadto, że tylko cztery podmioty osiągnęły zysk ponad 50 tys. dolarów, przy czym potrzebowały na to średnio dwa i pół roku, a średnia początkowa inwestycja wynosiła 200 tys. dolarów. Pod znakiem zapytania stawia to sensowność angażowania się organizacji pozarządowych w biznes, ponieważ – jak zauważają Anna Karwińska i Dobrosława Wiktor – „ten sam średni zysk mógłby powstać, gdyby schować pod materac 200 tys. dolarów na 10 lat”³². Innym problemem amerykańskiego modelu ekonomii społecznej stało się odchodzenie od misji społecznej w tych przedsiębiorstwach, w których opłacalność z punktu widzenia biznesowego była nadmiernie akcentowana³³.

Zasadnicze obiekcje związane z europejskim modelem ekonomii społecznej są głównie związane z interwencyjną funkcją państwa. Rozwój tego sektora gospodarki jest w znacznym stopniu finansowany z funduszy publicznych, a szczególną rolę odgrywa w tym zakresie Unia Europejska. Swoją dynamikę ekonomia społeczna w dużej mierze zawdzięcza „sprzyjającej i szczodrej Unii”³⁴. Udział finansów publicznych w działalności przedsiębiorstw społecznych jest w poszczególnych krajach zróżnicowany, ale wszędzie na wysokim poziomie. W Niemczech subsydia i granty publiczne odgrywają zasadniczą rolę w funkcjonowaniu przedsiębiorstw społecznych, w Belgii przedsiębiorstwa społeczne integrujące przez pracę są dofinansowane w około 65% z funduszy publicznych, w Irlandii środki publiczne stanowią ponad 75% dochodów w wypadku 50% firm społecznych³⁵. Zapomina się przy tym, że pomoc unijna ma tylko przejściowy charakter, a dotowanie ekonomii społecznej z funduszy publicznych o tyle ma sens, o ile pozwala przedsiębiorstwom społecznym „stać na nogi”, nie zastępując samodzielnego poszukiwania przez nie pomysłów i wizji rozwoju w perspektywie długofalowego myślenia. Niedostrzeżenie tymczasowego wymiaru pomocy ze strony unijnych finansów publicznych przyniosło już negatywne skutki na gruncie brytyjskim, gdzie odpływ pieniędzy do innych krajów UE zagroził bankructwem wielu przedsiębiorstwom społecznym³⁶.

Kolejną konsekwencją tak silnego powiązania ekonomii społecznej z finansami publicznymi jest – widoczne także w Polsce – powstanie postaw roszczeniowych i niedostateczny poziom aktywności przedsiębiorstw społecznych³⁷. Nie bez znaczenia jest w tym wypadku również to, że – zgodnie z definicją przedsiębiorstwa społecznego podaną przez EMES – jego istotny wyróżnik stanowi ryzyko ekonomiczne, a nie zysk z działalności gospodarczej. W Polsce nie obyło się też bez krytyki ze strony prywatnych przedsiębiorców. W zaangażowaniu pieniędzy publicznych na wsparcie przedsiębiorstw

³² A. Karwińska, D. Wiktor, *op. cit.*, s. 10–11. Zob. też W. Foster, J. Bradach, *Should Nonprofits seek profits?*, „Harvard Business Review” 83/2 (2005).

³³ A. Karwińska, D. Wiktor, *op. cit.*, s. 11.

³⁴ *Ibidem*, s. 12.

³⁵ *Ibidem*, s. 11–12. Zob. R. Spear, E. Bidet, *The Role of Social Enterprise In European Labour Markets*, „Working Papers Series” 3/10 (Liege 2003).

³⁶ A. Karwińska, D. Wiktor, *op. cit.*, s. 12.

³⁷ A. Karwińska, W. Sułkowska, *Kontrowersje wokół finansowania przedsiębiorczości społecznej*, „Ekonomia Społeczna. Kwartalnik” nr 2/3 (2008), s. 9.

społecznych dostrzegają oni burzenie zasady równej konkurencji na rynku, tworzenie uprzywilejowanej pozycji firm społecznych, wprowadzanie sztucznych barier³⁸.

Kwestia finansowania ekonomii społecznej z funduszy publicznych również budzi wątpliwości w sprawie autonomii przedsiębiorstwa społecznego, która stanowi jedno z istotnych kryteriów przyjmowanych w modelu europejskim. Trudno bowiem o rzeczywistą niezależność od państwa organizacji, która właśnie od państwa otrzymuje pieniądze na swoją działalność. Wprawdzie państwo bezpośrednio nie ingeruje w działania i projekty przedsiębiorstwa społecznego, niemniej w pewien sposób uzależnia je od swoich ogólnie przyjmowanych priorytetów, warunków udzielania wsparcia finansowego. Niebezpieczna w tej perspektywie jest przede wszystkim możliwość sprowadzenia ekonomii społecznej do funkcji instrumentu polityki państwowej.³⁹

Z pewnością różnice kulturowe między amerykańskimi i europejskimi społecznościami nie pozwalają na dokonanie prostego wyboru między jednym a drugim modelem ekonomii społecznej. Z kolei zaakcentowane niedoskonałości zarówno amerykańskiej, jak i europejskiej propozycji wskazują, że nie ma prostego wyboru. Wydaje się jednak, że z modelu amerykańskiego można by na grunt europejski przenieść podejście biznesowe, a przynajmniej je wzmocnić. Warto zauważyć, że między innymi w Polsce coraz częściej podnosi się problem, czy niektóre przedsiębiorstwa społeczne są w rzeczywistości przedsiębiorstwami, czy ich wymiar ekonomiczny, skala osiąganych dochodów z tytułu działalności gospodarczej są wystarczające do przyznania statusu przedsiębiorstwa. Szczególnie sytuacja ta odnosi się do zakładów aktywności zawodowej, które niejednokrotnie utrzymują się z dotacji sięgających nawet 90% ogólnego dochodu.

Na model europejski – bez względu na jego krytykę – warto spojrzeć z perspektywy korzyści społecznych. Ekonomia społeczna to ostatecznie produkcja korzyści społecznych, a z punktu widzenia polityki spójności korzyści mają one również w szerokiej perspektywie wymiar ekonomiczny przekładający się na zastępowanie biernych instrumentów pomocy aktywnymi i – ostatecznie – nakierowanie na wprowadzanie ostatecznych beneficjentów ekonomii społecznej na rynek i ich reintegrację społeczną. Ekonomii społecznej przyporządkowuje się między innymi zadania:

- przeciwdziałania wykluczeniu społecznemu (przez pracę, aktywność zawodową);
- kształtowanie aktywnych postaw, w tym zmiana nastawień osób z grup defaworyzowanych do pracy, państwa, pełnienia funkcji społecznych;
- budowanie postaw obywatelskich (resocjalizacja do bycia obywatelem, a nie „poddanym”)⁴⁰.

Patrząc z perspektywy reintegracji z rynkiem i społeczeństwem, koszty ekonomii społecznej, finansowanie z funduszy publicznych można traktować jako próbę pomniejszania kosztów pomocy społecznej realizowanej instrumentami biernego wsparcia, która ostatecznie nie tylko nie wprowadza istotnych zmian po stronie beneficjentów pomocy, ale i bezpośrednio utrwała ich negatywną sytuację.

³⁸ A. Karwińska, D. Wiktor, *op. cit.*, s. 12; A. Karwińska, W. Sułkowska, *op. cit.*, s. 9.

³⁹ A. Karwińska, D. Wiktor, *op. cit.*, s. 12.

⁴⁰ *Ibidem*, s. 16–17.

LITERATURA

- [1] Foster W., Bradach J., *Should Nonprofits seek profits?*, „Harvard Business Review” 83/2 (2005).
- [2] Grewiński M., *Ekonomia społeczna – pojęcia, uwarunkowania, dorobek międzynarodowy*, <http://spolecznieodpowiedzialni.pl/files/file/chzjqwgsna66qbudf68z8e71wivgmf.pdf>.
- [3] Hausner J., *Ekonomia społeczna jako sektor gospodarki*, „Ekonomia społeczna. Kwartalnik” 1/1 (2007).
- [4] Karwińska A., Sułkowska W., *Kontrowersje wokół finansowania przedsiębiorczości społecznej*, „Ekonomia społeczna. Kwartalnik” 3/2 (2008).
- [5] Karwińska A., Wiktor D., *Przedsiębiorczość i korzyści społeczne: identyfikacja dobrych praktyk w ekonomii społecznej*, „Ekonomia Społeczna Teksty” 2008/6.
- [6] Leś E., *Gospodarka społeczna i przedsiębiorstwo społeczne. Przegląd koncepcji i dobrych praktyk*. [w:] *Gospodarka społeczna i przedsiębiorstwo społeczne. Wprowadzenie do problematyki*, red. Leś E., <http://www.gospodarkaspoeczna.pl/pliki/badania/nowe/gospodarka-spoeczna-wprowadzenie.pdf>.
- [7] *Polski model ekonomii społecznej. Rekomendacje dla rozwoju*, red. Frączak P., Wygnański J.J., Warszawa 2008.
- [8] Sałusowicz P., *Pojęcie, koncepcje i funkcje ekonomii społecznej*, [w:] *Ekonomia społeczna. Perspektywa rynku pracy i pomocy społecznej*, red. Stręga-Piasek J., Warszawa 2007, <http://irss.pl/wp-content/uploads/2011/06/ekonomia-spoeczna.pdf>.
- [9] Siennicka A., *Nowi przedsiębiorcy?*, „Ekonomia Społeczna Teksty” 2006/17.
- [10] *Social Enterprise. A Strategy for Success*, Department of Trade and Industry, London 2002, www.dti.gov.uk/socialenterprise/strategy.htm.
- [11] Spear R., Bidet E., *The Role of Social Enterprise In European Labour Markets*, „Working Papers Series” 10/3 (Liege 2003).
- [12] Szopa B., *Ekonomia społeczna z perspektywy ekonomii tradycyjnej*, „Ekonomia społeczna. Kwartalnik” 1/1 (2007).

EUROPEAN MODEL OF SOCIAL ECONOMICS – FROM THE PROSPECT OF SOCIAL BENEFITS

The article shows European model of social economics in the comparison with American one. In American model the social enterprise is set in economy and should execute the economic aspect as well as social noble cause, the initiators of social enterprise are always charismatic private entrepreneurs. However, in European model, social mission is of superior importance, not maximization of profit. Such enterprises are managed by the group of people forming organization based on the principle of autonomy and decision-making participation. The activity of social enterprises is often subsidized by the state. (even 70%) Social economics (in European model) among other things must counteract the social exclusion, molding active attitude of unemployed, creating civil attitude, re-integrate with economy and society.

Keywords: social economics, subsidized, attitude of unemployed, European Union.

DOI:10.7862/rz.2012.einh.27

Olga PUSZKAR¹

ГУМАНИЗАЦИОННЫЙ КОНЦЕПТ ГОСУДАРСТВЕННОГО УПРАВЛЕНИЯ В УСЛОВИЯХ СТАНОВЛЕНИЯ СОЦИАЛЬНОГО, ПРАВОВОГО ГОСУДАРСТВА

В статье исследованы основные составляющие современного процесса обеспечения прав и свобод человека и гражданина со стороны государства. Рассмотрены базовые составляющие гуманизации управления как принципа и основы государственной политики. Определены особенности европейской модели социального государства и предложены направления внедрения такой модели в Украине. Предложена авторская трактовка современных процессов трансформации государственного управления в контексте принципа гуманизма.

Ключевые слова: государственное управление, гуманизация, гуманизационный концепт, европейский контекст, европейские принципы публичного управления.

В нынешних условиях эффективная деятельность государства по обеспечению прав и свобод человека базируется на ряде концептуально новых подходов, обуславливающих коренные изменения организационно-правовых основ функционирования органов власти, в частности, гуманизации государственного управления и повышение ее авторитета, построение отношений между государством и гражданином на принципах партнерства, совершенствования организационных форм, методов и средств обеспечения прав и свобод человека и т.д. Гуманизационный концепт государственного управления определяет в современных условиях сущность реформирования украинского общества, что приобретает особое значение в контексте европейской интеграции Украины.

Человек, его права и свободы провозглашены Конституцией Украины высшей ценностью. Их признание, соблюдение и защита - основная обязанность государства, и выполнение этой обязанности обусловило необходимость проведения глубоких преобразований в организации государственной власти в 1991-2012 гг., последовательная реализация проблемы взаимосвязи прав человека и принципа разделения государственной власти. Актуальность указанных проблем заключается как в теоретическом обосновании самих категорий «права человека» и «принцип разделения властей», так и в выявлении закономерной взаимозависимости процессов их формирования, развития и трансформационного перехода в государственно-управленческой действительности. Именно указанные

---

¹ Olga Puszkar, Dnipropetrowski Regionalny Instytut Zarządzania Państwowego Narodowej Akademii Zarządzania Państwowego przy Prezydencie Ukrainy.

положения является не только политико-правовой идеологии украинского общества, но и практикой совершенствования системы правового регулирования прав человека и организации государственной власти. Доминирующие стереотипы при научном анализе через исследования прав человека из социально-психологических, философских позиций, а принципа разделения государственной власти - с чисто государственных позиций существенно ограничивает реализацию государственно-управленческого потенциала современного правового, социального государства.

Цель статьи состоит в определении направлений организационного и институционального обеспечения формирования гуманизационного концепта государственного управления в условиях становления социального, правового государства в Украине. Достижение указанной цели видится нами через решение следующих основных исследовательских задач:

- определить историко-теоретические основы становления и развития гуманизационного концепта государственного управления через категории «права и свободы человека», «социальное государство» и «правовое государство»;
- раскрыть сущность современных европейских тенденций формирования гуманизационного концепта государственного управления;
- установить направления совершенствования организационных основ государственного управления в системе гуманизационных факторов в Украине.

Важными задачами также выступают детерминация основных принципов и структурных составляющих института прав человека в теории и практике современной науки государственного управления, применение методологии компаративно-исторического анализа при формализации гуманизационного концепта управления и на этой основе разработка основ политики обеспечения прав и свобод человека; определение способов и методов ее реализации в деятельности субъектов государственной власти, местного самоуправления, структур негосударственного управления. На основе решения таких заданий в последующем целесообразно предложить концепцию гуманизации государственного управления в контексте европейских стандартов публичного управления с целью обеспечения реализации современной парадигмы общественного управления в Украине «Государство для людей» как парадигмы построения европейского государства.

Обеспечение прав и свобод человека определяет развитие систем государственного (публичного) управления в большинстве современных стран на пути политической демократии, демократизации общественных отношений, экономического прогресса и сотрудничества, выступает одним из главных задач процесса реформирования украинского общества, что приобретает особое значение в контексте европейской интеграции Украины. Стремление украинского государства стать полноправным членом европейского сообщества направляет усилия органов публичной власти на смещение векторов деятельности с целью первоочередного обеспечения гармонизации мировых стандартов соблюдения прав и свобод человека и национальных конституционных норм.

Вхождение Украины в мировое сообщество и демократические преобразования внутри страны требуют принципиально нового отношения к институту прав и свобод человека и новых подходов к решению такой проблемы в системе публичного управления. При этом должно измениться и отношение государства к общепризнанным положениям международного права в сфере прав человека. В

частности, после получения членства Украины в Совете Европы в 1995 году нормы европейского права активно влияют на национальную правовую систему, и она приобретает качественно новый уровень, в украинском обществе формируются, хотя и медленно, демократическая правосознание и система правоотношений, основанных на идеях обеспечения человеческого достоинства, признания и защиты основных прав и свобод личности, приоритета общечеловеческих ценностей.

Общепризнано, что права и свободы человека - это такой правовой институт общечеловеческих ценностей, для которого характерно установление единых международно-правовых стандартов. В настоящее время в мире существует значительное число институтов и механизмов, направленных на защиту прав и свобод человека и гражданина, но права личности часто нарушаются, а способы их защиты не всегда достаточно эффективны. Именно поэтому актуализируется задача как совершенствования уже имеющихся методов и средств, так и создание новых институтов, гарантирующих и обеспечивающих соблюдение прав человека на уровне государства, которые базируются на императиве гуманизационного фактора. Проблема сущности и реализации понятия «права и свободы человека и гражданина» является ключевой в жизнедеятельности общества, которое претендует на статус демократического, гуманного. Именно поэтому в мире не существует более значимой и вместе с тем сложной с точки зрения воплощения в практику существования человечества идеи, чем права и свободы человека, что обусловлено недостаточным уровнем развития нравственно-мировоззренческих критериев, правовой культуры и образования, экономических систем и отношений.

Современное понимание соотношения интересов личности и общества, соотношения интересов государства и личности не может быть соответствующим образом реализовано через противопоставление одних интересов другим, объявления государственных или личных интересов приоритетными. Такая цель может быть достигнута путем установления реального соотношения интересов в системе «гражданин - общество - государство», характеризующееся взаимодействием и взаимозависимостью интересов: в определенном смысле существует отдельно приоритет общественных интересов, приоритет личных интересов, а также сочетание личных и общественных интересов. В тоже время, следует отметить, что универсальный характер прав человека выражается в том, что они принадлежат всем людям. Как сказано в преамбуле Всеобщей декларации прав человека, «признание достоинства, присущего всем членам человеческой семьи и равных, неотъемлемых прав их является основой свободы, справедливости и всеобщего мира»². В универсальной концепции прав человека XX века имеющиеся религиозные учения, политические доктрины, экономические, этические и правовые концепции. В основе такого подхода представления о человеческом достоинстве, как высшей ценности личности. Все мировые религии исходят из представления о духовности личности и равенства всех людей перед Богом. Вместе с тем, концепт прав человека содержит глубокий философский смысл, ведь научный

---

² Загальна декларація прав людини: Прийнято резолюцією 217 А (III) Генеральної Асамблеї ООН від 10 грудня 1948 р. // Права людини. Міжнародні договори України, декларації, документи / Упоряд. Ю.К. Качуренко. – 2-е вид. – К.: Юрінформ, 1992. – С. 18–24.

анализ институционализации прав человека с этой точки зрения - существенная проблема, связанная с теоретическим осмыслением их практической реализации.

В современной Европе социальное, правовое государство на национальном уровне формализовано через такие институты как социальное страхование, социальная помощь, защита труда, трудовые отношения (между работниками и работодателями, профсоюзами и союзами работодателей) и обеспечение свободного доступа к рынку труда³. Некоторые из них нашли применение в Европейском Союзе, некоторые остались на национальном уровне. Стоит отметить, что с позиций демократического управления, социальное государство - это государство, которое обеспечивает каждому гражданину достаточные условия существования, социальной защищенности, соучастия в управлении производством. То есть, в широком смысле базовой функцией демократического управления должен выступать императив создания почти одинаковых жизненных возможностей, прежде всего, для самореализации личности в социуме. Именно поэтому деятельность публичной администрации в таком государстве направлена на общее благосостояние, утверждение в обществе социальной справедливости. При этом именно государство минимизирует имущественное отличие, обеспечивает трудоустройство, политический плюрализм и одновременно - политическую стабильность, то есть то, что получило в современной науке название стабильного жизненного пространства.

В контексте Европейской социальной модели довольно часто речь идет о социальной политике, реализация которой оказалась возможной за счет демократических принципов управления, через применение принципов европейского публичного управления. В тоже время, следует обратить внимание на некоторые проблемные стороны публичного управления в контексте формирования европейской социальной модели. Ведь обеспечение мобильности рабочей силы и реализация свободы услуг по всему Европейскому Союзу поставили под сомнение отдельные положения социального государства. Это, прежде всего, существенные диспропорции в социальном развитии отдельных территорий, проблематика прав человека в миграционной среде, диспропорции экономического развития. Соответственно, Европейской Комиссией были предприняты жесткие санкции по внедрению стандартов социальной политики. Кроме того, существенный вклад в формирование стандартов демократического управления внесла Хартия об основных правах и свободах 2000 г⁴. И хотя эти меры не всегда соответствуют потребностям государств - членов ЕС в области социального государства, они необходимы для интеграции Европейского Союза и развития внутреннего рынка, нацелены именно на достижение этих результатов. Здесь, с точки зрения неофункционального подхода к евроинтеграционному процессу мы можем говорить о том, что эти процессы, функциональные для ЕС, оказались дисфункциональными для отдельных социальных государств-членов Европейского Союза.

³ М.М. Гуренко, *Зародження та становлення ідеї гарантій прав і свобод людини і громадянина у ліберальній теоретико-правовій думці*: Монограф. – К.: Логос, 2000. – 167 с.

⁴ С.П. Добрянський, *Хартія Європейського Союзу про основні права як втілення здобутків загальної теорії прав людини* // Бюл. Мін-ва юстиції України. – 2003. – № 5. – С. 42-48.

Утверждение Европейской социальной модели в целом соответствует общему научному подходу к концепции «режимов благосостояния» (welfare regimes). Сочетание в таком формате либеральных, корпоративных и универсальных подходов позволило наработать единую методологию развития европейских государств - понимание эффективности и рациональности феномена социальной справедливости и социального выравнивания для экономического развития (при этом социальный сегмент не является затратным фактором). Важно, что такая модель предполагает, что экономическое развитие должно способствовать социальному благосостоянию. А основой такого положения вещей выступает унификация. «Европейская социальная модель опирается на значительные экономические достижения, высокий уровень социальной защищенности, высокий уровень образования и социальный диалог»⁵.

Ранее политика как важная составляющая конституирования социального, правового государства фактически решала две задачи: с одной стороны, определяла темпы и пропорции экономического развития, с другой - обеспечивала формирование фондов общественного потребления. Фактически государство способствовало утверждению патерналистских ожиданий у населения, к минимуму сведя личную ответственность человека за самообеспечение и экономический самозащиту. Становление социального рыночного хозяйства требует приоритетного развития системы социального обеспечения путем реализации адекватной социальной политики. Приоритетность в данном случае обусловлена уникальной ролью государства как института, гарантирует обеспечение населения определенным набором социальных благ и гарантий.

Итак, задачи, поставленные перед институтами публичной власти социального, правового государства, во-первых, должны быть детерминированы законодательно закрепленными обязательствами государства по социальной защите населения в случае непредвиденных обстоятельств. А во-вторых, они должны быть связаны с необходимостью обеспечения приемлемого стандарта жизни для групп населения с низким доходом. То есть, социальная политика, имея четкие цели, функции, принципы и структуру, по содержанию должна содержать конкретные механизмы решения общественных проблем и инструменты собственного совершенствования.

Исходя из опыта становления социальной политики ЕС, отметим, что именно надлежащий экономический базис позволил сформировать устойчивую модель социальных отношений в европейском демократическом обществе. Характерно, что все современные развитые общества опираются на универсальную модель институциональных взаимоотношений, определенных форматом социально-экономической системы. Конструкция этой модели, скрепленная идеей социальной солидарности, непосредственно связана с понятием социального партнерства как формы многостороннего общественного взаимодействия. Именно поэтому формирование социальной политики в Украине в контексте европейского опыта нуждается в собственной концептуальной основе, разработке отечественной социальной модели, которая интегрирует проблемный анализ социальной стабильности на центральном и региональном уровнях. При этом актуализируется

---

⁵ М.М. Гуренко, *Розвиток політико-правової думки про гарантії прав та свобод людини та громадянина*: Монографія.–Київ: Логос,2002.–252 с.

наработка действенных механизмов социального регулирования общественных отношений. Опыт социально-экономического развития постиндустриальных обществ конца XX - начала XXI века доказывает, что социальный корпоративизм можно назвать стратегическим принципом построения и функционирования современного государства благосостояния. Таким образом, формирование системы социального партнерства на новом реализационном уровне становится первостепенным фактором для определения современной архитектуры гражданского общества, обеспечивает реализацию стандартов демократического управления в Украине.

Современное восприятие концепции социального, правового государства базируется на многообразии сущности института государства. Изначально выполнением государством функции реализации общественно важных дел дает основание для признания социальной деятельности одним из неперенных аспектов сущности института государства. При этом социальная направленность государственного управления в условиях глобализационных процессов сейчас сохраняет приоритетность среди других видов, поскольку гуманизационные основы государственно-управленческой деятельности предусматривают осуществление со стороны органов власти такого воздействия на общественные отношения, основанные на учете потребностей всех групп. Естественно, средством оптимизации социального развития в Украине является внедрение зарубежного опыта социального партнерства, социальной направленности механизмов государственного управления в странах Европы.

Утверждение механизмов, способных гарантировать неукоснительное соблюдение определенных Конституцией и законами Украины прав и свобод граждан, существенное усиление контроля институтами гражданского общества за деятельностью правительства, министерств и других органов исполнительной власти является одним из ключевых задач административной реформы в Украинском государстве. Права каждого должны стать не чем-то производным или второстепенным среди задач органов государственной власти, а их главной целью и принципиально изменить историческую парадигму отношений между государством и человеком. На смену идеологии господства государства над личностью должна прийти идеология служения государства интересам человека. Такой переход возможен только при условии реального воплощения в жизнь предусмотренного Конституцией Украины принципа верховенства права (ст. 8), который требует подчинения деятельности государственных институтов потребностям реализации и защиты прав человека, обеспечения их приоритета среди всех других ценностей демократического общества⁶.

В современных условиях значительную актуальность приобретает исследование условий и тенденций развития государственности в Украине как составной части европейского демократического сообщества, и особенно развития теоретической концепции демократического, социального правового государства. Сейчас, в процессе реформирования направлений государства и проведения системных реформ игнорирование гуманизационного фактора государственно-управленческих отношений вызвало значительные деформации государственной политики,

---

⁶ Конституція України // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст.141.

спровоцировало разрыв в возможностях проведения эффективной социальной политики и реальной способности удовлетворить интересы социальных групп.

В частности, в теоретическом аспекте - это проблемная сфера современного государства через либерализм и парадигму «государство для людей»; государственные гарантии развития личности; реализация программы государственной защиты или только государственная поддержка отдельных социальных слоев формирование государственного патернализма или суверенитет семьи. Такие альтернативные подходы к осуществлению со стороны государства базовой функции - социальной - обусловленные одновременную реализацию как рыночного либерального подхода в экономике, так и сохранении в украинской ментальности элементов советского принципа равенства всех граждан. Время, в практическом аспекте стоит задача преодоления вышеупомянутых дихотомий через выработки новых моделей общественного партнерства, минимизирующих кризисные явления, и одновременно - обеспечивают поступательное развитие государства даже в условиях мирового экономического кризиса.

Исследование теоретико-методологических основ становления системы государственного управления в Украине, тенденций и особенностей влияния современных европейских интеграционных процессов на национальные системы государственного управления доказывают, что в Украине за основу построения отечественной правовой системы взята европейская гуманистическая концепция, а человек (конкретное физическое лицо) признается наибольшей социальной ценностью. Вместе с тем историко-теоретический анализ позволяет актуализировать современный формат методологического обеспечения государственного управления, который заключается в системном исследовании реформирования государственного управления в Украине в контексте развития европейских интеграционных процессов в соответствии с принципиально новым условием государства - гуманизации государственного управления в формате идеологии «государство для людей» и формирования национального идеологического концепта «Украина - европейское государство».

Сущность гуманизационного концепта государственного управления, соответственно, предлагается рассматривать через систему принципов гуманизации государственного управления: принцип равных возможностей, принцип человеческого достоинства, принцип социальной справедливости, принцип солидаризма, принцип социальных обязательств, принцип subsidiarity, принцип относительной независимости общественных отношений. На этом основании считаем, что с позиций современных научных подходов к социализации управления, субъект социальной политики (социальные группы, имеющие в своих руках властные механизмы в социальной сфере), обеспечивая достижение благосостояния в обществе (общество в данном случае выступает как совокупность исторически сложившихся форм совместной деятельности людей), реализует принцип социальной справедливости, при определенных ограничениях выступает как общая цель деятельности социальной сферы общественных отношений.

Важность и актуальность формирования гуманизационного концепта государственного управления определена тем, что является органическим компонентом демократического политического пространства, инструментом общественных отношений. Гуманизационный концепт не всегда был адекватен своему значению в обществе, однако эволюционировал, модифицировались его

основы, утверждались базовые ценности. Именно в процессе конституирования гуманизационного концепта состоялось утверждение европейских социальных, правовых государств. При этом достигнутые на современном этапе развития европейские ценности позволяют формировать и разрабатывать новые подходы в определении собственно гуманизационного концепта государственного управления как системы понятий и представлений о сущностных характеристиках содержания государственного управления, направленного на реализацию прав и свобод граждан, формирование средств и способов обеспечения реализации прав и свобод со стороны органов власти, при наличии внешних стандартов, которые должны быть соблюдены в процессе реализации прав и свобод. Гуманизационный концепт государственного управления в организационно-правовом и административно-политическом смысле выступает как система общеобязательных правил, процедур и принципов правообеспечения в сфере государственного управления, актов правотворчества государственных органов и органов местного самоуправления. В социо-гуманитарном смысле - как совокупность объективно существующих экономических, политических, культурных, духовных и других обстоятельств общественного развития, которые предопределяют содержание нормотворческой деятельности в административно-правовой сфере, регулируют процесс формирования рациональной политики государства.

В своем истинном значении гуманизационный концепт предопределяет направления развития систем государственного (публичного) управления. Одновременно происходит качественная трансформация государственно-управленческих отношений, существенно усиливается личностная компонента публичного управления, конкретизируются субъектно-объектные отношения управления.

ЛИТЕРАТУРА

- [1] Загальна декларація прав людини: Прийнято резолюцією 217 А (III) Генеральної Асамблеї ООН від 10 грудня 1948 р. // Права людини. Міжнародні договори України, декларації, документи / Упоряд. Ю.К. Качуренко. – 2-е вид. – К.: Юрінформ, 1992. – С. 18–24.
- [2] Гуренко М.М., *Зародження та становлення ідеї гарантій прав і свобод людини і громадянина у ліберальній теоретико-правовій думці*: Монограф. – К.: Логос, 2000. – 167 с.
- [3] Гуренко М.М., *Розвиток політико-правової думки про гарантії прав та свобод людини та громадянина*: Монографія.–Київ: Логос,2002.–252 с.
- [4] Добрянський С.П., *Хартія Європейського Союзу про основні права як втілення здобутків загальної теорії прав людини* // Бюл. Мін-ва юстиції України. – 2003. – № 5. – С. 42-48.
- [5] Конституція України // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст.141.

HUMANISTYCZNA KONCEPCJA ADMINISTRACJI PUBLICZNEJ W WARUNKACH KSZTAŁTOWANIA SOCJALNEGO, PRAWNEGO PAŃSTWA

W artykule zbadano podstawowe elementy współczesnego procesu gwarantowania przez państwo praw i wolności człowieka i obywatela. Rozpatruje się bazowe składniki humanizacji zarządzania jako zasady i podstawy polityki państwa. Określono osobliwości europejskiego modelu państwa opiekuńczego oraz zaproponowano kierunki realizacji tego modelu w Ukrainie. Zaproponowano autorską interpretację współczesnych procesów transformacji administracji publicznej w kontekście zasady humanizmu.

Słowa kluczowe: zarządzanie państwem, humanizacja, koncept humanizacyjny, kontekst europejski, europejskie zasady administracji publicznej.

HUMAN CONCEPT OF PUBLIC ADMINISTRATION UNDER FORMATION OF SOCIAL AND CONSTITUTIONAL STATE

In the paper the basic components of the modern process of securing the rights and freedoms of the citizens of the state are researched. The basic components of human governance as the principle and basis of public policy are described. The features of the European model of the welfare state and directions of the implementation of this model in Ukraine are determined. The author's interpretation of the contemporary processes of transformation of public administration in the context of the principle of humanity is discussed.

Keywords: public administration, humanization, humanization concept, a European context, the European principles of public administration.

DOI:10.7862/rz.2012.einh.28

Krystyna SKOCZYLAS¹

PROCES ZAOPATRZENIA W PRZEDSIĘBIORSTWIE HANDLOWYM

Artykuł dotyczy problematyki procesu zaopatrzenia towarowego w przedsiębiorstwie handlowym. Omówiono w nim główne zadania procesu zakupu oraz występujące w nim problemy decyzyjne. Przedstawiono również strategie zaopatrzenia stosowane przez przedsiębiorstwa.

Słowa kluczowe: zaopatrzenie, problemy decyzyjne, zadania procesu zakupu, strategie.

1. WPROWADZENIE

Dążeniem każdego przedsiębiorstwa, nie tylko handlowego, jest maksymalne zaspokojenie potrzeb klienta. Obecnie to on jest najważniejszy w strategii działania każdego przedsiębiorstwa. Tylko takie postępowanie pozwala na utrzymanie stałych oraz przyciągnięcie nowych klientów. Drugim istotnym czynnikiem wpływającym na funkcjonowanie przedsiębiorstwa jest wzmożona konkurencja. To ona motywuje przedsiębiorstwa do podejmowania ciągle nowych działań warunkujących ich przetrwanie i rozwój. Przewagę nad konkurencją może zapewnić właściwe zarządzanie. Wymaga ono z kolei wiarygodnych i szybkich informacji, różnego typu analiz oraz podpowiedzi wynikających z rachunku ekonomicznego. W przedsiębiorstwach handlowych szczególnie istotne jest zarządzanie procesem zaopatrzenia w towary. Racjonalizacja procesu zakupu prowadzi bowiem do efektywniejszego działania przedsiębiorstw². Wpływ nie tylko na finansowanie bieżącej działalności przedsiębiorstwa, ale i na jego rozwój i postęp³. Przedsiębiorstwa handlowe zmuszone są więc do prowadzenia właściwej polityki zakupów. Wynika to z tego, że najwięcej środków finansowych angażują właśnie zapasy towarów. Rośnie znaczenie planowania i kontroli całego procesu zaopatrzeniowego. Można więc stwierdzić, że właściwie prowadzone działania logistyczne to obecnie jeden z ważniejszych czynników mających wpływ na prawidłowe funkcjonowanie przedsiębiorstwa.

Celem artykułu jest przedstawienie głównych zadań w procesie zaopatrzenia oraz scharakteryzowanie podstawowych strategii zakupu.

---

¹Dr Krystyna Skoczylas, Zakład Finansów i Bankowości, Politechnika Rzeszowska.

² W. Szczepankiewicz, *Organizacja źródeł zaopatrzenia i rola handlu detalicznego w kanałach rynku*, [w:] *Handel detaliczny. Funkcjonowanie i kierunki rozwoju*, red. J. Szumilak, Oficyna Ekonomiczna, Kraków 2004, s. 142.

³ Cz. Skowronek, *Wpływ procesów zaopatrzenia i gospodarowania materiałami na wyniki ekonomiczne przedsiębiorstwa*, *Gospodarka Materiałowa i Logistyka* 1997/1, s. 5.

2. ZADANIA I PROBLEMY DECYZYJNE W PROCESIE ZAOPATRZENIA

Proces zaopatrzenia (zakupu) można zdefiniować jako część procesu logistycznego, w którym następuje zasilenie w potrzebne towary⁴. Roger Cox i Paul Brittain definiują zakup jako „proces wykonania decyzji podyktowanych filozofią kupiecką”. Jest on niezmiernie ważny, ponieważ wpływa na:

- racjonalizację obrotu towarowego przez akceptację określonego poziomu i wielkości kosztów związanych z zaopatrzeniem towarowym;
- poziom obsługi klienta;
- stopień niezależności detalisty od dostawców towarów⁵.

Organizacja procesu zaopatrzenia ma więc na celu minimalizację kosztów i równoczesne zachowanie prawidłowych dostaw i zapasów magazynowych⁶.

W procesie zakupu przedsiębiorstwo handlowe podejmuje działania o charakterze zarówno strategicznym, jak i operacyjnym. Pierwsze z nich dotyczą dłuższego przedziału czasowego (kilka lat). Obejmują głównie identyfikację, znalezienie i wykorzystanie źródeł zaopatrzenia, korzystnych z punktu widzenia kosztów. Obecnie czasie niezbędne staje się również uwzględnienie czynników związanych z ekologią czy czasem⁷. Problemy na poziomie operacyjnym dotyczą bieżącej organizacji przepływów fizycznych w celu minimalizacji kosztów, zapewnienia właściwej gospodarki magazynowej, korzystniejszego środka transportu towarów oraz uzyskania wysokiego stopnia gotowości do realizacji zamówień⁸.

Tabela. 1. Zadania procesu zaopatrzenia

Zaopatrzenie	
Proces zakupu obejmuje następujące działania:	Logistyka procesu zaopatrzenia obejmuje następujące działania:
Badanie rynku dostawców Porównanie oferowanych przez dostawców warunków dostawy, szczególnie cen Wybór najkorzystniejszego dostawcy Zawarcie umowy z wybranym dostawcą Realizacja zawartej umowy Zarządzanie działaniami występującymi w obszarze zakupu	Przyjęcie oraz przeprowadzenie kontroli dostawy Przemieszczenie dostawy za pomocą środków transportu wewnętrznego Składowanie dostarczonego towaru w przeznaczonym do tego celu miejscu Utrzymywanie właściwych stanów magazynowych Kierowanie działaniami magazynowymi Planowanie, sterowanie i kontrola przepływów rzeczowych i informacji

Źródło: opracowanie własne na podstawie W. Szczepankiewicz, *Obsługa logistyczna sektora handlu. Uwarunkowania i kierunki zmian*, Wydawnictwo Akademii Ekonomicznej w Krakowie, Kraków 2002, s. 94.

⁴ Cz. Skowronek, Z. Sarjusz – Wolski, *Logistyka w przedsiębiorstwie*, PWE, Warszawa 1999, s. 108.

⁵ W. Szczepankiewicz, *op. cit.*, s. 123.

⁶ M. Nowicka – Skowron, *Efektywność systemów logistycznych*, PWE, Warszawa 2000, s.34.

⁷ P. Błaik, *Logistyka. Koncepcja zintegrowanego zarządzania*, PWE, Warszawa 2001, s.134.

⁸ M. Maternowska, *Analiza kosztów logistycznych wspomagająca proces podejmowania decyzji w sferze dystrybucji – studium przypadków*, *Logistyka*, 2002/4, s. 18–20.

Jak wiadomo, głównym zadaniem zakupu jest dostarczenie towarów w celu zaspokojenia potrzeb finalnego odbiorcy w wymaganej przez niego ilości, jakości, w odpowiednim czasie i po najniższych kosztach⁹. Realizacja tego celu wymaga prowadzenia badań rynku zaopatrzeniowego w celu dokonania wyboru odpowiednich dostawców oraz sposobu realizacji dostawy, a także prowadzenia odpowiedniej polityki zaopatrzenia.

Oprócz wyboru i oceny dostawców ważnym zadaniem jest także planowanie procesów magazynowych i transportu, planowanie struktury zaopatrzenia, miejsc magazynowania, określenie, które towary mają znaczenie strategiczne, a które są ryzykowne, oraz przyjęcie założeń związanych z systemem informatycznym¹⁰. Wymienione punkty nie muszą występować w każdym procesie zaopatrzeniowym, ponieważ przedsiębiorcy często korzystają ze znanych sobie i sprawdzonych źródeł zakupu danego towaru. Przestrzeganie tych zadań jest natomiast konieczne w wypadku towarów nowych lub dostawców niesprawdzających się.

Bardzo ważnym zadaniem w procesie zakupu jest określenie optymalnej wielkości dostawy oraz terminu opracowania i wysłania zamówienia na kolejną dostawę. Optymalna wielkość dostawy dla danego towaru to taki rozmiar dostawy, przy którym suma kosztów związanych z zakupem oraz utrzymaniem zapasów są najmniejsze dla ustalonego okresu. Wielkość tę powinno się obliczać odrębnie dla każdego towaru. Działanie to jest jednak bardzo pracochłonne, dlatego też bardzo pomocny okazuje się tu odpowiedni system informatyczny. Optymalny rozmiar dostawy oraz poziom zapasu opierają się na dziennej sprzedaży. Drugim więc ważnym elementem w polityce zaopatrzenia, oprócz kosztów, jest określenie przyszłej wielkości sprzedaży. Wielkość tę można określić przez prognozowanie dziennej sprzedaży. Prognozowanie wprowadza jednak pewien element prawdopodobieństwa. Należy się więc liczyć z możliwością powstania odchyłeń od prognozowanej wielkości sprzedaży towarów na plus lub na minus. W związku z tym, należy jeszcze wprowadzić zapas zabezpieczający przed błędami prognozy. Ustalając optymalną wielkość zakupu, należy uwzględnić ograniczenia wynikające z dostępnej powierzchni magazynowej, warunków magazynowania, sytuacji na rynku zaopatrzeniowym, możliwości finansowych, warunków wynikających z otoczenia przedsiębiorstwa¹¹.

3. STRATEGIE REALIZOWANE W PROCESIE ZAOPATRZENIA

W literaturze przedmiotu podaje się dwie przeciwstawne strategie zaopatrzenia¹². Jedna z nich oparta jest na umowach krótkookresowych z dostawcami oraz konkurencji, natomiast druga polega na współpracy długookresowej oraz synchronizacji zaopatrzenia i sprzedaży. Charakterystykę obu strategii przedstawiono na rysunku 1.

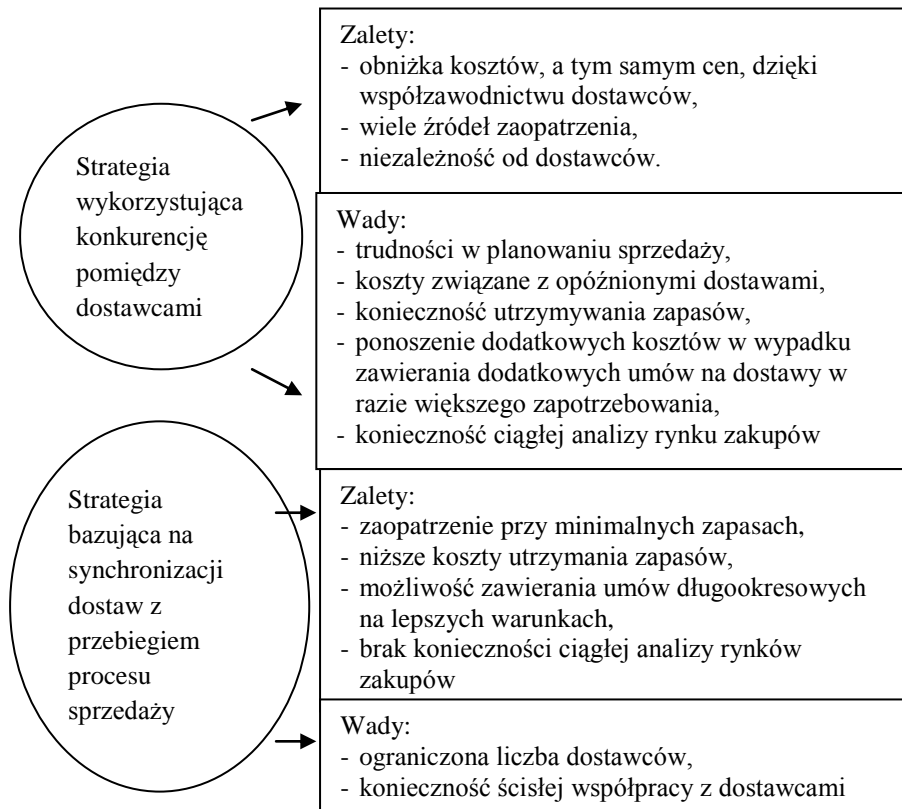
⁹ W. Szczepankiewicz, *Obsługa logistyczna sektora handlu. Uwarunkowania i kierunki zmian*, Wydawnictwo Akademii Ekonomicznej w Krakowie, Kraków 2002, s. 94.

¹⁰ M. Ciesielski, *Strategie logistyczne przedsiębiorstw*, Wydawnictwo Akademii Ekonomicznej w Poznaniu, Poznań 1998, s. 33.

¹¹ W. Weiss., *Integracyjna rola zarządzania zapasami*, „Logistyka” 2003/1, s. 22.

¹² Szczepankiewicz W., *Obsługa logistyczna sektora handlu...*, s. 105.

Rys. 1. Strategie zarządzania procesem zakupu w przedsiębiorstwie handlowym

Źródło: opracowanie własne na podstawie W. Szczepankiewicz, *Organizacja źródeł zaopatrzenia i rola handlu detalicznego w kanałach rynku*, [w]: *Handel detaliczny. Funkcjonowanie i kierunki rozwoju*, red. J. Szumilak, Oficyna Ekonomiczna, Kraków 2004, s. 138-139.

Przedsiębiorstwa handlowe mogą zawierać z dostawcami umowy długofalowe – ramowe, w celu zapewnienia niezawodności i szybkości dostaw oraz korzystniejszych warunków zakupu. Natomiast w wypadku pojawienia się nowych potrzeb u klientów, ważna jest umiejętność zdobywania szybkich źródeł dostaw. Daje ona przedsiębiorstwu handlowemu przewagę czasową nad konkurencją¹³. Pozwala na szybką reakcję na docierające z rynku informacje dotyczące zapotrzebowań klientów.

Przedsiębiorstwa handlowe bardzo często korzystają z zakupów masowych¹⁴. Mają one swoje zalety, do których zalicza się ograniczenie ryzyka braku towarów w wypadku niespodziewanego wzrostu popytu, możliwość uzyskania dużych rabatów, proporcjonalnych do ilości kupowanego towaru, obniżenie kosztów zakupu. Wadą zaś,

¹³M. T. Dudzik, *Zakup czy produkcja własna?*, „Gospodarka Materiałowa i Logistyka” 1997/2, s. 29.

¹⁴R. Cox, P. Brittain, *op.cit.*, s. 174.

jest wzrost kosztów utrzymania zapasu. Bardzo pomocnym rozwiązaniem w planowaniu zakupu towarów jest ustalenie najważniejszych pozycji dla przedsiębiorstwa¹⁵. Niektóre towary cechuje wysoka stopa użytkowania, dlatego w celu zapewnienia właściwego poziomu obsługi klienta nie może takich towarów zabraknąć i powinny być składowane. W wypadku towarów o mniejszym znaczeniu, dostawy mogą być organizowane rzadziej, bądź mogą zostać całkowicie wykluczone z oferty. Niektóre towary z kolei są szczególnie drogie, dlatego ich wysoki poziom zapasu jest bardzo kosztowny¹⁶. Każde przedsiębiorstwo handlowe powinno ustalić hierarchię ważności towarów wspólnie składowanych, posługując się na przykład metodą ABC. W planowaniu zakupów należy uwzględniać również okres ich trwałości.

W metodzie ABC wykorzystuje się zarówno wartość, jak i ilość zapasu towarów¹⁷. Analizując zapasy metodą ABC dzieli się je na trzy grupy, tj.:

- towary przypisane do grupy A obejmują 20% całości zapasu, a stanowią 80% wartości sprzedaży;
- grupę B stanowią towary obejmujące 30 - 35% pozycji i stanowią 15% wartości;
- do grupy C zalicza się towary obejmujące 45 - 50% pozycji, które stanowią 5% wartości rozchodu.

Relację 20/80 należy traktować umownie, ponieważ w praktyce zazwyczaj wystąpią odchylenia od przyjętej reguły. Odmianą metody ABC jest analiza XYZ, która ułatwia podejmowanie właściwych decyzji. Metoda XYZ pozwala grupować zapasy towarów według regularności popytu.

4. ZAKOŃCZENIE

Właściwy wybór polityki zaopatrzenia jest niezmiernie ważny w przedsiębiorstwie handlowym, wpływa bowiem na uzyskiwane przez niego wyniki ekonomiczne. Podstawowymi problemami w procesie zaopatrzenia są wybór dostawców, zarządzanie zapasami, właściwe magazynowanie towarów¹⁸. Racjonalne zakupy powinny zapewnić dostosowanie oferty przedsiębiorstwa do potrzeb rynku, obniżenia kosztów zakupu przez negocjowanie cen, prawidłową organizację dostaw oraz gospodarkę zapasami¹⁹. Należy również podkreślić rangę stabilności i pewności dostaw, która zapewnia stałą dostępność towarów. Przyjęta polityka zakupów jest zatem ważnym elementem w strategii działania przedsiębiorstwa handlowego. Właściwie zorganizowany i zarządzany proces zaopatrzenia w towary z pewnością wpłynie na zwiększenie rentowności sprzedaży, redukcję kosztów, szybkie i właściwe przekazywanie informacji, efektywność działania pracowników oraz poprawę wizerunku firmy. Dlatego też przy obecnej konkurencji, przedsiębiorstwa handlowe nie mogą pozwolić sobie na zaniedbania i nieefektywność działania w tym obszarze. Potrzebna jest zatem ciągła kontrola tej sfery działalności przedsiębiorstwa.

¹⁵ A. Zacirka, *Zarządzanie zapasami i dystrybucją asortymentu spawalniczego w BOC Gazy*, „Logistyka” 2003/1, s. 34-35.

¹⁶ W. Weiss, *Optymalizacja poziomu zapasów – zrób to sam*, „Logistyka” 2002/4, s. 56-58.

¹⁷ B. Śliwczyński, *Controlling w zarządzaniu logistyką*, Wyższa Szkoła Logistyki, Poznań 2007, s. 352 - 355.

¹⁸ M. Sławińska, *Zarządzanie przedsiębiorstwem handlowym*, PWE, Warszawa 2002, s.71.

¹⁹ S. Wesołowski, *Zmiany w ekonomice i organizacji zakupu*, „Gospodarka Materiałowa i Logistyka” 1997/4, s. 84.

LITERATURA

- [1] Blaik P., *Logistyka. Koncepcja zintegrowanego zarządzania*. PWE, Warszawa 2001.
- [2] Ciesielski M., *Strategie logistyczne przedsiębiorstw*, WAE w Poznaniu, Poznań 1998.
- [3] Cox R., Brittain P., *Zarządzanie sprzedażą detaliczną*, PWE, Warszawa 2000.
- [4] Dudzik M. T., *Zakup czy produkcja własna?*, „Gospodarka Materiałowa i Logistyka” 1997/2.
- [5] Maternowska M., *Analiza kosztów logistycznych wspomaga proces podejmowania decyzji w sferze dystrybucji – studium przypadków*, „Logistyka” 2002/4.
- [6] Nowicka – Skowron M., *Efektywność systemów logistycznych*, PWE, Warszawa 2000.
- [7] Skowronek Cz., *Wpływ procesów zaopatrzenia i gospodarowania materiałami na wyniki ekonomiczne przedsiębiorstwa*, „Gospodarka Materiałowa i Logistyka” 1997/1.
- [8] Skowronek Cz., Sarjusz – Wolski Z., *Logistyka w przedsiębiorstwie*, PWE, Warszawa 1999.
- [9] Sławińska M., *Zarządzanie przedsiębiorstwem handlowym*, PWE, Warszawa 2002.
- [10] Szczepankiewicz W., *Obsługa logistyczna sektora handlu. Uwarunkowania i kierunki zmian*, WAE w Krakowie, Kraków 2002.
- [11] Szczepankiewicz W., *Organizacja źródeł zaopatrzenia i rola handlu detalicznego w kanałach rynku*, [w:] *Handel detaliczny. Funkcjonowanie i kierunki rozwoju*, red. Szumilak J., Oficyna Ekonomiczna, Kraków 2004.
- [12] Śliwczyński B., *Controlling w zarządzaniu logistyką*, Wyższa Szkoła Logistyki, Poznań 2007.
- [13] Weiss W., *Integracyjna rola zarządzania zapasami*, „Logistyka” 2003/1.
- [14] Weiss W., *Optymalizacja poziomu zapasów – zrób to sam*, „Logistyka” 2002/4.
- [15] Wesołowski S., *Zmiany w ekonomice i organizacji zakupu*, „Gospodarka Materiałowa i Logistyka” 1997/4.
- [16] Zacirka A., *Zarządzanie zapasami i dystrybucją asortymentu spawalniczego w BOC Gazy*, „Logistyka” 2003/1.

SUPPLY PROCESS IN A COMMERCIAL ENTERPRISE

The article concerns of the supply process problems in the commercial enterprise. It presents the main tasks of the purchase process and decision problems being in them. The article also shows the strategy of supplies applied in enterprises.

Keywords: supply, decision problems, tasks of purchase process, strategies.

Hanna SOMMER¹

KOMUNIKOWANIE SIĘ PRZEZ INTERNET

Artykuł składa się z dwóch części. W części teoretycznej opisany jest wpływ Internetu na proces komunikowania się współczesnego człowieka. Wymieniono też najbardziej popularne komunikatory. Część empiryczna zawiera analizę badań przeprowadzonych wśród studentów Politechniki Rzeszowskiej na temat wykorzystania Internetu jako narzędzia komunikacji.

Słowa kluczowe: Internet, komunikacja, globalizacja, nowoczesne technologie.

1. WPROWADZENIE

Komunikowanie towarzyszy człowiekowi od czasu, gdy ludzie zaczęli żyć w grupach. Obecnie nie można sobie wyobrazić społeczeństwa, w którym członkowie nie porozumiewają się ze sobą. Procesy komunikowania się są fundamentem funkcjonowania społeczeństw.

W XXI w. człowiek stanął przed ogromnymi wyzwaniami w zakresie komunikacji, ale jednocześnie ma do dyspozycji wiele narzędzi, które pozwalają sprawnie się komunikować. Dzięki nowym osiągnięciom cały świat jest przed nami otwarty. Możemy przysyłać informacje w dowolne miejsca naszego globu.

Coraz większe możliwości korzystania z nowych mediów powodują, że stają się one ważnym środowiskiem socjalizacyjnym. Internet jest obecny we wszystkich dziedzinach naszego życia – w pracy, w szkole, w świecie biznesu, rozrywki i nauki. Bez niego te dziedziny nie mogłyby normalnie funkcjonować. Umożliwia nam błyskawiczny dostęp do różnych informacji i danych. Jest również jednym z najszybszych i najskuteczniejszych środków masowego komunikowania się. Internet umożliwia nam stałą łączność, niezależnie od czasu i miejsca, w którym się znajdujemy. Nawet osoby zamieszkujące różne kontynenty mogą się sprawnie ze sobą porozumiewać.

Internet zmienił nasze życie i świat, w którym funkcjonujemy. Dostępność do informacji oraz swoboda komunikowania się z całym światem dają człowiekowi nieograniczone możliwości. Komunikowanie się za pomocą Internetu, który jest medium interaktywnym, pozwala internautom bezpośrednio współtworzyć sieć – przez umieszczanie własnego serwisu informacyjnego, lub pośredni – na przykład przez dopisanie się do książki gości.

Stala obecność Internetu w życiu człowieka wpływa na jego funkcje umysłowe. Kształtuje nowe wartości, emocje i potrzeby. Zbyt długie i częste korzystanie z Internetu może osłabiać więzi społeczne, może też wywierać destrukcyjny wpływ na relacje międzyludzkie. Osoby uzależnione od Internetu mogą się wycofywać z życia społecznego, a nawet się izolować. Często nie potrafią nawet swobodnie wykonywać swoich obowiązków zawodowych czy rodzinnych.

---

¹ Dr Hanna Sommer, Zakład Nauk Humanistycznych, Wydział Zarządzania, Politechnika Rzeszowska

2. WPLYW INTERNETU NA PROCES KOMUNIKOWANIA SIĘ WSPÓLCZESNEGO CZŁOWIEKA

Internet jest symbolem najnowocześniejszych technologii. To największa sieć komputerowa, łącząca nieograniczoną liczbę firm i osób prywatnych, które każdego dnia przesyłają miliardy bajtów informacji. Internet buduje nową przestrzeń społeczną, w której ludzie realizują większość swoich potrzeb. Aktywność człowieka w dużej mierze przenosi się w sferę wirtualną.

W dobie Internetu mamy nieograniczoną możliwość kontaktowania się z każdym, kto ma komputer i dostęp do Internetu. Z analizy wynika, że liczba użytkowników Internetu na świecie w roku 2010 wynosiła około 2 miliardy i cały czas wykazywała tendencję wzrostową. Ten ogromny postęp technologiczny pozwala człowiekowi błyskawicznie komunikować się z całym globalnym światem. Czymś naturalnym stało się porozumiewanie się z kimś nam nieznanym, oddalonym od nas o tysiące kilometrów, i to w czasie rzeczywistym. Można powiedzieć, że Internet to medium, które kompresuje czas i przestrzeń. Człowiek zaczął funkcjonować w zupełnie nowym wymiarze przestrzeni (cyberprzestrzeni). Komputer czy telefon komórkowy oraz inne urządzenia interaktywne wpłynęły na powstanie nowej sfery komunikacyjno-kulturowej, zwanej epoką multimediiów, cyberkulturą czy kulturą digitalną.

Rozwój globalizacji, wspomagany nowoczesnymi technologiami elektronicznymi, wytworzył nowy styl komunikacji międzyludzkiej, czy też między ludźmi i instytucjami, nawet w najdalszych zakątkach świata. Internet i telefon komórkowy pełnią różne funkcje komunikacyjno-informacyjne.

Komunikacja twarzą w twarz bardzo często uzupełniana jest lub zastępowana komunikacją wirtualną. Pośredniczenie Internetu w błyskawicznym przekazywaniu wiadomości zmienia życie i świat na bardziej otwarty. Ta otwartość wiąże się z udostępnianiem innym nawet najbardziej intymnych informacji. Wykorzystując Internet można „na żywo” dzielić się z innymi użytkownikami Internetu swoimi poglądami, opiniami czy też emocjami.

Najbardziej popularnymi komunikatorami są²:

- Skype;
- Gadu-Gadu;
- Windows Live Messenger;
- AQQ;
- Google Talk;
- mIRC;
- IRC;
- Tlen;
- GGMod+ (Power Project)
- IceChat IRC Client;
- Miranda IM;
- X-Chat;
- KONNEKT;
- ICQ;

---

² <http://www.download.net.pl/c50/30/Komunikatory-internetowe/popular/DESC/> (dostęp: 14.10.2012).

- GG Serwer Changer;
- Spik;
- AIM (AOL Instant Messenger);
- Yahoo! Messenger;
- HydraIRC;
- IM2 (Instant Messenger 2);
- Klient;
- Y! Multi Messenger;
- y-Phone;
- VooDoo cIRClE;
- GG Lite;
- MegaIRC;
- Hikari Anime Chat;
- Palringo;
- Trillian;
- Pidgin;
- ooVoo;
- ABC Amber ICQ Converter;
- Power Project dla Windows 98/Me;
- Kadu;
- My Buddy Icons;
- Look2Skype;
- NetIRC;
- Instantbird;
- Trillian Astra;
- Gajim;
- IRCFree;
- Vypress Messenger;
- Dana;
- Bersirc.

Komunikowanie się w sieci znacznie się różni od tradycyjnej rozmowy. Nie postrzega się swoich wirtualnych rozmówców przez pryzmat wyglądu czy statusu społecznego, co może wpływać na percepcję innych.

Kiesler, Siegel i McGuire wymieniają cztery cechy, które odróżniają komunikację za pośrednictwem sieci komputerowych od sposobu porozumiewania się przez kontakt osobisty. Są to: ubóstwo dramaturgiczne, anonimowość społeczna, niewielka ilość informacji na temat statusu społecznego rozmówcy oraz brak regulującego sprzężenia zwrotnego (szczególnie w wypadku komunikacji asynchronicznej). W tego typu komunikacji brakuje kontekstu społecznego. Przestrzeń komunikacyjna, w której odbywają się interakcje pomiędzy osobami porozumiewającymi się za pośrednictwem sieci komputerowych, często nazywana jest w literaturze „cyberprzestrzenią” (za Walterem Gibsonem)³.

---

³ K. Pistol, *Psychologiczne aspekty komunikacji*, Kraków 1998,
<http://www.nadcisnienie.med.pl/konferencja/prace/pistol/cmc44.html> (dostęp: 15.10.2012).

Przy użyciu sieci komputerowych można wyodrębnić dwie formy komunikowania się:

- jednostronne – nadawca przekazuje komunikat do anonimowego odbiorcy i nie oczekuje na jego odpowiedź;
- interaktywne – wymagany jest udział w niej przynajmniej dwóch osób, które wchodzi z sobą w interakcję. W obrębie tej formy komunikacji można wyodrębnić:
  - formy synchroniczne, które pozwalają osobom komunikującym się ze sobą prowadzić standardową rozmowę w rzeczywistym czasie;
  - formy asynchroniczne – w których odbiorca komunikatu może reagować z opóźnieniem, co pozwala mu na przemyślenie swojej reakcji.

Szybki rozwój usług internetowych wspomaga społeczną komunikację i kształtuje jej formy. Jedną z najbardziej rozwiniętych i popularnych jest usługa WWW (World Wide Web). Jest to błyskawicznie rozwijająca się usługa internetowa, która zmienia się w kierunku powszechnego medium komunikacji. Dokumenty WWW mogą zawierać różne teksty, dźwięki, obrazy czy nawet filmy. Umożliwiają zamieszczanie różnych informacji, które można cały czas aktualizować i dodawać.

Inną bardzo popularną usługą e-mail – poczta elektroniczna. Można powiedzieć, że jest to najszybszy i najtańszy sposób komunikowania się z użytkownikami sieci.

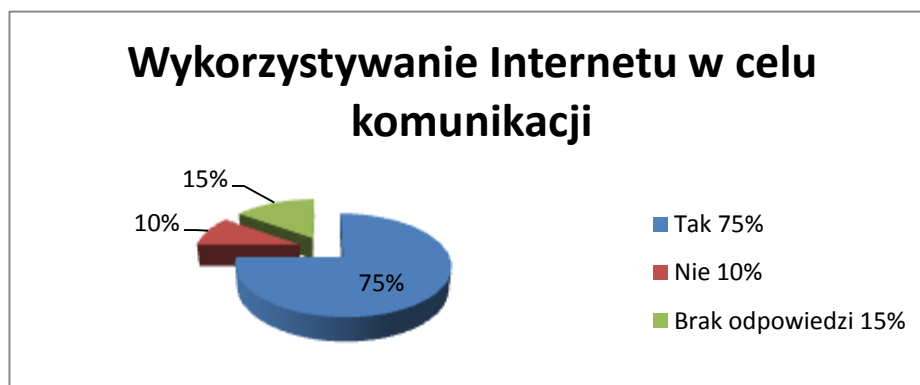
Następną często wykorzystywaną usługą jest Usenet, która stanowi alternatywę list dyskusyjnych. Równie popularną wśród internautów usługą jest IRC. Jest to łatwy sposób na znalezienie odpowiedzi z różnych zagadnień, daje ona możliwość wymiany informacji czy doświadczeń, zawieranie nowych znajomości lub możliwość porozmawiania.

3. INTERNET JAKO NARZĘDZIE KOMUNIKACJI W OPINII RESPONDENTÓW

Podstawowym celem przeprowadzonych badań było poznanie wpływu komunikacji przez Internet na relacje międzyludzkie. Podstawą wnioskowania w tym opracowaniu jest materiał empiryczny, który zebrano w trakcie badań. Badania przeprowadzono wśród studentów Politechniki Rzeszowskiej na przełomie maja i czerwca 2012 r. Wzięło w nich udział 200 osób, wśród nich kobiety stanowiły 80% (160 osób), natomiast mężczyźni 20% (40 osób). W badaniach wykorzystano ankietę zawierającą pytania zamknięte. Wybrane wyniki badań opracowano w formie wykresów.

Na wykresie 1 przedstawiono, jak badani odpowiedzieli na pytanie dotyczące wykorzystywania Internetu do komunikowania się.

Wykres 1. Wykorzystywanie Internetu do komunikowania się

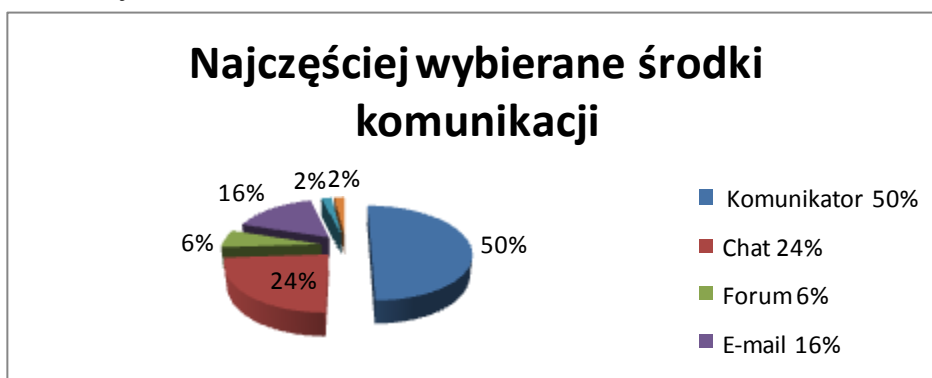
Źródło: badania własne.

Jak wynika z badań, zdecydowana większość ankietowanych korzysta z Internetu w celu komunikowania się. Jedynie 10% (20 osób) nie potwierdziło tego sposobu komunikacji. Na zadane pytanie dotyczące wykorzystywania Internetu do komunikowania się 30 osób nie udzieliło odpowiedzi. Dlatego dalsze badania przeprowadzono na próbie 150 studentów.

Mimo rosnącego zainteresowania usługami oferowanymi przez Internet trzeba też zwrócić uwagę na utrudnienia, które wynikają z ograniczonych środków finansowych i braku dostępu do komputera. Te problemy jednak nie powinny widocznie wpływać na wyniki przeprowadzonych badań ze względu na specyficzną grupę respondentów, jaką stanowią studenci. Samo studiowanie wymusza na nich ciągły kontakt z komputerem i wykorzystywanie go do różnych celów.

Kolejne pytanie zadane ankietowanym dotyczyło najczęściej wykorzystywanych środków komunikacji internetowej. Wyniki przedstawiono na wykresie 2.

Wykres 2. Najczęściej wykorzystywane środki komunikacji internetowej

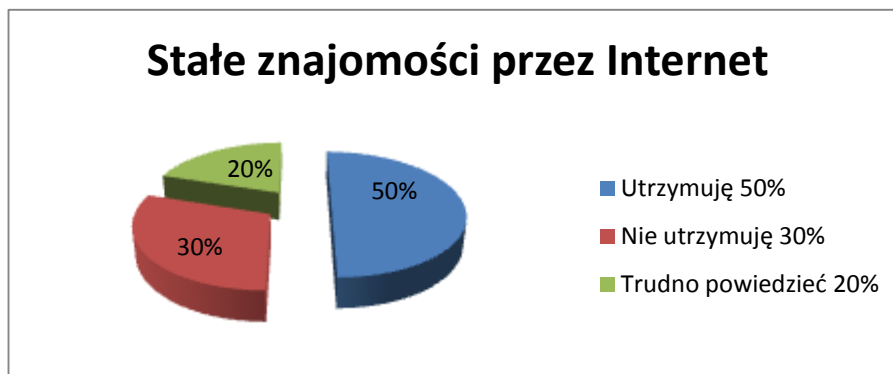
Źródło: badania własne.

Z przeprowadzonych badań wynika, że studenci Politechniki Rzeszowskiej najczęściej komunikują się za pomocą komunikatorów. Taką odpowiedź zaznaczyło aż 50% badanych (75 osób). Następnym w kolejności wskazanym środkiem komunikacji internetowej jest czat: często korzysta z niego 24% (36 osób) respondentów. Zainteresowaniem cieszy się również e-mail: chętnie korzysta z niego 16% (24 osoby) respondentów. Inne wskazania stanowią jednocyfrowy wynik procentowy, chociaż można wyróżnić forum, za pomocą którego komunikuje się 6% badanej populacji.

Nowoczesne technologie dają nam ogromne możliwości wymiany informacji łączą one tekst, dźwięk, a nawet obraz. Dla niezliczonej liczby osób komunikowanie się przez Internet jest łatwiejsze, szybsze, a nawet wygodniejsze niż za pomocą telefonu czy faksu, które nie dają takich możliwości. Postęp w tej dziedzinie wpływa na kształtowanie się nowoczesnego społeczeństwa informacyjnego, które wypracowuje nowy model komunikacji społecznej. Na całym świecie wirtualne porozumiewanie się staje się procesem nieodwracalnym, przyjmującym różne formy.

Następne pytanie dotyczyło utrzymywania stałych znajomości w Internecie. Uzyskane wyniki zobrazowano na wykresie 3.

Wykres 3. Utrzymywanie stałych znajomości w Internecie

Źródło: badania własne.

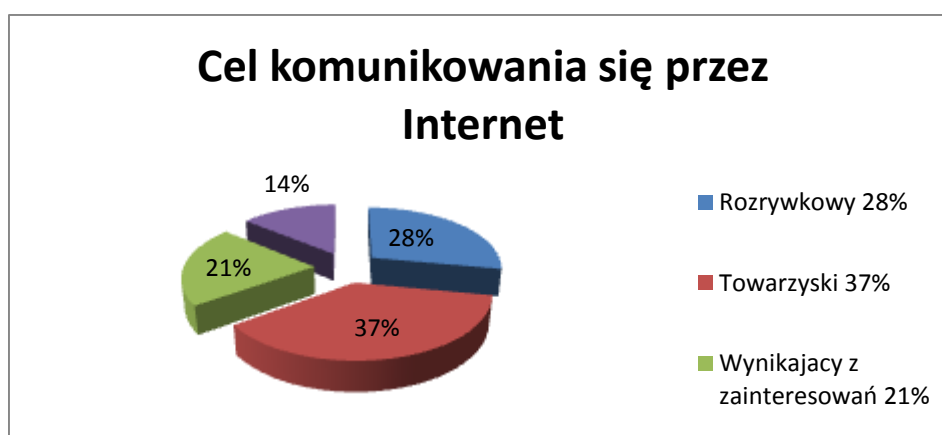
Jak wynika z analizy przeprowadzonych badań, aż połowa respondentów utrzymuje stałe kontakty przez Internet. Wątpliwości co do utrzymywania takich kontaktów ma 20% (30 osób) ankietowanych. Być może wynika to z trudności oceny samego pojęcia stałości tych kontaktów. Jeśli komunikują się raz w tygodniu czy też rzadziej, to czy można mówić o utrzymywaniu stałych znajomości, czy już nie? A jeśli komunikują się sporadycznie, to jak taką znajomość sklasyfikować? Natomiast 30% (45 osób) badanych nie utrzymuje stałych kontaktów za pomocą Internetu.

Przeprowadzone badania potwierdzają ogromną rolę Internetu w nawiązywaniu wirtualnych znajomości. Internet jest narzędziem, które umożliwia nawiązywanie kontaktów z coraz większą grupą użytkowników z całego świata. Względna anonimowość, którą wydaje się zapewniać Internet, może dawać poczucie

bezpieczeństwa. To z kolei pozwala na większą otwartość w kontaktach interpersonalnych.

Zasygnalizowana anonimowość w powiązaniu ze swobodnym traktowaniem norm społecznych może mieć jednak negatywne skutki, takie jak na przykład różnego rodzaju zachowania agresywne. Użytkownicy sieci mogą podawać się za kogoś innego, bardziej atrakcyjnego, mogą stać się ekspertem w różnych dziedzinach, a nawet zmienić płeć, wiek czy rasę. W rzeczywistym świecie te zmiany są mało realne. Dlatego tak chętnie szukamy znajomości, przyjaźni, a nawet miłości przez Internet.

Wykres 4. Cel komunikowania się przez Internet

Źródło: badania własne.

Jak zobrazowano na wykresie 4, najczęściej wskazywanym przez badanych celem komunikacji przez Internet jest towarzyski – 37% wybrało tę odpowiedź. W drugiej kolejności wskazano cel rozrywkowy (28%), następnie wynikający z zainteresowań (21%) oraz różne (14%). Jaką funkcję pełnią internetowe znajomości w życiu respondentów, przedstawiono na wykresie 5.

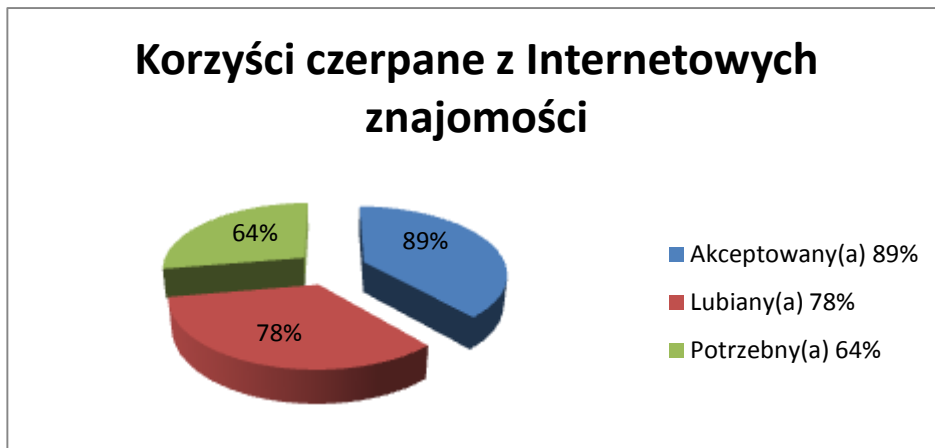
Wykres 5. Czy internetowe znajomości odgrywają istotną rolę w Twoim życiu?

Źródło: badania własne.

Wyniki badań zobrazowane na wykresie 5, potwierdzają ważną rolę internetowych znajomości. Ponad połowa ankietowanych (57%) to potwierdziła, a 18% miało odmienne zdanie na ten temat. Natomiast aż 25% respondentów nie miało zdania na ten temat. Jakie korzyści badani czerpią z internetowych znajomości przedstawiono na wykresie 6.

Wykres 6. Jakie korzyści czerpiesz z internetowych znajomości?

Źródło: badania własne.

Analizując wyniki przedstawione na wykresie 6, można powiedzieć, że wartości zestawione w tym pytaniu rozłożyły się w miarę proporcjonalnie. Przeważa akceptacja (89%) wskazań, na drugim miejscu znalazło się poczucie, że jest się lubianym (78%), a na trzecim, że jest się potrzebnym (64%). W ten sposób człowiek, szczególnie młody, zaspokaja swoje podstawowe potrzeby społeczne, takie jak akceptacja, szacunek czy tolerancja. Są to korzyści wynikające z wirtualnych znajomości.

Ważną rolę w tego typu kontaktach odgrywa wirtualny charakter relacji międzyludzkich. Są one cieplejsze i bardziej przyjazne niż w rzeczywistym świecie. Powodem takiej sytuacji mogą być różne czynniki, na przykład sytuacje w rzeczywistym środowisku cechują się większą liczbą aktywności, które można podejmować, w odróżnieniu od Internetu, gdzie ich liczba jest ograniczona.

4. ZAKOŃCZENIE

W wyniku postępującej globalizacji i dzięki wykorzystaniu nowoczesnych technologii elektronicznych powstał nowy styl komunikowania się. Wirtualna rzeczywistość kształtowana jest przez twórców nowych technologii internetowych oraz przez wszystkie osoby będące użytkownikami sieci. Wraz z pojawianiem się nowych usług w Internecie zwiększa się jego rola w procesie komunikacji społecznej.

Dla młodego człowieka Internet często staje się przyjacielem i wychowawcą. Jednym użytkownikom pozwala zabić nudę, innym znaleźć przyjaciół w każdym miejscu na świecie. Dla wielu jest sposobem na szybką i tanią komunikację. Tylko Internet oferuje szybkie i łatwe poznanie kogoś, wysłuchanie czy wymienienie poglądów. W świecie wirtualnym nie ma znaczenia wygląd, wiek czy pozycja społeczna, dzięki temu jesteśmy bardziej anonimowi, co sprawia, że dobrze się bawimy i zapominamy o rzeczywistości. Każdy może znaleźć współmówcę, aby wymienić się poglądami i doświadczeniami zgodnie ze swoimi zainteresowaniami. Można też komunikować się w obcym języku, jednocześnie się go ucząc. Internet nie ma granic, zawsze jest w nim ktoś, kto chętnie z nami porozmawia bez względu na porę dnia czy nocy. Bardzo ważną cechą Internetu jest możliwość synchronicznego porozumiewania się.

Należy jednak pamiętać, Internet wiąże się nie tylko z korzyściami, istotne zagrożenie może stanowić uzależnienie się od niego. W konsekwencji następuje pogłębiające się izolowanie się od społeczeństwa, a także zachwianie normalnych stosunków z ludźmi. W wyniku tego człowiek przejmuje rolę przedmiotu, a maszyna staje się podmiotem.

Mimo występujących zagrożeń Internet daje nam ogromne możliwości jako medium komunikacyjne. Trzeba jednak z niego umiejętnie korzystać.

LITERATURA

- [1] Pistol K., *Psychologiczne aspekty komunikacji*, Kraków 1998. <http://www.nadcisnienie.med.pl/konferencja/prace/pistol/cmc44.html>.
- [2] <http://www.download.net.pl/c50/30/Komunikatory-internetowe/popular/DESC/>
- [3] www.baska.tivi.pl.

INTERNET COMMUNICATION

The article is composed of two parts. The theoretical part describes the influence of the Internet on communication processes of today's human beings. Also the most popular communicators were mentioned. The empirical part contains a survey data analysis on the use of the Internet as a communication instrument, which has been conducted at the Rzeszow University of Technology.

Keywords: Internet, communications, globalization, modern technologies.

DOI:10.7862/rz.2012.einh.30